

VZŤAH KODIFIKÁCIE A REÁLNEHO JAZYKA V REFLEXII JÁNA BOSÁKA

SLAVOMÍR ONDREJOVIČ

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava

ONDREJOVIČ, Slavomír: Relation of the codification and the real language in reflection of Ján Bosák. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2019, Vol. 70, No 3, pp. 505 – 513.

Abstract: In the study, the author analyzes the relation between communication and the real language, as this relation had been reflected by Ján Bosák (1939 – 2019), an important representative of the Slovak linguistics of the second half of the 20th and beginning of the 21st century. The theoretical and methodological coordinates of Ján Bosák's research evolved from systemic linguistics to studying language in communication and language as a social phenomenon of its own kind. Ján Bosák has contributed to the Slovak linguistic research on the function of standard Slovak by introducing notions of the ordinary Slovak vernacular and the vernacularity, not only in the sense of stylistics, but in the sense that this vernacular represents a newly emerging variety in contemporary language situation. Since the beginning of the 1990s, Ján Bosák has systematically developed, as well as, strictly speaking, initiated the Slovak research in sociolinguistics, while he focused especially on sociolinguistic interpretation of variants and later on an original research into stratification of the Slovak language. Using sociolinguistic perspective as a starting point, Ján Bosák creatively revised the theory of Slovak national/standard language, as well as engaged in the discussion on both the norm(s) and codification of standard Slovak and the issues of language culture and possibilities for its cultivation. He also defined the so-called communication spheres and their relation to functional styles. Willingly or not, he had to leave the view of traditional theory, especially with regard to the issue of how to perceive plurality, diversity and variability within language, given that, as he assumed, the norm can neither be identified with codification nor subsumed under standards of the previous language situation. Ján Bosák undoubtedly deserves credit for the fact that the Slovak linguistics has gradually endorsed a new perspective on standard Slovak and that a diversity of views has been established in this respect. He tied in with the previous research tradition in that he held the notions of norm, codification and common use to be important with respect to the issues of standard Slovak and language culture. He believed, however, that the codification needs to be grounded in meticulous scientific knowledge on the real norm and that it is also inevitable to respect innovations and accept the principle of variety. Ján Bosák also believed that the distance in mutual communication between the norm and codification continues to grow because the “hypostatization” of the notion of system, in the sense that “everything happens in the name of the system and its sustenance” is still a characteristic tendency in Slovak linguistics. In this way, the relation between system and norm on the level of particular speech activity goes missing with regards to the individual user. A certain part of Slovak linguists is severely mistaken in that they identify norm with codification. But, as Ján Bosák argued, the contradictions of norm, common use and codification can best be grasped and interpreted through a symbiosis of systemic approach, communication approach and sociolinguistic strategy.

Key words: codification, real language, sociolinguistic strategy, systemic approach, variability

1. Všeobecne je na Slovensku známe, že príbeh doc. PhDr. Jána Bosáka, CSc. (1939 – 2018), bol od vysokoškolských štúdií na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde vyštudoval slovakistiku a rusistiku, celoživotne spojený s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV (v tejto inštitúcii pracoval v rokoch 1964 – 2010). Zásadné je v uvedenej súvislosti spomenúť, že jeho teoreticko-metodologická vývinová línia smerovala od systémovej jazykovedy, na ktorú však ani do konca kariéry celkom nezabudol, k poznávaniu jazyka v komunikácii, jazyka ako sociálneho javu sui generis. V prvých bádateľských fázach sa Ján Bosák pohyboval, ako je známe, v oblasti morfematickej analýzy a monografia o východiskách morfémovskej analýzy (Bosák – Buzássyová, 1985) predstavovala v danom období fundamentálnu prácu v uvedenej oblasti na Slovensku. Najmä však rozvoj sociolingvistiky v Európe, v slovanských krajinách a na Slovensku a povestný komunikačno-pragmatický obrat v lingvistike poskytli Jánovi Bosákovi priestor, ktorý potreboval, presnejšie: priestor, ktorý potreboval jeho naturel a inštinkt. Vtiahlo ho to naplno do skúmania živej reči a do centra jeho záujmov sa dostala „reálna“ a „autentická“ slovenčina (najmä spisovná slovenčina, ale čiastočne aj slang) v sociálno-komunikačnom aspekte. Zmysel pre živý jazyk ho priviedol rýchlo najmä k výskumu hovorovej podoby jazyka, čoho odrazom bola už aj kolektívna monografia o dynamike slovnej zásoby súčasnej slovenčiny, pri ktorej bol spoluautorom koncepcie i spoluredaktorom (1989). Do analýz fungovania spisovnej slovenčiny vniesol Ján Bosák pojem bežného hovorového jazyka a hovorovosti, a to nielen v štylistickom zmysle, ale o hovorovej slovenčine uvažoval ako o novo sa utvárajúcej variete v súčasnej jazykovej situácii (porov. najmä Bosák, 1988).

1.1 Nebolo to tak odprvoti. Najprv mierne koketoval s ideológiou marxistickej lingvistiky, ktorá (by) mala byť v našich pomeroch vedou budúcnosti o jazykovede. Autorovi tohto článku v uvedených časoch najviac prekážalo, že zborník, ktorý chystal vydať pod názvom *K princípom filozofie jazyka*, sa zásahom Jána Bosáka zmenil na *Princípy marxistickej jazykovedy* (1985, porov. komentár k tomu u Nováka, 2016, s. 1007). Boli to časy, keď sa aj s heslami v *Encyklopédii jazykovedy* (1993) schyľovalo koncom 80. rokov k tomu, že súčasťou personálnych hesiel slovenských jazykovedcov mala byť aj informácia o ich stránickej príslušnosti a stránickej kariére. Našťastie, vydanie *Encyklopédie* sa v dôsledku spoločenských udalostí roku 1989 zdržalo do tej miery, že toto encyklopedické dielo ostalo ušetrené od týchto mimolingvistických zásahov. Na druhej strane sa však vinou oneskorenia finalizácie vydavateľských prác znížila finančná podpora publikácie, v dôsledku čoho sa do knihy nedostalo viac ako 100 farebných fotografií a encyklopédia vyšla iba v čierno-bielej mutácii.

1.2 Jedným z prvých posunov Jána Bosáka od systémovej k sociolingvistickej jazykovede bola recenzia na štvrté vydanie *Praktickej príručky slovenského pravopisu* Alfonza Zaunera, ktorá vyšla v r. 1973 (Bosák, 1974). V nej zostavovateľom, resp. upravovateľom vyčítal, že toto vydanie sa veľmi nelíši od minulých vydaní

a napriek istým doplnkom v slovníkovej časti je slovenčina prezentovaná v príručke zastaraná. Mnohé poučenia sú tu neaktuálne a vôbec sa tu nesignalizuje kolísanie v norme. Stretáme sa v nej s mnohými anachronizmami (*auktorita*) a hovorové prostriedky sa obchádzajú (*achilovka*, dokonca *počítač* je tu iba ako *komputer*). Od začiatku 90. rokov 20. storočia sa Ján Bosák ako systematický rozvíjateľ, ale v plnom význame aj iniciátor sociolingvistického výskumu na Slovensku sústredil najmä na sociolingvistickú interpretáciu variantov (Bosák, 1992, 1993a), aby sa neskôr veľmi invenčne venoval stratifikácii slovenčiny. Zo sociolingvistickej pozície tvorivo prehodnotil teóriu slovenského národného, resp. spisovného jazyka, zasiahol do diskusie o jeho norme (normách) a o kodifikácii, ako aj do otázok jazykovej kultúry. Vymedzil komunikačné sféry a ich vzťah k funkčným štýlom. Odklonil sa pritom od tradovanej teórie najmä vo videní rozmanitosti, pestrosti a variabilnosti jazyka, lebo, ako neskôr aj sám často opakoval, normu nemožno stotožňovať s kodifikáciou, ani ju podriaďovať minulému stavu.

1.3 Ján Bosák mal nespornú zásluhu na tom, že sa v slovenskej jazykovede rozšíril a presadil nový pohľad na spisovnú slovenčinu a že sa slovenská jazykoveda „prestratifikovala“ (Bosák, 1997). Že vznikla názorová diferencovanosť, čo bolo a je nevyhnutným predpokladom pokroku v poznávaní súčasného spisovného jazyka. Venoval pritom pozornosť aj významným postavám dejín slovenskej jazykovedy (najmä Samovi Czamblovi), ktoré hodnotil podľa očakávania najmä zo sociolingvistických pozícií (Bosák, 1993b). Súčasne bol známy svojím prísnyim redaktorským okom predovšetkým ako dlhoročný hlavný redaktor *Jazykovedného časopisu*. Domáce hranice prekročil najmä svojou činnosťou v Medzinárodnej komisii pre slovanské spisovné jazyky pri Medzinárodnom komitáte slavistov, ktorej bol dlhý čas aj predsedom. Má značnú zásluhu na zapájaní slovackistických výskumov do slovanského výskumného kontextu (bol napr. koordinátorom medzinárodného slavistického projektu *Súčasnú slovanskú jazyky 1945 – 1995*), no zároveň prispel aj k inkorporácii progresívnych myšlienok zo slovanského sveta v slovackistike (Bosák, 1995a, 2008b). Najmä v poslednom desaťročí významne rozšíril svoju činnosť ešte o lexicografické iniciatívy najmä ako redaktor veľkého výkladového *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (predovšetkým jeho 1. a 2. zväzku).

1.4 Vieme, že každá nastupujúca generácia sa chce presadiť na úkor predchádzajúcej a ináč to nebolo ani v prípade generačnej skupiny v Jazykovednom ústave, ktorá do academickej vedy vstúpila v 1. tretine 60. rokov. Jej výrazným členom bol aj Ján Bosák, ktorého teoreticko-metodologická vývinová línia neomylnne smerovala – ako sme už konštatovali – od systémovej jazykovedy k poznávaniu jazyka v komunikácii, jazyka ako sociálneho javu *sui generis*. Táto téma ho vtiahla do skúmania živej reči a k výskumu hovorovej podoby jazyka, čoho odrazom bola už aj kolektívna monografia o dynamike slovnej zásoby súčasnej slovenčiny z konca 80. rokov, ktorá sa doteraz vníma ako ozdoba slovenskej jazykovedy (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989).

Vychádzal z tradície v tom, že v otázkach spisovného jazyka a jazykovej kultúry hrajú dôležitú úlohu pojmy norma, kodifikácia a úzus. Bol však presvedčený, že kodifikáciu treba opierať o dôsledné vedecké poznanie reálnej normy a rešpektovať pritom inovácie, ako aj prijať princíp variantnosti. Kodifikácia nie je v jeho ponímaní pojmovo-kategoriálnym, ale postojovým javom (2008a, s. 240). Postoje používateľov vo vzťahu k spisovnému jazyku delil na kognitívne (výskum, prax) a emocionálne (puristi), vedomé (inštitúcie, školy) a neuvedomené – tam patrí neuvedomované napodobňovanie vzorov (ibid). Pri interpretácii kodifikácie treba brať do úvahy naraz súvzťažnosť so systémom, normou i úzom. V nijakom prípade by podľa jeho slov nebolo účelné, aby bola jednostranne orientovaná na apriórny ideál jazykového systému, pretože je zároveň rovnako dôležité zabezpečiť aj prijatie kodifikácie v praxi. Kodifikačné zobrazovanie normy sa uskutočňuje nielen prostredníctvom teoretického poznania systému, ale aj rešpektovaním úzu. Pri kodifikácii spisovného jazyka treba teda nevyhnutne uznávať zretele sociálnej komunikácie príslušného jazykového spoločenstva i zblížovať stanoviská teoretické (kodifikátorov) s neuvedomovanými postojmi (Bosák, 2008a, s. 241).

Strach z globalizácie sveta sa podľa Jána Bosáka do istej miery odráža aj v postojoch niektorých lingvistov k preberaniu cudzích slov, ako aj k preberaniu internacionalizmov, ktoré sa do slovanských jazykov dostávajú často či dokonca vo väčšine prípadov v anglickej podobe. Autor v tejto súvislosti poukazuje na argumentáciu, že takéto prostriedky sú v jazyku zbytočné, keďže máme za ne vhodné domáce ekvivalenty, lebo sa pritom zabúda na to, že preberané lexikálne výrazy, slovotvorné modely či syntaktické konštrukcie majú ďalšiu pridanú hodnotu, pre ktorú si ju komunikanti vybrali, resp. pre ktorú ju uprednostňujú pred inými riešeniami.

1.5 Podľa Juraja Doľníka (2001) aj Ján Bosák upozorňuje na to, že interpretácia pozorovateľných jazykových javov by nemala protirečiť reálnej povahe jazyka. A preskriptívne „spravidelňovanie“ takým aktom je. To neraz v prípade podpory jednej zložky vyvoláva protirečenia i nepravidelnosti a ťažkosti v inej zložke. Ján Bosák v tomto prípade odkazuje na „skracovanie“ slovotvornej prípony *-ár*, ktoré malo za následok podľa neho chaos v morfolologickej rovine. Oproti oficiálnemu „umelému“ spisovnému jazyku stojí prirodzenosť, spontánnosť používateľov jazyka, pri ktorej rastie variantnosť výrazových prostriedkov, pričom rozhodujúcu úlohu tu zohráva úzus.

Ján Bosák opakovane zdôrazňuje, že variantnosť v nijakom prípade neznamená úpadok a nestabilitu jazyka ako celku. Podľa jeho inštrukcií by bolo efektívne vydeliť zo subštandardných slov profesionalizmy, ktoré ešte „nestačili“ absolvovať zdĺhavý proces schválenia príslušnou terminologickou komisiou a zatiaľ sa nedostali do príslušných noriem. Pritom ako „neštandardizované termíny“ spĺňajú kritériá spisovnosti (tvoria sa podľa zodpovedajúcich slovotvorných modelov), frekventovane sa používajú v odbornej, profesionálnej komunikácii – v rámci bežného pracovného styku ich používajú kvalifikovaní odborníci (počítače, financie a bankovníctvo, me-

dicína). Používajú sa často ako bezpríznakové aj v médiách, čím sa dostávajú aj do bežného používania.

Ján Bosák uvažuje o tom, prečo sa niektoré kodifikačné zásahy ujali bez problémov a iné zasa nie. Jeho odpoveďou je, že sa nebral ohľad na používateľa jazyka. Podľa neho statická kodifikácia, ktorá je takou vlastne zo svojej prirodzenosti, čoraz menej vládzde držať dych s prudko sa rozvíjajúcou normou. Ustálenosť by však nemala znamenať meravosť („lipnutie na tom, čo bolo“), pričom podľa neho práve zavádzanie a uvádzanie variantov prekonáva v istom zmysle túto statickosť. Upozorňuje aj na tristnú skutočnosť, že v každom slovanskom jazyku – s výnimkou slovenčiny! – vyšlo niekoľko slovníkov neologizmov a zborníkov o neologizmoch. Na Slovensku sa to zatiaľ rieši iba začleňovaním a hodnotením neologizmov vo výkladovom *Slovníku súčasného slovenského jazyka*. Zároveň však nalieha, aby sme kodifikáciu nezaťahovali do politiky či politiku do kodifikácie: Vhodne pripomína, že pálfyovský palác v Bratislave zostal takým, ako bol predtým: pálfyovským. Nijaký Pálfi sa podľa neho oficiálne ani historicky „neujal“. Toto konštatovanie však platí v úplnosti len v prípade, ak si odmyslíme publikácie Matice slovenskej. O uvedenej problematike aj novšie vzniklo niekoľko hodnotných príspevkov v Bosákovom duchu najmä od Lucie Molnár Satinskej (2017) a Ingrid Hrubaničovej (2017). Podľa Jána Bosáka ani Česko-Slovenská akadémia vied s takýmto oficiálnym názvom nikdy neexistovala, k čomu ešte dodáva, že „takýchto nereálnych kodifikačných predpisovaní je neúrekom“ (Bosák, 2008a, s. 244).

2. Zo sociolingvistických pozícií Ján Bosák prehodnocoval a dopĺňal teóriu spisovného jazyka horeckovského a možno povedať aj paulinyovského razenia, ako aj otázky jazykovej kultúry i možnosti jej kultivovania. Pripomeňme v tejto súvislosti po Jánovi Bosákovi slová Eugena Paulinyho (2000, s. 10): „Norma spisovného jazyka vzniká u používateľov spisovného jazyka a je vecou samých používateľov spisovného jazyka. Nie je vecou jazykovedcov. Úlohou jazykovedcov nie je utvárať normu.“ Sám Ján Bosák k tomu však dôrazne dodáva: regulovať áno, ale nie utvárať.

Ján Bosák zdôrazňoval v súlade so svojimi učiteľmi Eugenom Paulinym, Jánom Horeckým a Lubomírom Ďurovičom, že norma sa vyvíja stále a nepretržite, kým kodifikácia nemôže zachytávať jednotlivé zmeny inak ako po etapách. Kodifikácia je statická, no viacerí autori akoby zabúdali na jej „odvrátenú stránku“, že totiž rešpektovať a predvídať pohyb v norme možno práve uvádzaním variantov – variantnosť neoslabuje normatívnu funkciu, ako to tvrdia niektorí slovenskí jazykovedci. Práve naopak, uvádzaním variantov sa rešpektuje – a často aj predvída – pohyb v norme. V tejto veci sa J. Bosák takisto mohol oprieť o citát z Eugena Paulinyho z r. 1952: „Žiadajú (mnohí používatelia spisovného jazyka), aby lingvisti odstránili zo spisovného jazyka všetku rozkolísanosť, aby zaviedli priamočiaru pravidelnosť vždy a všade. Tejto požiadavke, položenej takto stroho a jednoznačne, nemôže vyhovieť ani jeden lingvista, ak nechce zneuctiť seba ako odborníka (zdôraznil J. B.).“

Nemožno odstrániť dvojtvary tam, kde je norma vo vývinovom pohybe. Tu môže lingvista určiť iba všeobecnú líniu. Môže dať radu. Striktná kodifikácia nie je možná...“ (Paulíny, 2000, s. 16 – cit. v práci Bosák, 2008a, s. 10).

2.1 Podľa Jána Bosáka stále viac sa roztvárajú komunikačné nožnice medzi normou a kodifikáciou. Pre slovenskú jazykovedu je charakteristické stále „hypostazovanie“ pojmu systém („všetko sa deje v mene systému a jeho zachovania“). Vzťah systém – norma sa však na rovine konkrétnej rečovej činnosti stráca vo vzťahu k individuálnemu používateľovi, a čo je najhoršie, kodifikátorom norma splýva s kodifikáciou (Bosák, 1995a). Aj preto hlavný rozpor súčasnej slovenskej jazykovedy Ján Bosák nazval sporom normativistov a sociolingvistov (po prvýkrát v štúdiu *Hľadanie nových ciest v teórii spisovnej slovenčiny*, 1995b). Neskôr tieto jeho výrazy („termíny“) prebrali aj viacerí ďalší autori.

2.2 Povšimnutiahodná je aj Bosákova analýza dokumentu *Tézy o slovenčine*, ktorý vyšiel po prvýkrát v r. 1967. V ňom sa deklarovalo, že slovenčina je genetiky a typologicky osobitný jazyk. V uvoľnenej atmosfére 60. rokov sa pozornosť sústreďovala na kritériá spisovnosti, pričom však pre vtedajšiu slovenskú jazykovedu bolo najdôležitejšie *kritérium reprezentatívnosti* (uprednostňovanie domácich jazykových prostriedkov pred cudzími jazykovými prostriedkami), *kritérium ústrojnosti* (zachovávanie nenarušeného systémového vývinu), *kritérium ustálenosti* (nepripúšťanie nijakých kolísaní v dôsledku náhodných okolností), *kritérium zrozumiteľnosti* (vedomé obchádzanie okrajových a exkluzívnych prvkov), *kritérium funkčnosti* (presnosť a jednoznačnosť jazykových prostriedkov pri komunikácii). Dôraz sa teda kládol na ústrojnosť (systémovosť), ustálenosť a tradíciu (historickú kontinuitu). Potom slovenská jazykoveda, resp. značná časť jej reprezentantov, dlho zotrvala v uvedenom „koridore“. K posunu došlo až prostredníctvom Františka Daneša a Juraja Dolníka, keď sa začala širšie uznávať nová hierarchia hodnotiacich kritérií: a) normovosť (vžitosť), b) funkčná adekvátnosť a c) systémovosť (porov. Daneš, 1979 a Dolník, 2010, s. 164). Úvahy a výklady Jána Bosáka smerovali do tejto trajektórie.

2.3 Významným pre slovenčinu bol podľa Jána Bosáka ešte predtým rok 1976, keď Ján Horecký na základe typológie komunikačných aktov s rešpektovaním sociálneho okolia predložil novú stratifikáciu slovenčiny, založenú na komunikačnom princípe (Horecký, 1979). Bázou tejto stratifikácie bol, ako je dostatočne známe, národný jazyk, v ktorom okrem najvyššej, spisovnej formy vyčlenil jej tvorca ešte štandardnú, subštandardnú a nárečovú formu, pričom osobitnej pozície sa dostalo jazyku umeleckej literatúry, v ktorej sa môžu využívať všetky formy. Táto stratifikácia sa v slovenskej jazykovede stretla s priaznivým ohlasom u mnohých autorov (Ivor Ripka, Vladimír Patráš, Dana Slančová, Miloslava Sokolová a ďalší). Avšak najmä forma s oslabenou spisovnosťou (štandardná forma) sa stretla so značnou nevôľou u tradične orientovaných slovenských jazykovedcov. V danom čase bolo medzi „normativistami“ populárne hovoriť o sociolingvistike ako o „štatistike“

a o „hľadani spisovnosti na ulici“. Vynikal tým najmä František Kočiš, ktorý Horeckého stratifikáciu vyhlásil nielen za omyl, ale aj za modifikované pokračovanie myšlienky jednotného československého národa a československého jazyka (Kočiš, 1984). Na obranu Jána Horeckého prispel v tomto prípade predovšetkým Ján Bosák, ktorý tieto Kočišove konštatovania hodnotil nielen ako nevedecké, ale aj úplne absurdné (Bosák, 2015, s. 228). Ján Bosák napokon navrhol do tejto stratifikácie pridať ako spisovnú, hoci nekodifikovanú aj hovorovú varietu, ktorá by nahradila štandardnú formu ako tzv. bežná (štandardná) varieta. Podľa neho netreba osobitne vyčleňovať v stratifikačnom modeli ani subštandardnú varietu a uvažovať treba skôr o bežnej dorozumievacej sfére, ktorú reprezentujú sociolekty.

Systémový a komunikačný prístup nie je podľa neho v nijakom nezmieriteľnom protiklade. Len sa systémové vzťahy nesmú absolutizovať ani redukovať na priamočiaru pravidelnosť napríklad prostredníctvom analogického „vyrovnávania“ morfológických tvarov v kodifikačných príručkách.

2.4 Všetci sa pamätáme, že boli časy, keď sa jazykový úzus hodnotil ako „neuveriteľne katastrofálny“ či ako „obraz hlbokého úpadku“. Takéto obavy vznikali obyčajne v situácii, keď sa zvýšili komunikačné požiadavky na jazyk, pričom na svedomí to má podľa J. Bosáka onen tradičný („normativistický“) prístup, ktorý hodnotí predovšetkým to, či sú použité jazykové prostriedky správne alebo nesprávne, a neberie sa do úvahy, či sú komunikačne účinné.

2.5 Ešte pred aplikovaním komunikačného a sociolingvistického prístupu v skúmaní slovenčiny upozornil Eugen Pauliny, na ktorého Ján Bosák rád nadväzuje ako na „oporný pilier“, na to, že z kritéria ústrojnosti by sa nemalo stať zaklínadlo typu, že niečo „vyplýva zo zákonitostí slovenského jazyka“. Ustálenosť by nemala znamenať meravosť a v mene historickej kontinuity by sa nemala zanedbávať súčasnosť a budúce perspektívy (Pauliny, 1979, s. 48). Rešpektovanie jazykového varírovania je nevyhnutným predpokladom kodifikácie spisovného jazyka aj podľa Jána Bosáka. Hoci varírovanie vo svojej podstate vedie k divergencii, tvoriacej protiklad k normovaniu, v nijakom prípade nesvedčí o nedokonalosti jazykového systému. Naopak, je to nevyhnutná etapa v prestavbe prvkov a vzťahov jazykového systému, ktorá umožňuje zachovať kontinuitu rečových návykov a zabezpečiť perspektívne najracionálnejší a najefektívnejší spôsob vyjadrovania (1995a, s. 13). Protirečivosť normy, úzu v kodifikácii možno podľa Jána Bosáka najadekvátnejšie uchopiť a interpretovať v symbióze systémového prístupu, komunikačného prístupu a sociolingvistickej stratégie (1995b, s. 14).

Bibliografia

BOSÁK, Ján: Zaunerova príručka po štvrtý raz (Alfonz Zauner: Praktická príručka slovenského pravopisu. 4. vyd. Martin 1973). In: Kultúra slova, 1974, roč. 8, č. 8, s. 283 – 286.

BOSÁK, Ján: Razgovornost' kak dinamičeskij faktor. In: *Novoje v zarubežnoj lingvistike*. 20. Teorija literaturnogo jazyka v rabotach učenyh ČSSR. Red. N. A. Kondrašov. Moskva: Progress 1988, s. 243 – 252.

BOSÁK, Ján: Sociolingvistická interpretácia niektorých morfológických variantov I. In: *Slovenská reč*, 1992, roč. 57, č. 6, s. 336 – 346.

BOSÁK, Ján: Sociolingvistická interpretácia niektorých morfológických variantov II. In: *Slovenská reč*, 1993a, roč. 58, č. 1, s. 15 – 21.

BOSÁK, Ján: Sociolingvistický pohľad na kodifikáciu Sama Cambla (1856 – 1909). In: *Studia Academica Slovaca*. 22. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1993b, s. 26 – 36.

BOSÁK, Ján: Systémový a komunikačný prístup v skúmaní slovenčiny z aspektu protirečivých vzťahov normy, úzu a kodifikácie. In: *Języki słowiańskie: 1945 – 1995*. Opole 1995a, s. 9 – 14.

BOSÁK, Ján: Hľadanie nových ciest v teórii spisovnej slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca*. 24. Bratislava: Stimul 1995b, s. 23 – 30.

BOSÁK, Ján: Prestratifikovaná slovenčina alebo hľadanie hraníc spisovnosti. In: *Sociolinguistica Slovaca*. 3. Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 1997, s. 45 – 53.

BOSÁK, Ján: Kodifikácie a reálny jazyk. In: *Jazyk a jazykoveda v pohybe*. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča. Ed. S. Mislovičová. Bratislava: Veda 2008a, s. 240 – 244.

BOSÁK, Ján: Metodologický prínos Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky. *Jazykovedný časopis*, 2008b, roč. 59, č. 1 – 2, s. 3 – 8.

BOSÁK, Ján: Stratifikácia slovenčiny podľa prof. Horeckého. In: *Človek a jeho jazyk*. 3. Inšpirácie profesora Horeckého. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2015, s. 224 – 237.

BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján: Východiská morfémovej analýzy (Morfematika. Slovo tvorba). Bratislava: Veda 1985. 136 s.

DANEŠ, František: Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Red. J. Chloupek. Praha: Academia 1979, s. 79 – 91.

DOLNÍK, Juraj: Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu. Bratislava: Veda 2010. 300 s.

HRUBANIČOVÁ, Ingrid: Spor o prepis historických uhorských priezvisk nemá opodstatnenie. In: *Aktuálne otázky slovenského jazyka*. Ed. J. Wachtarczyková. Bratislava: SAP – Slovak Academic Press 2017, s. 105 – 144.

HORECKÝ, Ján: Východiská k teórii spisovnej slovenčiny. In: *Z teórie spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1979, s. 13 – 22.

KOČIŠ, František: Pojem jazykovej normy a normovanosti. In: *Z teórie spisovného jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1979, s. 32 – 42.

MOLNÁR SATINSKÁ, Lucia: Súčasný slovenský diskurz o prepise uhorských mien u používateľov. In: *Aktuálne otázky slovenského jazyka*. Ed. J. Wachtarczyková. Bratislava: SAP 2017, s. 145 – 154.

NOVÁK, Pavel: Marxistická lingvistika. In: *Nový encyklopedický slovník češtiny*. I. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2016, s. 1006 – 1008.

PAULINY, Eugen: Niekoľko poznámok o slovenskom purizme. In: *Slovo a tvar*, 1947, zv. 1, s. 1 – 3.

PAULINY, Eugen: Niekoľko poznámok o spisovnom jazyku súčasnosti. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1979, s. 43 – 51.

PAULINY, Eugen: Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania. Ed. S. Ondrejovič. Spisy Slovenskej jazykovednej spoločnosti, suplement č. 2, 2000.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Ved. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Ved. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2011.

Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27. – 29. 10. 1994. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 1995. 198 s.

RUŽIČKA, Jozef: Témy o slovenčine. In: Kultúra slova, 1967, roč. 1, č. 2, s. 33 – 40.

VYKYPĚLOVÁ, Taťána – VYKYPĚL, Bohumil: Cercle linguistique de Bratislava. Ein Kapitel aus der mitteleuropäischen strukturalen Wissenschaft. In: Travaux linguistiques de Brno. 13. Brno: Lincom GmbH 2019. 222 s.

ZAUNER, Alfonz: Praktická príručka slovenského pravopisu. 4. vyd. Martin 1973. 548 s.

STRATIFIKÁCIA POUŽÍVATEĽOV JAZYKA¹

JURAJ DOLNÍK

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

DOLNÍK, Juraj: Stratification of language users. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2019, Vol. 70, No 3, pp. 515 – 528.

Abstract: This study is about one of the ways in which community of language users appear to be structured: the users of standard language are hierarchically stratified with regard to the degree of rationality that determines the ways in which language is conceived of. The starting-point is that all language users are linguistic experts that are stratified in four groups with these labels: practical, educated, theoretical and metatheoretical linguistic experts. Practical linguistic expert is not a commonly used term but it is useful in answering questions that could be asked about the status of ordinary language users in the linguistic life of society. The author argues for the right of these users to power to influence the linguistic behaviour in the public communication. He is interested in the contrast between practical and rational linguistic order and in the reasons for why preference of practical linguistic order is in accordance with tendency to natural communication activity.

Key words: stratification, language user, power, linguistic behaviour, communication

ÚVOD

Tento príspevok, inšpirovaný aj myšlienkami Jána Bosáka, sa zaoberá stratifikáciou používateľov spisovného jazyka so zreteľom na stupeň racionality, ktorý určuje ich vnímanie jazyka. Stratifikáciu reprezentuje opis hierarchickej štruktúry používateľov jazyka, charakterizovaných ako jazykoví odborníci s odlišnou schopnosťou racionálneho narábania s jazykom, čím deskripčia nadväzuje na výklady diferencovanosti jazykového vedomia. Výraz *jazykový odborník* sa aplikuje aj na opis bežného používateľa jazyka, aby sa vystihol jeho status v súčasnom jazykovom živote a vyzdvihol sa význam jeho jazykovej odbornosti pre prirodzené fungovanie spisovného jazyka. Charakteristika spisovno-jazykovej situácie – priesorom nazerať je súčasná situácia spätá so spisovnou slovenčinou – zahŕňa aj mocenské vzťahy medzi používateľmi tohto jazyka s diferencovanou odbornosťou, ktoré sú rozhodujúce pre vplyv na jazykové správanie. Výklad smeruje k tomu, aby sa vyjavila legitimitnosť „nároku“ používateľa s praktickou jazykovou odbornosťou na mocenskú pozíciu, z ktorej sa môže presadzovať jazykové správanie neprotirečiacie tendenciám k ideálnej prirodzenosti komunikačných aktivít.

¹ Štúdia vznikla v rámci riešenia grantového projektu MŠVVaŠ VEGA 1/0553/18 *Pragmatické a gramatické princípy jazyka so zreteľom na kultivovanie jazykovej praxe*.

SPONTÁNNOSŤ A PRIRODZENOSŤ

Jednou z ťažiskových tém jazykovedných prác J. Bosáka je hovorenosť (ústnosť) a hovorovosť v spätosti so súčasnou spisovnou slovenčinou (porov. Bosák, 1984, 1989, 1995). Upriamovaním pozornosti na tento jav reagoval na to, že pri skúmaní spisovnej slovenčiny sa príliš preferovala jej písaná podoba „aj napriek tomu, že hovorené (ústne) komunikáty (hovorený jazyk, hovorená/ústna podoba, realizácia atď.) tvoria podľa odhadov vyše 90 % všetkých komunikátov. Pritom medzi písanou komunikáciou a hovorenou komunikáciou okrem výnimiek (súkromné listy a zápisy a pod.) jestvuje zásadný rozdiel: písaná komunikácia je „dirigovaná“ normou, ktorá vyžaduje používanie spisovného jazyka. Naproti tomu pri hovorenej (ústnej) komunikácii sa spisovnosť vyžaduje iba v oficiálnych situáciách; prevažná časť hovorenej komunikácie je spontánna“ (Bosák, 1995, s. 20). Vyzdvihoval fungovanie bežného hovoreného jazyka, ktorý „sa vymyká aj normovanosti. (...) Napriek tejto zložitosti by sa však analýza súčasného jazyka, ako aj nové uvažovanie o jazyku mali začínať práve s bežným hovoreným jazykom, pretože sféra jeho používania sa ustavične rozširuje“ (ibid.). Videl to tak, že „hovorovosť v širšom zmysle a s ňou spojené javy sú tým činiteľom, ktorý rozhodujúcim spôsobom ovplyvňuje aj vývin súčasnej spisovnej slovenčiny“ (ibid., s. 22). A ešte jeden citát: „Rozhodujúcim činiteľom je to, že väčšia časť komunikácie je bezpochyby spontánna, a tak polooфициálna, resp. neoficiálna komunikácia v bežnej dorozumievacej sfére sa postupne stáva (...) celospoločenskou“ (ibid., s. 29). Tieto myšlienky sú dôsledkom jeho presvedčenia, že systémový prístup k spisovnej slovenčine, ktorý má silné korene v slovenskej lingvistike, dáva obmedzený priestor na poznávanie toho, čo sa v aktuálnom jazykovom živote deje, a preto sa žiada metodologické posilnenie komunikačným prístupom.

J. Bosák citlivo vnímal globálnu vývinovú líniu spisovnej slovenčiny, to, že sa konštituovala „na základe hovorového útvaru (...), potom sa vo svojej písanej podobe vzdialila od svojho prameňa, ale v súčasnej situácii (...) slúži na kvalitatívne novom stupni na formovanie novej – hovorovej podoby“ (ibid., s. 30). Citlivosť jeho vnímania spočíva v tom, že napriek tradičnej výskumnej preferencii písanej podoby spisovného jazyka, a teda koncentrácii pozornosti na tento spôsob jeho existencie, neochabol jeho zmysel pre pôvodnosť jazyka, ku ktorej jeho vývinová línia smeruje, aby sa v nových podmienkach revitalizoval spôsob jeho fungovania, ktorý mu je vlastný, ale v jeho rozvoji narúšaný upínaním sa na jeho písanú podobu. Za jeho výrokom o tom, že väčšia časť komunikácie je spontánna a taká komunikácia nadobúda celospoločenskú platnosť, „drieme“ prognóza presvedčenia, že sa nastolili podmienky na optimálne prirodzené fungovanie spisovnej slovenčiny, čiže na jej fungovanie ako prirodzeného (materinského) jazyka, pravda, adaptovaného na aktuálne podmienky. Vyzdvihovanie spontánnosti komunikácie týmto jazykom implikuje, že jeho vývinová línia špirálovite dospela do štádia návratu k spôsobu jeho používania,

ktorý zodpovedá jeho prirodzenému osvojovaniu a ovládaniu. Také osvojovanie a ovládanie sa vyznačuje účelnou (funkčnou) spontánnosťou, spočívajúcou v tom, že jazykový aktér neuvedomované prostriedky svojho jazyka účelne používa na dosahovanie vedomých cieľov.

K objasneniu tohto javu môže prispieť diferenciácia prirodzenosti, vychádzajúca z dvoch základných stavov označovaných ako ideálna (maximálna) a reálna prirodzenosť. **Ideálnej prirodzenosti** zodpovedá stav absolútnej spontánnosti, ktorý by nastal vtedy, keby jazykoví aktéri mohli neuvedomované prostriedky svojho jazyka nerušene, t. j. bez akéhokoľvek zasahovania (vnútorného či vonkajšieho) do neuvedomovanosti, účelne používať na dosahovanie vedomých cieľov. Je to predstava „čistej“ prirodzenosti, pri ktorej komunikačná aktivita nie je zaťažovaná tým, že jej aktéri – v role odosielateľa či príjemcu – nie sú stimulovaní (z vlastného vnútra či z vonkajšieho prostredia) k tomu, aby vnášali uvedomenosť do neuvedomovaných jazykových prostriedkov. Keďže je to ideál, reálne nie je dosiahnuteľný, ale napriek tomu je – ako každý ideál – užitočný, funkčný, lebo slúži ako hodnotiace kritérium a gravitačný bod v naturalizačnom vývinovom procese komunikačnej aktivity pomocou spisovného jazyka. K tomuto ideálu smeruje vývin spôsobu realizácie komunikačných aktivít, spočívajúci v racionálnej súhre behaviorálnej a akčnej zložky jazykovej aktivity, čiže v súhre jazykového správania (navodzovania neuvedomovaných jazykových prostriedkov) a intencného jazykového konania (účelné používanie prostriedkov na dosahovanie vedomých cieľov). A slúži ako kritérium hodnotenia smerovania tohto vývinu. **Reálnej prirodzenosti** zodpovedá stav relatívnej spontánnosti – komunikačné aktivity sú prirodzené na takom stupni, spontánne v takej miere, ako na ne pôsobia dané podmienky. Reálna prirodzenosť koreluje s mierou vplyvu podmienok na behaviorálnu zložku komunikačnej aktivity, prejavujúceho sa ako racionalizácia tohto komponentu, teda ako intervencia do spontánnosti jazykového správania umovou metajazykovou kontrolou (krajným prípadom takej intervencie je absolútna metajazyková kontrola umom, teda „čistá“ neprirodzenosť, s ktorou sa stretávame, keď sa učíme cudzí jazyk gramatickou metódou).

Vývoj používania spisovnej slovenčiny v globálnom nazeraní – ako ho vnímal aj J. Bosák – smeruje k ideálnej prirodzenosti, čo je spôsobené zmenenými podmienkami, predovšetkým jej výraznou demokratizáciou, zahŕňajúcou zmeny, ktoré svedčia o spomínanom špirálovitom návrate k spôsobu jej používania zodpovedajúcemu používaniu jazyka, z ktorého vzišla. Pôsobia však aj faktory, ktoré toto smerovanie komplikujú, spomaľujú, zdržiavajú alebo aj podporujú opačné smerovanie – posilňovanie racionálnej kontroly behaviorálnej zložky komunikačnej aktivity. Tento výklad nie je zameraný na všetky tieto faktory, sústreďuje sa na jeden z nich, a to na diferencovanosť používateľov jazyka so zreteľom na ich znalosti týkajúce sa jazyka a na ich povahu ako behaviorálno-akčných bytostí. Aj táto diferencovanosť zakladá mocenské pomery, ktorých analýza je súčasťou poznávania aspektu jazykovej situácie spoločnosti, predstavujúceho vzťahy medzi používateľmi jazyka vzhľadom

dom na ich vplyv na jazykový život, teda na to, čo sa akceptuje alebo neakceptuje, čo sa má prijať alebo neprijať z javov týkajúcich sa spoločného jazyka.

SCHOPNOSŤ REFLEXIE AKO KRITÉRIUM

Otázka prirodzenosti v uvedenom zmysle evokuje otázku reflexie o jazyku a jeho používaní, ktorá sa nadhadzuje najmä pri výkladoch problematiky jazykovej kultúry, zahŕňajúcej aj rolu jazykovej kritiky. Aj v domácej lingvistiky v tejto súvislosti pritiahol na seba pozornosť koncept *jazykové vedomie*: „V teórii jazykovej kultúry sa ako osobitný činiteľ vyzdvihuje jazykové vedomie používateľov jazyka“ (Kráľ – Rýzková, 1989, s. 31). Prijalo sa chápanie jazykového vedomia ako viac alebo menej vyvinutej schopnosti „uvažovať o jazyku (napr. o skutočnostiach jazykovej komunikácie, o jednotlivých jazykových javoch, o vývine alebo o hodnotení jazyka), vedome používať a hodnotiť jazykové výrazové prostriedky“ (Techtmeier a kol., 1987, s. 9). So zreteľom na vyvinutosť tejto schopnosti jazykové vedomie sa modelovalo ako hierarchicky diferencovaná schopnosť. Na najnižšom stupni je jazykový cit („naivné, insitné alebo spontánne jazykové vedomie“ podľa Horeckého, 1991, s. 86, ktorý tu vnímal rozpor: keď sa hovorí o vedomí, cit sa z toho vylučuje), na najvyššej priečke má miesto vedecké jazykové vedomie a pozícia medzi nimi patrí bežnému jazykovému vedomiu (osobitným prípadom je umelecké jazykové vedomie). Pozoruhodné je, že sa tu hovorí o schopnosti uvažovať o rozličných aspektoch a prejavoch jazyka a jeho používania. V pozadí je zrejme prostá myšlienka, že každý mentálne zdravý jedinec dokáže uvažovať o všeličom vrátane jazyka, napr. autori publikácie o jazykovej kritike túto myšlienku špecifikujú tak, že reflexia o jazyku patrí k základnej výbave jazykovej kompetencie a keďže sa to týka normálnej jazykovej kompetencie, „každý môže v jazyku hovoriť o jazyku a posúdiť prejavy jazyka“ (Heringer – Wimmer, 2015, s. 198). Áno, je to tak, človek je reflexívna bytosť a túto svoju danosť preukazuje aj vo vzťahu k jazyku (bolo by čudné, keby to tak nebolo).

Pri tomto výklade jazykového vedomia je však problematické to, že vyvinutosť reflexívnej schopnosti vo vzťahu k jazyku a jeho používaniu je odstupňovaná podľa kritéria „čím vyššia uvedomenosť, tým vyspelejší používateľ jazyka“, t. j. čím viac je jazykové vedomie impregnované jazykovou odbornosťou, tým kvalifikovanejšie dokáže používateľ jazyka uvažovať o jazyku a jeho používaní, a teda tým viac vyhovuje požiadavkám želaného kultivovaného používateľa a tým aj predpokladu na kultivovanie jazyka: „Jazykovým vzdelávaním sa tvoria predpoklady na aplikovanie teórie v praxi“ (Kráľ – Rýzková, 1989, s. 30). Preto je v hierarchizácii najvyššie teoretické, vedecké jazykové vedomie, ktoré „zahŕňa metodicky a teoreticky vypracovaný reflex dorozumievacej schopnosti“ (Techtmeier a kol., 1987, s. 9). V pozadí tohto prístupu je presvedčenie, podložené sledovaním vzťahu medzi vedou (teóriou) a praxou, že skvalitňovanie praxe je podmienené kvalitou jej po-

znania, ktorú zaručuje veda, takže zdokonaľovanie praxe bez prihliadania na jej vedecké reflektovanie znamená jej zaostávanie vo vývine spoločnosti pod značným vplyvom vedy. Týka sa to aj jazykovej praxe a vedy o jazyku: veda (teória) o jazyku je predurčená na zdokonaľujúce usmerňovanie jazykového života spoločnosti. Vyvodzuje sa, že „...teoretické jazykové vedomie (...) má, resp. by malo mať najväčší vplyv“ (Horecký, 1991, s. 87). To znamená, že odborníci opierajúci sa o vedecké (teoretické) znalosti o jazyku a jeho používaní sú v sociálnej pozícii, ktorá ich oprávňuje aj zaväzuje, aby pôsobili na jazykový život tak, že jazykové vedomie neodborných používateľov sa rozvíjalo v duchu vedeckého (teoretického) jazykového vedomia. Na ilustráciu presvedčenia o potrebe takého pôsobenia na bežných používateľov jazyka si pripomeňme aspoň jeden príklad. Kritika výskytu výrazu *zemiačkové hranolky* (namiesto požadovaného výrazu *hranolčeky*) vyústila do tohto záveru: „V tomto zmysle si naša pospolitosť i nepospolitosť privykla aj na zemiačkové hranolky, lebo ešte nedospela na úroveň takého používateľa spisovného jazyka, na ktorej by uvažovala dôkladnejšie gramaticky (...) Bežný používateľ spisovného jazyka teda nie vždy dovidí na celú skloňovaciú paradigmatu zdobnenín, teda až do tvarov jednotného čísla“ (Kočiš, 1995, s. 213). Keďže ešte tak nevie uvažovať a nedovidí tak ďaleko, treba rozvíjať jeho jazykovú uvedomenosť v duchu vedeckého (teoretického) jazykového vedomia.

Spomínaná problematickosť tohto prístupu sa prejavuje v tom, že upriamením pozornosti na jazykovú uvedomenosť vytráca sa z pohľadu praktický spôsob existencie jazyka, teda to, že existencia jazyka splyva s jazykovou praxou ako konštituentom sociálneho života. Jazykovú prax tvoria jazykové praktiky, čiže jazykové úkony v kontexte konkrétneho sociálneho života, ktorými aktéri do tohto života zasahujú, a to tým, že týmito úkonmi niečo robia, navodzujú, vytvárajú (oznamujú, prosia, vykladajú, argumentujú, klamú, navodzujú strach, priateľský vzťah, vytvárajú poriadok aj chaos atď.). Aktéri si osvojili jazyk realizáciou jazykových úkonov v tomto kontexte, neupriamovali sa na osvojenie jazyka, ale na nadobudnutie a rozvíjanie jazykových praktických schopností, takže jazykové prostriedky si osvojovali prostredníctvom jazykových praktík. Napriek tomu, že si jazykové prostriedky osvojili týmto spôsobom – nepriamo –, ovládajú ich tak dobre, ako to vyžadujú sociálno-interakčné potreby a záujmy. Vyznačujú sa praktickou jazykovou odbornosťou. Z tohto pohľadu niet protikladu jazykový odborník : jazykový neodborník, jestvujú len jazykoví odborníci s diferenčnými prívlastkami. Venujme im pozornosť (využívajúc časť výkladu v práci Dolník, 2019).

HIERARCHIA ODBORNÍKOV PODĽA STUPŇA RACIONALITY

Ľudské aktivity sa vykonávajú na rozličnom stupni racionality. Podľa toho aj odlišujeme typy aktérov označovaných ako odborníci. Pomocou prívlastkov ich môžeme schematicky hierarchizovať takto: praktický odborník – školený odborník – te-

oretický odborník – metaodborník. Praktický odborník príslušný druh aktivity ovláda na základe vlastných aj prevzatých skúseností a praktického usudzovania na úrovni receptúrnych pravidiel, čiže jednoduchých schém „praktickej činnosti, ktoré určujú, ako máme postupovať, aby sme dosiahli potrebný cieľ (ako máme rozložiť oheň, upiecť chlieb, taviť kov, dvíhať bremeno, riadiť štát a pod.)“ a ktoré „sa ukládajú v individuálnej a kolektívnej pamäti a odovzdávajú v rámci tradícií z pokolenia na pokolenie ako spôsob optimálneho riešenia úloh určitého druhu“ (Černík – Farkašová – Viceník, 1986, s. 271). Kým neodborník koná metódou pokusov a omylov, praktický odborník praktickou činnosťou nadobudol to, čo potrebuje na dosiahnutie cieľa. Koná na úrovni prostej empirickej racionality, ktorá zahŕňa aj skúsenosť, že isté ciele pripúšťajú aj variantné spôsoby konania. Školený odborník disponuje znalosťami získanými učením sa verbalizovaných pravidiel, ktoré sú aplikačnými reprezentáciami vedeckých výrokov o vzťahoch a súvislostiach v príslušnom výseku sveta. Keďže má prístup k formulovaným pravidlám, môže sa pri riešení úloh opierať o ne, a tak jeho konanie prebieha na vyššom stupni racionality. Tieto pravidlá sa môže naučiť bez toho, aby vnikol do vedeckého poznania, z ktorého sú vyvedené. Toto poznanie je doménou teoretického odborníka. Jeho racionalitu zvyšuje to, že disponuje znalosťou vedeckých teórií, na základe ktorej sa dokáže orientovať v danom výseku sveta, vysvetliť ho (ponúknuť vedeckú explanáciu) alebo aj prognózovať zmeny v ňom. Najvyšším stupňom racionality sa vyznačuje metaodborník, ktorý je schopný reflektovať, čo sa deje v danom odbore, kriticky analyzovať teórie a metodológie v ňom, a teda ich posúdiť z hľadiska opisnej (deskriptívnej) aj vysvetľovacej (explanačnej) adekvátnosti. Abstraktnologická myšlienková línia vedie k „metaodborníkovi“ atď., ale tu ide o dôležitosť sebareflexívnej schopnosti teoretického odborníka ako predpokladu otvorenosti voči alternatívam.

Táto schéma vertikalizácie odborníkov so zreteľom na stupňovateľnosť racionality sa dá uplatniť aj na hierarchizáciu jazykových odborníkov, takže môžeme hovoriť o praktickom, školenom, teoretickom jazykovom odborníkovi, ako aj o meta-teoretickom jazykovom odborníkovi. Ide o vertikalizáciu vzhľadom na kompetenciu späť s prirodzeným jazykom, o postupnosť od praktickej jazykovej kompetencie cez školenú a teoretickú jazykovú kompetenciu k metateoretickej jazykovej kompetencii. Sociálny život jazykového spoločenstva prebieha ako interakcia jeho členov diferencovaných ich vybavenosťou týmito kompetenciami. Naplňa ho interakcia jazykových odborníkov na rozličnom stupni racionality, v okruhu ktorých, samozrejme, kvantitatívne prevládajú praktickí jazykoví odborníci s odlišnou školenou jazykovou kompetenciou. Jednou z možností, ako sa dá pristúpiť k nártu spisovno-jazykového života v súčasnosti, je ich opísanie ako jazykových odborníkov, ktorí koexistujú koordinatívne – ich jazykové správania sú zosúladené –, subordinatívne a submisívne – „elitní“ jazykoví odborníci si podriaďujú ostatných a „neelitní“ sa podrobujú „elitným“ –, disonančne – v ich jazykových správaniach sa prejavuje nesúzvuk – aj konfliktne, čo sa prejavuje v sporoch o jazykovú správnosť.

JAZYKOVÍ ODBORNÍCI

Praktický jazykový odborník

Každý jednotlivec v procese primárnej socializácie, a teda enkulturácie, nadobúda status praktického jazykového odborníka na základe toho, že v ňom zreje praktická jazyková kompetencia ako schopnosť navodzovať jazykové štruktúry, ktoré môže použiť na vyjadrenie svojho vnútorného stavu aj intencie v sociálnej interakcii, ako aj schopnosť vnímať navodené štruktúry s porozumením. Prívlastok praktický dáva najavo, že túto kompetenciu nadobúda v jazykovej praxi získaním skúseností s používaním jazykových znakov, ktoré sa mu v komunikácii ukladajú do pamäti bez toho, aby venoval pozornosť ich osvojovaniu. Dôležitý je výraz navodzovať. Vyjadruje sa ním, že aktivita hovoriaceho zameraná na vyjadrenie istého obsahu a na realizáciu istej intencie vyvoláva z pamäti zodpovedajúce jazykové štruktúry, ktoré má osvojené, resp. si osvojuje, pričom ich vyvolávanie prebieha tak ako ich osvojovanie – nevedomene s oporou o dispozíciu na analogické správanie, chápané ako správanie „v tom zmysle, duchu“ ako už vnímané správanie. Ide o analógiu so správaním iných aj s už realizovaným vlastným správaním, pričom závažné je, že ide o analógiu v rámci komunikačného diania. Dispozícia na nevedomovanú, praktickú analógiu, teda analógiu vykazovanú v jazykovej praxi, v komunikačnom kontexte, je v základe toho, čo bežne nazývame jazykový cit. Praktická jazyková odbornosť je založená na jazykovom cite ako dispozícii nositeľa jazyka, ktorá vzišla z jazykovej praxe a formuje výrazové štruktúry jazyka.

Jazykový cit je vlastný nositeľom materinského jazyka. Z toho vyplýva, že jazykový cit a spisovný jazyk sú zlučiteľné vtedy, ak tento jazykový útvar má status materčiny. Ešte nemáme empirické údaje o tom, či Slováci považujú spisovnú slovenčinu za svoj materinský jazyk (konkurenciou sú nárečia, a to, prirodzene, tam, kde sú ľudia silne „impregnovaní“ dialektom, ale významné je aj to, ako chápu spisovný jazyk). Podmienky na kladnú odpoveď sú však už vytvorené: spisovnú slovenčinu v podstate používa celé slovenské jazykové spoločenstvo, prenikla aj do neverejných komunikačných sfér a situácií, odovzdáva sa z generácie na generáciu prirodzeným spôsobom, a teda jednotlivci si ju osvojujú ako prirodzený jazyk v prirodzenom prostredí v rámci primárnej socializácie. Tieto podmienky sú živnou pôdou pre to, aby sa používatelia spisovného jazyka riadili jazykovým citom a opierali sa o prirodzenú koordináciu jazykových správanií členov jazykového spoločenstva, navodzujúcu endogénne jazykové normy. Na tieto podmienky však vplývajú rozličné faktory, čím sa komplikuje presadzovanie jazykového citu v spisovnojazykovom živote.

Praktická odbornosť nositeľa materinského jazyka zodpovedá tomu, že jazyk je praktický jav, jav, ktorý vznikol, rozvíjal sa a stále existuje v jazykovej praxi. Odbornosť nositeľa jazyka plynie z toho, že tento jav je mu dôverne známy, pretože si ho zvnútorňoval od začiatku svojej primárnej socializácie, pričom táto internalizácia

prebieha tak, že sa ňou reprodukuje vznik a rozvíjanie tohto praktického javu: reprodukuje sa jeho založenosť na praktickej (nie abstraktnej) analógii. Dieťa si osvojuje jazyk tak, že reaguje na počuté jazykové výrazy ich vyslovovaním a používaním „v tom duchu, zmysle“, ako ich vyslovujú a používajú iní, čiže na základe analógie v komunikačnom kontexte. Do povahy praktického osvojovania jazyka sa premieta praktická povaha jazyka, takže kto si takto osvojuje jazyk, je jeho praktickým znalcom – nadobudol status praktického jazykového odborníka. Je to odborník, ktorý prakticky ovláda jazyk tým, že dospel do stavu, keď jeho dispozícia na praktickú analógiu je adaptovaná na jazyk ako praktický jav. Povaha tohto javu a tým aj praktického jazykového odborníka sa zreteľne prejavuje v spontánných jazykových zmenách, ktoré lingvisti registrujú ako prirodzenú dynamiku jazyka, pokiaľ to neprotirečí ich odbornému vnímaniu toho, čo sa deje v jazyku.

Školený jazykový odborník

Nositeľ spisovnej slovenčiny sa má stať školeným jazykovým odborníkom absolvovaním vzdelávacieho cyklu v predmete slovenský jazyk a literatúra na základnej a strednej škole. Podporným faktorom je verejná jazyková kritika a výchova aj jazykové poradenstvo. Nadobúdaním znalostí o spisovnej slovenčine má byť nositeľ spôsobilý racionálne posúdiť, čo je správne (vzdelávanie sa, samozrejme, neredukuje na túto otázku, ale v sledovanej súvislosti je relevantná táto jeho stránka). Učí sa gramatické pravidlá, vzory, modely, typy, čo mu má umožniť racionálnu orientáciu v gramatike, pochopenie toho, čo patrí do spisovnej normy a čo nie, ako aj racionálne rozhodnutia pri výskyte problémových javov. Vzdelávací proces smeruje tak k tomu, aby nositeľ spisovnej slovenčiny reflexívne ovládal svoj jazyk, aby na základe získaných znalostí dokázal uvažovať o jeho prostriedkoch z hľadiska ich správnosti (aj primeranosti v danom kontexte), a teda pripravené vstúpiť aj do diskurzu o jazykovej správnosti. Ideálny školený jazykový odborník teda dokonale ovláda jazykové pravidlá na základe toho, že sa ich systematicky učil, naučené pravidlá vie aplikovať a vie nimi argumentovať vo veci správnosti jazykových štruktúr. Inak povedané, vyznačuje sa rozvinutým jazykovým umom, ktorý ho uspôsobuje na racionálne metajazykové reakcie pri normatívnom diskurze o spisovnom jazyku.

Žiak vstupuje do spisovnojazykového vzdelávacieho procesu ako zrejší praktický jazykový odborník, a tak sa vynára otázka, ako podporuje jeho jazykové zrenie to, že sa učí jazykové pravidlá, vzory, podľa ktorých sa ohýbajú slová, alebo vetné typy, ktorým zodpovedajú triedy viet. Rozvíjanie jazykového umu by malo byť v službe zrenia jazykového citu. V komplexnom procese zrenia jazykového citu a cieľavedomého rozvíjania jazykového umu sa stretáva praktická analógia s umovou analógiou, čo niekedy navodzuje konflikt. Bežným úkazom je, že používateľ sa náhodne pristaví pri istom výraze, ktorý používa so samozrejmosťou a ktorý dobre funguje, a spochybní ho umom, napríklad vysokú textovú frekvenciu má výraz častokrát, v pozadí čoho je praktická analógia, ale pri jeho náhodnom vnímaní jazy-

kovým umom používateľ usúdi, že segment *-krát* je tu zbytočný – potom ho však používa ďalej, lebo jeho jazykový cit ho orientuje na to, čo je vlastné jazyku: *niekoľkokrát, veľakrát – častokrát*.

To, čo sa žiaci v materinskojazykovom vzdelávacom procese učia a o čo sa opiera verejná jazyková kritika a výchova, pochádza z jazykovej teórie. Využívajú sa práce teoretických jazykových odborníkov, ktorí vytvárajú kultúru jazykovedného myslenia, a teda mentálne prostredie, určujúce akceptovanú znalostnú bázu materinskojazykového vzdelávania. Na základe čoho sa formujú praktickí jazykoví odborníci, závisí od ponuky teoretických jazykových odborníkov (dôležití sú, pravdaže, didaktici a metodici, aplikujúci ponukový fond na výučbu slovenčiny ako materinského jazyka).

Teoretický jazykový odborník

Teoretický jazykový odborník reprezentuje vyšší stupeň racionality v poznávaní jazyka, čo sa prejavuje v tom, že podáva systematický opis jazyka v jeho komplexnosti a vysvetľuje ho na teoreticky zdôvodnenom základe. Opis jazyka v jeho komplexnosti je deskriptívny ideál, zahŕňajúci sieť pojmov, ktoré myšlienkovozobrazujú všetky stránky jazyka, všetky vzťahy a súvislosti relevantné pre stavbu, fungovanie a vývin jazyka, ako aj okolnosti, podmienky jeho používania. Opis je predpokladom vedeckého vysvetlenia jazyka, odpovedí na otázky, prečo je jazyk taký, aký je, prečo tak funguje, prečo sa mení. Prestíž teoretického jazykového odborníka spočíva v tom, že sa mu prisudzuje status znalca, ktorý sa vie suverénne orientovať v jazyku („vie o jazyku všetko“) a dokáže vysvetliť jeho prejavy aj podstatu. Čo je však mimo zorného poľa bežných používateľov jazyka, je diferencovanosť teoretických jazykových odborníkov z hľadiska pozadia, z ktorého pristupujú k opisu a vysvetľovaniu jazyka.

Teoretickí jazykoví odborníci – ako aj iní teoretickí odborníci – sa myšlienkovopohybujú v istej vedeckej paradigme a jazyk skúmajú metódami, plynúcimi zo zvolenej metodológie. Spisovná slovenčina sa skúma v rámci systémovej, komunikačno-pragmatickej aj kognitivistickej paradigmy. K dispozícii sú teda poznatky o jej stavbe, fungovaní jej prostriedkov aj jej vývine, získané metódami systémovej lingvistiky, poznatky o jej používaní, nazhromaždené jej skúmaním v komunikácii na základe prístupov a metód lingvistickej pragmatiky, ako aj poznatky o jej kognitívnom spôsobe existencie. Z hľadiska zameranosti tohto výkladu je dôležitá orientácia v týchto poznatkoch so zreteľom na ich užitočnosť a adekvátnosť vo vzťahu k zaobchádzaniu so spisovným jazykom. Potrebná je metateoretická jazyková odbornosť.

Metateoretický jazykový odborník

Metateoretický jazykový odborník reprezentuje najvyšší stupeň racionality vnímania jazyka, lebo dokáže posúdiť prínos teórií k poznaniu jazyka a zdôvodniť preferovanosť tej-ktorej teórie vzhľadom na to, aký zmysel hľadáme v poznávaní jazy-

ka. Pri posudzovaní teórií je zvlášť významná otázka, z akého presvedčenia, týkajúceho sa povahy jazyka, vychádza daná teória. Ide o nomologickú, alebo autopojetickú realitu, čiže realitu, ktorá je ovládaná objektívnymi zákonitosťami, alebo o realitu, ktorá je autonómna v tom zmysle, že si sama vytvorila pravidlá, podľa ktorých sa riadi a ktoré môže aj sama meniť? Ak východiskom je prvé presvedčenie, buduje sa naturalistická (nazýva sa aj denotatívna) teória jazyka. Takou je teória jazyka založená na ideách klasickej systémovej lingvistiky, v rámci ktorej sa opisala aj stavba, fungovanie a vývin spisovnej slovenčiny, ktorý sa aj v jej duchu vysvetľoval. Systémovolingvistická teória sa stala aj hlavnou oporou kodifikácie spisovnej normy. Fundamentálnou tézou tejto teórie je, že spisovná slovenčina je ovládaná zákonitosťami, ktoré sú objektívne, a teória ich má zobrazit', aby mohla byť vedecky zdôvodneným zdrojom znalostí pre jej kultivovanie na báze vedeckej kvalifikovanosti. Tejto teórii sa prisúdila taká sila, že sa premietla do zákona o štátnom jazyku v podobe normatívneho výroku, podľa ktorého akýkoľvek zásah do kodifikovanej podoby štátneho jazyka v rozpore s jeho zákonitosťami je neprípustný. Presvedčenie o nomologickej povahe spisovnej slovenčiny a zodpovedajúca naturalistická teória sa povýšili na vedecky zdôvodnený ideový fundament regulácie spisovného jazyka.

Na druhom presvedčení je založená antinaturalistická (nazýva sa aj konotatívna alebo ideografická) teória, podľa ktorej spisovný jazyk sa riadi sociálnymi pravidlami (nie zákonitosťami). Tým sa dáva najavo, že spisovná slovenčina nemá povahu „takmer prírodnej“ (kváziprírodnej) reality, ale povahu kultúrnej reality, v ktorej dominujú štandardizácie (konvencionalizácie), ktoré síce jednotlivec nemôže ľubovoľne meniť, ale môže „iniciovat“ zmeny, ktoré môžu, ale nemusia nastať. Kulturologicky motivovaná teória spisovného jazyka vedie k predstave takého riadenia jeho kultivovania, ktoré sa približuje k stavu prirodzenej koordinácie jazykového správania členov jazykového spoločenstva, vytvárajúcej endogénne jazykové normy, t. j. normy založené na „regulačnej samospráve“ nositeľov jazyka. Kým prívržencom naturalistickej teórie ide o to, aby dospeli k chápaniu „skrytého“ v jazykových javoch, ich podstaty, zástancovia antinaturalistickej teórie chcú rozumieť jazyku, teda rozumieť jeho nositeľom, ktorí nie sú vydaní napospas objektívnym zákonitostiam jazyka, ale oni sami sú jeho riadiacou silou.

Významným počinom metateoretického jazykového odborníka je jeho reflexia teórií jazyka z perspektívy otázky, ako sa vyrovnávajú s tým, že používatelia spisovného jazyka v dejinnej etape jeho existencie ako materinského jazyka fungujú ako jeho prežívateľia aj pozorovatelia. Z tohto hľadiska spisovný jazyk sa vyskytuje v empirickom a racionálnom spôsobe existencie. V svetle systémovolingvistickej teórie spisovný jazyk sa objavuje v racionálnej existenčnej modalite, tak, ako sa ukazuje pozorovateľovi, ktorý ho analyzuje a pripisuje mu štruktúru. Pragmatistická teória (v kontakte s kognitivistickou teóriou) obracia pozornosť na jeho empirickú modalitu, jazyk sa v nej zobrazuje v perspektíve jeho prežívateľa v komunikačných udalostiach. Reflexia teórií vyúsťuje do otázky, ako koexistuje vo vnútornom svete

používateľ a spisovného jazyka jeho jazykový cit, ktorý koreluje s empirickou modalitou jazyka, s jeho jazykovým umom, ktorým prejavuje jazyk v jeho racionálnom spôsobe existencie. A potom do normatívnej otázky, ako má byť táto koexistencia regulovaná.

Tento schematický orientačný obraz používateľov jazyka so zreteľom na ich racionalitu je vyabstrahovaný z tejto reality: Všetci používatelia (materinského) jazyka sú praktickí jazykovedci a súčasne prakticky všetci sú aj školení jazykovedci s odlišnou mierou a kvalitou školenosti (*prakticky* znamená, že s výnimkou nespôsobilých na normálne školské vzdelávanie, ktorí ale prakticky ovládajú svoj jazyk). Najvyšší stupeň školenej jazykovej odbornosti reprezentujú teoretickí jazykovedci (a navyše sa vyznačujú pripravenosťou na teoretickú reflexiu o jazyku, a preto sa od ostatných školených jazykovedcov oddeľujú), z ktorých časť je reprezentáciou metateoretickej jazykovej odbornosti. Takže – z opačného hľadiska – metateoretickí jazykovedci sú aj teoretickí, školení aj praktickí jazykovedci, teoretickí jazykovedci sú aj (najvyššie) školení aj praktickí jazykovedci a (odlišne) školení jazykovedci sú aj praktickí jazykovedci. Mimo praktických jazykovedcov sú tí, pre ktorých spoločný jazyk nie je materčinou.

MOCENSKÉ VZŤAHY

Z perspektívy diferencovanosti jazykového spoločenstva na základe jazykovej odbornosti jeho členov do pozornosti sa dostávajú mocenské vzťahy medzi nimi, ktoré patria k charakteristike poriadku tohto spoločenstva. Z množstva vymedzení pojmu moc vyčnieva táto klasická definícia: „Moc znamená šancu v rámci istého sociálneho vzťahu presadiť svoju vôľu napriek odporu“ (Weber, 1988, s. 28). Tento klasik sociológie od moci v tomto určení oddelil „panstvo“ (ovládnutie) ako „šancu získať pre rozkaz istého obsahu poslušnosť u príslušných osôb“ (ibid.). Podľa toho primerané je rozlišovanie medzi mocou s možnou akceptáciou subjektu, vo vzťahu ku ktorému iný subjekt presadzuje svoju vôľu, a mocou s akceptáciou tejto vôle (v prvom prípade súhlas postihovaného je možný, v druhom prípade nutný). S odkazom na tradičnú teóriu znaku môžeme hovoriť o arbitrárnej a motivovanej moci (súhlas je ľubovoľný vs. súhlas nie je ľubovoľný). Arbitrárna moc sa nastoľuje bez ohľadu na to, či narazí na odpor, alebo nie, či sa to deje so súhlasom zasiahnutého, či nie, kým motivovaná moc je v kauzálnom vzťahu k súhlasu. Všimnime si vzťahy medzi používateľmi jazyka na tomto pozadí. Ide o vzťahy, ktoré dávajú šancu na ovplyvňovanie jazykového života daného spoločenstva.

Súperenie metateoretických jazykovedcov v slovenskom jazykovom spoločenstve je poznačené arbitrárnou mocou odborníkov s nomologickou teoreticko-poznávacou orientáciou, nastolenou politickým prostriedkom – jazykovým zákonom. Presadzovanie vôle takto orientovaných odborníkov politickou silou – politic-

kými subjektmi – eliminuje kodifikačnú relevantnosť výskumu spisovnej slovenčiny inak orientovaných odborníkov (ide o „poveštný“ 3. bod 2. paragrafu tohto zákona: „Akýkoľvek zásah do kodifikovanej podoby štátneho jazyka v rozpore s jeho zákonitosťami je neprípustný“; Štátny jazyk v súvislostiach, 1998, s. 14). Tento mocenský vzťah ťaží z presvedčivej racionality poznávania jazyka, ktorým sa uchopujú jeho „zákonitosti“, teda vzťahy a súvislosti v jazyku, ktoré ho konštituujú. Um, ktorý sa v tejto súvislosti nepodrobuje sebareflexii, nemôže neakceptovať také teoretické uchopenie jazyka, a tak sa nastolil motivovaný mocenský vzťah medzi teoretickými jazykovými odborníkmi, vyznávajúcimi nomologickú paradigmu, a školenými jazykovými odborníkmi. Keďže umu je vlastné hľadanie poriadku v segmentoch sveta aj v celom svete, je upnutý aj na poriadok v jazyku, čomu zodpovedá orientácia teoretického jazykového odborníka na zákonitosti jazyka, lebo veď zákonitosti reprezentujú poriadok. A tak školený jazykový odborník akceptuje mocenský vzťah, v ktorom dominuje teoretický jazykový odborník ako garant poriadkovej istoty, istoty, že je zárukou poznávania poriadku v jazyku aj jeho expertným strážcom (porov. s aktuálnym sociálnym javom nazývaným „expertománia“). Akceptáciu tohto mocenského vzťahu podporuje aj jeho tradícia, ktorá sa založila uvádzaním spisovného jazyka do života jazykovo-kultúrnymi praktikami, živiaci potrebu používateľov riadiť sa jazykovou vôľou duchovnej reprezentácie jazykového spoločenstva.

V motivovanom mocenskom vzťahu sú školení jazykoví odborníci s vyšším stupňom školenosti k tým, ktorých jazyková školenosť je viac alebo menej deficitná. V tomto vzťahu pocit alebo aj vedomie deficitnosti sa utvrdzuje, čím sa utvrdzuje aj akceptácia mocenskej pozície nositeľov vyššej jazykovej školenosti, ale súčasne sa v ňom navodzujú aj tendencie k posilňovaniu pocitu vlastnej deficitnosti u nositeľov nižšej školenosti a tým aj vlastnej odkázanosti na „školenejších“. Úvodzovky naznačujú, že v skutočnosti ani nemusí ísť o vyššiu školenosť. Markantnou ilustráciou je náhle nahradenie slova *posledný* v sekundárnom význame (napr. v *poslednom čase*) výrazom *ostatný* v domnienke, že jeho použitie v tomto význame nie je správne a že zdrojom poučenia je vyššie školený jazykový odborník. Dôležitá je aj mocenská prestíž, povest', čo vyzdvihol už filozof 17. storočia T. Hobbes: „Poveštnosť je moc, pretože prináša oddanosť tých, čo potrebujú ochranu“ (Hobbes, 2010, s. 81). Takú prestíž nadobúdajú normatívne jazykové diela tým, že sa vydávajú ako diela kodifikátorov, ale mocenská povest' sa môže vytvárať aj diskurzívnymi praktikami. Poučné je, že používatelia s nižším stupňom jazykovej školenosti uznávajú moc skutočného aj zdanlivého jazykového odborníka s vyšším stupňom školenosti.

Otázka je, ako sa v jazykových mocenských vzťahoch prejavuje, že všetci používatelia sú praktickí jazykoví odborníci. Praktický jazykový odborník je orientovaný na praktický jazykový poriadok, t. j. poriadok navodený v jazykovej praxi riadenej racionálnou súhrou behaviorálnej a akčnej zložky jazykovej aktivity, kým viac alebo menej školený odborník sa kloní k umovému jazykovému poriadku. Pokiaľ sa tieto poriadky prekrývajú, rozdiel medzi praktickou a školenou jazykovou odbornosťou

ťou sa, samozrejme, neprejaví, ale v prípade, že sa rozchádzajú (napr. v praktickom poriadku je *kvôli zlému počasiu*, kým umový poriadok vyžaduje *pre zlé počasie*), navodzuje sa situácia možného mocenského konfliktu praktického a školeného jazykového odborníka. Tento potenciálny konflikt sa stáva reálnym, keď sa aktualizuje umové vnímanie jazyka, a teda do popredia sa dostáva nazeranie z perspektívy školeného jazykového odborníka, ale perspektíva praktického jazykového odborníka sa tým nevytráca, pretože používateľ neprestáva byť prežívateľom svojho jazyka, ktorý sa inštinktoide riadi praktickým jazykovým poriadkom. Jazyková prax ukazuje, že tento mocenský konflikt sa prejavuje ako striedavá preferencia umového a praktického jazykového poriadku. Ktorý sa práve preferuje, závisí od okolností, podporujúcich buď jazykovú umovosť, alebo praktickosť. Pre praktickosť je najpriaznivejšou okolnosťou, keď nič nebráni spontánnemu používaniu jazyka, kým umovosti žičí okolnosť, keď používateľ je pod vplyvom racionality, ktorej zdrojom je nomologicky orientované vnímanie jazyka. Najvýraznejším prejavom presadzovania moci školenej odbornosti je kodifikačná reštrikcia zasahujúca do spontánného verejného používania jazyka (keď sa napr. predložka *kvôli* v príčinnom význame nepripúšťa ani ako hovorový výraz). Je to eklatantný prejav vedomého presadzovania moci. Moc praktickej odbornosti sa presadzuje „plazivo“, pretláča sa svojou prirodzenosťou, plynúcou z povahy prirodzeného jazyka (napr. táto predložka v tomto význame sa čoraz viac usadzuje v pozícii rovnocennej s predložkou *pre* v príčinnom význame).

ZÁVER

Výklad vyúsťuje do záveru, ktorý latentne predvídal aj Ján Bosák, keď vyzdvihoval hovorovosť a tým aj spontánnosť ako fundamentálny existenčný príznak súčasnej spisovnej slovenčiny, ktorý výrazne ovplyvňuje aj jej vývin: dozreli podmienky na presadzovanie jazykového správania v duchu praktického jazykového poriadku. Také správanie je vlastné používateľom ako praktickým jazykovým odborníkom, ktorí sú však pod vplyvom mocenskej tradície potláčajúcej také správanie v prospech pestovania umového jazykového poriadku. Vnútna vývinová logika spisovného jazyka, spočívajúca v špirálovitom návrate k pôvodnosti, ale vecne legitimizuje posúvanie praktického jazykového odborníka do mocenskej pozície na úkor školeného jazykového odborníka, ktorý sa udržiava v tejto pozícii silným vplyvom tradície na používateľov jazyka (vecne legitimizovať znamená podložiť oprávnenosť tohto mocenského posúvania poukazom na povahu veci – spisovnej slovenčiny ako prirodzeného jazyka a jej vývoja). Žiada sa adekvátna reakcia teoretického jazykového odborníka na súčasný úsek tejto vývinovej línie spisovnej slovenčiny (porov. s požiadavkou J. Bosáka, že „napriek zložitosti by sa však analýza súčasného jazyka, ako aj nové uvažovanie o jazyku mali začínať práve s bežným hovoreným jazykom...“; Bosák, 1995, s. 20), a teda aj reakcia metateoretických jazykových odborníkov na súčasný stav teórie spisovnej slovenčiny.

Bibliografia

- BOSÁK, Ján: Hovorovosť ako dynamický faktor. In: Slovenská reč, 1984, roč. 49, č. 2, s. 65 – 73.
- BOSÁK, Ján: Hovorovosť a hovorový štýl. In: Textika a štylistika. Ed. J. Mistrík. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 1989, s. 143 – 148.
- BOSÁK, Ján: Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: Sociolingvistické aspekty výskumu slovenčiny. Sociolingvistica Slovaca. 1. Eds. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava: Veda 1995, s. 17 – 42.
- ČERNÍK, Václav – FARKAŠOVÁ, Etela – VICENÍK, Jozef: Teória poznania. Bratislava: Pravda 1986.
- DOLNÍK, Juraj: Jazykový cit a um Slovákov. In: Studia Academia Slovaca. 48. Eds. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2019.
- HERINGER, Hans Jürgen – WIMMER, Rainer: Sprachkritik. Paderborn: Wilhelm Fink 2015.
- HOBBES, Thomas: O človeku. Preložil E. Višňovský. Bratislava: Kalligram 2010.
- HORECKÝ, Ján: Jazykové vedomie. In: Jazykovedný časopis, 1991, roč. 42, č. 2, s. 81 – 88.
- KRÁL, Ábel – RÝZKOVÁ, Anna: Základy jazykovej kultúry. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990.
- KOČIŠ, František: Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry v súčasnej komunikácii. In: Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 1995, s. 12 – 20.
- Štátny jazyk v súvislostiach. Ed. Sekcia štátneho jazyka a národného písomníctva Ministerstva kultúry Slovenskej republiky. Bratislava: Print-Servis 1998.
- TECHTMEIER, Bärbel a kol.: Tézy o jazykovej kultúre. In: Slovenská reč, 1987, roč. 52, č. 1, s. 3 – 15.
- WEBER, Max: Gesammelte Politische Schriften. Ed. J. Winckelmann. 5. Aufl. Tübingen: Mohr Siebeck 1988.

DYNAMICKÉ TENDENCIE V PRAVOPISE PRIRODZENEJ SLOVENČINY

JAROSLAVA RUSINKOVÁ

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava

RUSINKOVÁ, Jaroslava: Dynamic tendencies in natural Slovak orthography. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2020, Vol. 70, No 3, pp. 529 – 544.

Abstract: Nowadays we can observe changes in the use of literary Slovak, or, to be more precise, in the orthographic standard. These changes result from the language practice associated with promoting natural Slovak language. Natural Slovak language develops in oral and written form. The current codification of the literary language must deal with the emergence of different language usages in different spheres of communication.

Keywords: natural Slovak language, orthographic norm, language knowledge, language awareness

„Zmena nie je úpadok ani destabilizácia.“

Ján Bosák

Zmena je príznakom rozvíjania jazyka a prejavom jeho pružnej stability. Je znakom evolúcie jazyka, ktorá nesmeruje k ideálnemu cieľu, ale je v súlade s reálnymi spisovno-jazykovými potrebami používateľov jazyka. Tie vyplývajú zo zmien v spoločnosti a v jej kultúre, na ktorých sa používatelia jazyka aktívne podieľajú. Aktívne zapájanie jednotlivcov do vývoja spoločnosti a kultúry tvorí predpoklad demokratizácie každého jej aspektu vrátane jazyka. Takýto vývoj predpokladá sebavedomých používateľov spisovného jazyka, ktorí ovládajú slovenčinu nielen ako nástroj jazykovej komunikácie, ale aj ako prostriedok na dosahovanie svojich cieľov, tzn. že v popredí stojí pragmatický aspekt používania jazyka. Súčasná jazyková kultúra však pristupuje k používateľom jazyka v kritickom duchu. Ukazuje sa, že v súčasnej dobe, keď sa uskutočnilo mnoho väčších či menších podujatí a konferencií zameraných na teóriu spisovného jazyka a jazykovú kultúru, keď sa vložilo mnoho síl jazykovedcov do skultúrňovania používateľov jazyka a keď sa opakovanne konštatuje neuspokojivý stav v používaní spisovnej slovenčiny, žiada sa jazykovedná sebareflexia a kritické zhodnotenie vlastného prístupu k používateľom jazyka. Nasledujúci výklad sa bude týkať prirodzenej spisovnej slovenčiny, ktorá je v základe dynamických tendencií v slovenskom pravopise.

1. ŽIVOTASCHOPNOSŤ PRIRODZENEJ SPISOVNEJ SLOVENČINY

Spisovná slovenčina je prirodzený jazyk, a to nie len preto, že sa jej kultúrny základ sformoval vlastným vývinom v reči používateľov, ale aj preto, že sa navracia späť k svojej podstate, tzn. že sa rozvíja v komunikácii, slúži používateľom nielen ako nástroj dorozumievania, ale aj ako prostriedok na dosahovanie cieľov, pričom komunikácia je zasadená do komplexnejšej jazykovej aj sociálnej interakcie. Myšlienkou o prirodzenej spisovnej slovenčine nadväzujeme na Bosákovo chápanie jazyka ako sociálno-komunikačného systému: „Pod komunikáciou sa pritom rozumie nie iba proces odovzdávania a prijímania informácií prostredníctvom jazyka, ale aj proces interakcie, t. j. vzájomného vplyvu odosielateľov a prijímateľov informácií, realizovaného zväčša v relatívne uzavretých skupinách“ (Bosák, 1990, s. 76).

Nazeranie na spisovnú slovenčinu ako na prirodzený jazyk znamená hľadiť naň cez prizmu používateľov jazyka v sociálnej interakcii, cez prizmu ich správania a konania v záujme dosahovania cieľov a cez ich jazykové postoje. Náš príspevok čerpá z jazykových postojov používateľov jazyka, ktorí v súčasnej dobe zaujímajú osobitné postavenie v procese kodifikácie v zmysle aktívneho zasahovania do jazykovej normy, ktoré je v súlade s ich spisovnojazykovými potrebami. Ak hovoríme o spisovnojazykových potrebách, máme na mysli viac alebo menej konkrétne individuálne potreby, ktoré sa ukazujú pri riešení rôznych jazykových neistôt vynárajúcich sa v priebehu jazykovej komunikácie a ktoré treba riešiť okamžite (porov. Kmiťová, 2017).

K takému ponímaniu spisovnej slovenčiny sa priklonil aj Ján Bosák v príspevku o tzv. prestratifikovanej slovenčine, kde vyčlenil samostatne „hovorovú slovenčinu ako spisovnú, nekodifikovanú varietu, výsledok rozširovania polyfunkčnosti spisovnej slovenčiny (...). Z hľadiska svojho postavenia v stratifikačnom modeli je hovorová slovenčina varietou založenou na existencii variantných jazykových prostriedkov a ich funkčnom využívaní v závislosti od konkrétnej komunikačnej situácie“ (Bosák, 1997, s. 50). Variantnosť je zdrojom napätia v jazykovom systéme a dynamizujúcim faktorom, pretože je následkom adaptačnej dispozície človeka, ktorá:

a) sa prejavuje ako akomodačno-asimilačné (jazykové) správanie a konanie (Dolník, 2013, s. 178), pričom asimilačné správanie a konanie sú stabilizačným prvkom v systéme a akomodačné správanie a konanie sú prejavom dynamiky systému;

b) zabezpečuje životaschopnosť systému: „Viabilita v evolúcii znamená schopnosť prispôbiť sa (adaptovať sa) tak, aby organizmus prežil v daných podmienkach, pričom nie je vopred určený spôsob prežitia (ako sa to má dosiahnuť), takže sa nevyklučuje aj viac spôsobov“ (Dolník, 2017, s. 15).

Prirodzená slovenčina je životaschopná. Ukazuje sa to nielen na polyfunkčnosti spisovnej slovenčiny, ale tiež na rozširovaní komunikačných sfér: „Od Škultétyho metaforických ‚povriesiel‘, aktuálnych v neradostnej jazykovej situácii na začiatku

storočia, sa slovenčina za necelých sto rokov dostala aj na medzinárodnú informačnú magistrálu – internet. Nesvedčí to vari – okrem ďalších nevypočítateľných faktov – o jej prirodzenej odolnosti a životaschopnosti?“ (Bosák, 1999, s. 122). Prirodzená spisovná slovenčina je životaschopná práve preto, že sa nepoužíva len v ústnej podobe, t. j. v reči používateľov jazyka, ale tiež v písomnej podobe, je diferencovaná a prevláda v nej variantnosť. Možno v nej pozorovať isté princípy a pravidlá, ktorými sa používatelia riadia tak, že ich používajú v súlade s jazykovým povedomím,¹ a rozumejú im práve tak, že ich používajú v praxi, čím sa vymedzuje existenčné pole jazykových pravidiel (viac o jednosvetovom vysvetlení existencie jazykových pravidiel pozri Dolník, 2012, s. 127 – 141).

Na druhej strane so schopnosťou adaptovať sa, resp. adaptovať pravidlá, ráta aj teória spisovného jazyka a jazyková kultúra. Upevnil sa prístup k používateľovi, ktorý ho stavia do pozície prijímateľa jazykových rozhodnutí odborníkov. Na odborné zostavené pravidlá sa používateľ vedome adaptuje. Jazykové vedomie rozširuje o nové znalosti, podľa ktorých si cibí aj jazykový cit. Jazykový cit má ideálne zodpovedať úrovni jazykového vedomia (porov. Techtmeierová a kol., 1987) a úroveň jazykového vedomia treba neustále pozdvihovať. Takýto postup má smerovať k jazykovému správaniu, ktoré sa riadi ideálnymi jazykovými pravidlami. Opakovane však vznikajú situácie, keď sa používateľ jazyka nedokáže adaptovať na jazykové pravidlá v uspokojivej miere, čo sa zo strany jazykovej kritiky hodnotí negatívne. Ukazuje sa, že je dôležitý spôsob, akým sa jazyková adaptácia navodzuje: „Adaptácia jednotlivcov na koexistenčné okolnosti sa tu prejavuje v ich správaní a konaní, ktorými sa navodzuje a upevňuje kohézia (vnútorná súdržnosť v protiklade s vonkajšou súdržnosťou, iniciovanou, resp. nanucovanou vodcami), a tým životaschopnosť kolektívu, jeho viabilita“ (Dolník, 2017, s. 138). Kým v prirodzenej spisovnej slovenčine sa aktivizuje prirodzená adaptačná dispozícia človeka (v súlade s jeho motivačným svetom), v tomto prípade ide o navodenú, resp. vynucovanú adaptáciu, ktorá nie je v súlade s cieľmi, potrebami používateľov jazyka, a preto nie je schopná pretažiť sa do „života“, nedokáže úspešne čeliť prirodzenému jazykovému povedomiu. Uplatňovanie jazykového vedomia a jazykového povedomia v kodifikačných praktikách by malo byť v optimálnej proporcii: „Aká kultivácia je v súlade s povahou súčasnej (reálnej) spisovnej slovenčiny? Optimálne prirodzená kultivácia. Je to taká kultivácia, ktorou sa jazyk prispôbuje zodpovedajúcim potrebám jeho nositeľov (a teda jazykového spoločenstva) na základe ich jazykových reakcií opretých o ich jazykové povedomie a regulovaných prirodzenou koordináciou, ako aj na základe reakcií opretých o jazykové vedomie pri výskyte reálnych jazykových problémov“ (Dolník, 2009, s. 122).

¹ Pojem jazykového podvedomia chápeme v súhlase s J. Dolníkom ako „nevedomované jazykové znalosti, ktoré zabezpečujú ovládanie jazyka bez toho, aby sa nositeľ jazyka opieral o verbalizované (explicitné) pravidlá“ (Dolník, 2009, s. 124).

2. VZŤAH PRIRODZENEJ SPISOVNEJ SLOVENČINY A PRAVOPISU

Na tomto mieste je potrebné spomenúť námietku, že pravopis je predsa vecou spoločenského konsenzu (ktorú treba chápať ako konsenzus jazykových odborníkov), nie výsledkom prirodzeného vývinu. Táto námietka vychádza z faktu, že ortografické pravidlá majú iný charakter než pravidlá uplatňované v hovorenej podobe jazyka. Odráža sa v nich opozičný vzťah písaný : hovorený jazyk, resp. písaný : ústny prejav (prejav, text, komunikát): „Pravopis je súbor znakov a pravidiel na zapisovanie jazykových prejavov písmenami (malými a veľkými) a interpunkčnými (rozdeľovacími) znamienkami“ (Pravidlá slovenského pravopisu /ďalej PSP/, 2000, s. 12).

Prirodzená spisovná slovenčina je však životaschopným jazykom preto, že sa rozvíja nielen v ústnej, ale aj v písanej forme, čím sa pole komunikačných situácií rozširuje o ďalšie spôsoby písanej komunikácie, napr. o internetovú komunikáciu. Nie nadarmo si autorka príspevku *Je internetová komunikácia nástrojom na zveladenie či ohrozenie jazyka?* (Hornáčková Klapicová, 2014, s. 289) kladie otázky týkajúce sa vzťahu internetového jazyka a jazykovej kultúry. Na internete sa opozícia hovorenosti a písanosti stiera, čo si všíma napr. lexikografia (Jarošová, 2010, s. 199), ale aj štylistika (Hoffmanová, 1997, s. 80), a nemožno si daný stav nevšímať aj z ortografického hľadiska. Ukazuje sa, že slovenský pravopis je pod silným vplyvom prirodzeného jazyka používaného v ústnej aj v písanej podobe, a to vo verejnej aj v súkromnej komunikácii. Dôkazom môže byť spätná reflexia zmien v PSP, pričom máme na mysli zmeny v novodobých pravidlách, tzn. po r. 1989, ktoré neboli poznačené integračnými procesmi charakteristickými pre konštitučné obdobie spisovného jazyka a zároveň neboli poznačené rôznymi politickými tlakmi a ideologickými zásahmi bývalých centralistických režimov. Hovoríme o zmenách pravidiel slovenského pravopisu v období demokratického rozvoja a nehateného používania a poznávania jazyka. Napr. v r. 1991 došlo k zmene v spôsobe písania vlastných mien typu *Ulica osloboditeľov, Most Slovenského národného povstania* (miesto *ulica Osloboditeľov, most Slovenského národného povstania*). V r. 1998 sa upravilo písanie názvov výborov Národnej rady Slovenskej republiky a katedier vysokých škôl s veľkým začiatočným písmenom a v treťom vydaní (2000) sa upravilo písanie dvojslovného pomenovania *Svätý Otec* a písanie úplných názvov najvyšších orgánov inštitúcií, názvov prezidií, predstavenstiev a dozorných rád s veľkým začiatočným písmenom. Ukazuje sa, že v písaní veľkých písmen zohráva veľkú úlohu práve komunikačná sféra, napr. sféra právnej komunikácie, obchodnej komunikácie, administratívnej komunikácie štátnych orgánov aj súkromných podnikov, reklamnej komunikácie, náboženskej komunikácie a pod., čím sa vytvára tlak zaužívanosti (uzuálnosti) v jednotlivých komunikačných sférach na pravopisnú normu. To znamená, že pravopisné pravidlá sú späté s prirodzeným fungovaním jazyka, keďže pozorujeme tendenciu formálneho vyjadrenia (pragmatického) významu prostredníctvom vlastných ortografických prostriedkov. Kodifikácia doteraz na tento tlak reagovala v zmysle závä-

dzania výnimiek z pravidiel, deklarovaná jednoduchosť a pravidelnosť boli narušené (hoci sa argumentuje racionalizáciou normy), a tak sa v bežnej praxi narušuje aj jazyková istota používateľov jazyka.

Jazykovú neistotu používateľa prekonávajú prostredníctvom jazykového vedomia aj jazykového povedomia, čo sa ukazuje v metajazykovej komunikácii používateľov jazyka a v ich akceptačných postojoch voči istým zmenám a variantom. Na tomto mieste nebudeme uvádzať podrobný výklad o jazykových postojoch, ktorým sme sa venovali v našej dizertačnej práci *Spisovná slovenčina ako prirodzený jazyk* (2019). Pripomenieme len základné definičné vymedzenie pojmu, v ktorom jazykové postoje chápeme ako interpretačný vzťah človeka k jazyku, ktorý slúži ako pevný východiskový bod pri jeho poznávaní a hodnotení, je prejavom orientačnej kompetencie človeka v (meta)jazykovej komunikácii a určuje preferenčné reakcie vo vzťahu k jazyku. Jazyková neistota pritom vzniká spochybnením jazykového presvedčenia, t. j. akceptačného postoja k určitým jazykovým javom, čím sa aktivizuje nápravný mechanizmus, ktorý je spojený s jazykovým vedomím, jazykovou reflexiou a spočíva v opätovnom dosahovaní jazykovej istoty. V základe používateľskej jazykovej istoty je už spomínané jazykové povedomie. K zníženiu jazykovej neistoty dochádza, ak je jazykové vedomie v optimálnom pomere s jazykovým povedomím. Dosahovanie optimálneho pomeru jazykového vedomia a jazykového povedomia nastáva uplatňovaním nielen reflexívnej, ale tiež prirodzenej logiky.

3. VÝSKUM DYNAMICKÝCH TENDENCIÍ V SLOVENSKOM PRAVO- PÍSE

Existencia rôznych jazykových úzov v jednotlivých komunikačných sférach má vplyv na pravopisnú normu, pretože sa prejavuje ako odklon od kodifikácie zo strany používateľov, na čo reagujú kodifikátori epizodickými zásahmi do jazykovej normy v zmysle jej racionalizácie. Dochádza k napätiu medzi jazykovými odborníkmi a používateľmi jazyka, ktoré následne vyúsťuje do obojstrannej kritiky. Naš výskum má byť príspevkom k novej koncepcii slovenského pravopisu, ktorá by brala do úvahy tie tendencie používateľov jazyka, ktoré sa prejavujú ako dynamizujúce, tzn. že majú vplyv nielen na zmenu jazykovej normy, ale tiež na celkovú kodifikačnú prax. Tá by vychádzala z prejavov používateľov a zároveň by sa v nich overovala, čo svojho času požadoval aj František Daneš: „Dôležitou súčasťou této prováděcí etapy je sledování kodifikačního působení v praxi, hodnocení dosahovaných výsledků, reakcí uživatelů atd.; a podle těchto zjištění je zapotřebí upravovat a měnit dosavadní postup, popř. i samu kodifikaci. Teprve takovéto začlenění ‚zpětné vazby‘, reflektující dialektiku celé kodifikační situace, vytváří z kodifikace účinný nástroj“ (Daneš, 1979, s. 80 – 81). Úvahy o novej koncepcii slovenského pravopisu vyplývajú z nových myšlienok o teórii spisovnej slovenčiny, ktorá by bola úzko prepojená s komunikačnou kultúrou.

3.1 Metóda a zdroje výskumu

Na výskum dynamických tendencií v slovenskom pravopise využívame interpretácie jazykových postojov používateľov jazyka. Ide o kvalitatívnu metódu, ktorá sleduje vyrovnávanie sa s jazykovou neistotou, a to pomocou reflexívnojazykovej logiky (jazykové vedomie) a prirodzenojazykovej logiky (jazykové povedomie). Reflexívnojazyková logika sa prejavuje ako uplatňovanie rôznych noriem v jazyku, je spojená s jazykovými znalosťami. Prirodzenojazyková logika sa v metajazykovej komunikácii prejavuje ako analogické zreťazovanie príkladov z praxe, čím sa tvorí opora pre jazykové rozhodovanie bez použitia explicitných pravidiel.

Ako zdroj materiálu nám poslúžili príspevky a komentáre z facebookovej skupiny Jazyková poradňa ASAP, ktorú spravuje prekladateľská spoločnosť, ale združuje nielen profesionálnych, ale aj bežných používateľov jazyka.

3.2 Používanie jazykového vedomia

Metajazyková komunikácia, ktorú sme sledovali v rámci poradenskej činnosti používateľov, je nápravným mechanizmom pri vzniku jazykovej neistoty, ktorú sa používatelia snažia znížiť prostredníctvom jazykového vedomia, tzn. jazykových znalostí, ktoré človek nadobúda jazykovou výchovou v škole. Ukazuje sa, že používatelia jazyka majú aktívny záujem o rozširovanie jazykového vedomia, pričom jazykové znalosti si obohacujú z kodifikačných príručiek, oficiálnych webových aj telefonických poradní Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV alebo využívaním slovníkov, na ktoré odkazujú v diskusných komentároch:²

*M. M.: Ahojte, napadá niekomu dôvod rozkolísaného úzu pri písaní Facebook/facebook? V publicistike to vidím bežne písané s malým začiatočným písmenom, ale nevidím na to žiaden dôvod, ide o názov služby/portálu. Uniká mi nejaké špeciálne pravidlo?
S. Z.: <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/1235/>*

Z hľadiska jazykovej kritiky sa v týchto prípadoch prejavuje uspokojivá miera jazykového vedomia. Prejavuje sa ako akceptačný postoj voči kodifikačnej norme, ktorý je výsledkom reflexívnologického prístupu k riešeniu jazykovej neistoty. Opiera sa o objektívne potreby spisovného jazyka, medzi ktoré patria napr. aj potreba zachovať identitu slovenčiny, posilňovanie systémovosti, stability spisovného jazyka, zachovávanie vývinovej kontinuity spisovného jazyka a jeho tradície (porov. Kačala, 1993, s. 3 – 9). Objektívne potreby majú ontologický, ale aj axiologický charakter, pretože spisovná slovenčina sa vníma ako národná hodnota:

T. B.: Milí kolegovia, zaujíma ma, ako rozdeľujete cudzie mená okolo zdvojených hlások. Často vidíme, že sa jedna hláska necháva na konci a druhá na začiatku ďalšieho

² Úryvky z diskusií preberáme v podobe, v akej boli zverejnené. Z príspevkov však boli odstránené tzv. emotikony.

riadka. Angličtinári argumentujú, že to nie je správne, lebo tú hlásku vyslovíme len raz, nemôže teda byť na rôznych miestach. Ako teda rozdelíte napr. Williams, Calloway či tvary priezviska Finn (Finnovi)?

A. R.: V slovenčine by som argumentoval pravidlami slovenského pravopisu. Ten zasa nemá vplyv na zručnosti angličtinárov v angličtinách.

R. G.: „A. Chicago favors a system of word division based on pronunciation and more or less demonstrated by the recommendations in Merriam-Webster. We also discourage breaking names. But if “Bellver” must be broken, certainly it should be Bell-ver (assuming that it would be rather difficult to pronounce the name in question as “Bel-lyer”). For more on this issue, see CMOS 7.42.” <https://www.chicagomanualofstyle.org/.../WordDivision.html>

(...)

A. R.: Angličania nemajú čo rozprávať do pravopisu slovenčiny. Ibaže by boli slovakisti. Myslím si, že toho jazykového imperializmu stačí už toľko, koľko ho je - hoci je neúmyselný alebo “neúmyselný”.

V uvedenom úryvku dochádza k vyslovenému konfliktu slovenskej pravopisnej normy a anglickej normy. Anglická norma uprednostňuje fonetický princíp a nepovoľuje rozdeľovať hlásku, hoci je v grafickej podobe zdvojená. Výroky o jazykovom imperializme poukazujú na prepojenosť spisovného jazyka s jazykovou politikou a jazykovými ideológiami.

Jazyková prax v rôznych komunikačných sférach však prináša aj také komunikačné situácie, v ktorých používatelia jazyka prejavujú schopnosť adaptovať sa na požiadavky praxe. Objektívne potreby jazyka sú častokrát v rozpore s reálnymi spisovno-jazykovými potrebami používateľov a „správne“ riešenie nemusí znamenať zníženie jazykovej neistoty. Preferenčné reakcie sa menia pod vplyvom akceptačného postoja k iným jazykovým normám, napr. k cudzojazyčnej norme:

M. B. G.: *Názvy židovských sviatkov*

Ahojte, máte niekto vysvetlenie, prečo sa píše sabat, pesach, purim, ale JomKippur? Zachytáva ich síce len Slovník cudzích slov (nie PSP ani KSSJ), ale aj tak tej logike nerozumiem... Ešte sabat (ako sobotu) by som pochopila, ale tie ostatné sviatky.. Vďaka.

R. G.: *Dovolím si malú opravu - šabat, nie sabat*

M. B. G.: *Hm, tiež som si myslela, ale všetky slovníky uvádzajú sabat*

P. M. P.: *asi ste zlúčili šábes a sabat do jedného*

K. L.: *Kresťanská nedeľa, židovský sabat, ide o siedmy deň v týždni, sú to všeobecné podstatné mená, navyše je pravopis slova sabat zrejmy z KSSJ a PSP. Ostatné slová sú názvami sviatkov, nie sú uvedené v kodifikačných príručkách, písala by som ich s veľkým začiatočným písmenom (obdobne ako vlastné mená Veľká noc, Hromnice, Turíce...).*

(...)

D. Z.: *a k sabatu, správne by to mal byť šabat, a nie sabat, v jidiš je to šábes, sabat skôr pripomína sabat čarodejníc. A naozaj má opodstatnenie písať iba šabat s malým písmenom, ostatné sviatky Jomkipur, Pesach a Roš ha-šana s prvým veľkým podľa slovenského pravopisu. Mimochodom aj hummus sa zle prepisuje v slovenčine, správne by sa to malo písať chumus, podľa zásady píš ako počuješ’.*

E. B.: uff, presne to som dnes hovorila, že sabat si predstavujem ako zlet čarodejníc. Ale čo so slovenskými pravidlami, konkrétne malým slovníkom? Myslím si, že fonetický prepis je šabat. Teda z angličtiny, lenže treba vychádzať z hebrejčiny. A tam je u mňa tma.

D. Z.: No pokiaľ viem, aj v hebrejčine jestvuje š a jidiš používa šábes, al. šábos, a zapisuje sa hebrejským písmom, takže to nie je iba v angličtine so š. Horšie je to s anglickým H na začiatku slov ako Hannukah alebo hummus, hebrejčina pozná ch, a preto sa po slovensky píše Chanuka, chanukia a malo by sa písať aj chumus s jedným m.

Diskusiu používateľov o názvoch židovských sviatkov zužujeme na problematiku výrazu *sabat*, na ktorý sa nahliada z rôznych hľadísk, a to z hľadiska a) písania veľkých písmen, b) výslovnosti, c) adaptovanosti slova, d) prepisu cudzieho slova. Kým pri zápise výrazu s malým písmenom nachádzajú oporu v slovenskej jazykovej norme (analogicky *sobota* a ďalšie dni v týždni), pri prepise so *s* nadobúda výraz odlišné konotácie (*uff, presne to som dnes hovorila, že sabat si predstavujem ako zlet čarodejníc*), čo môže prispievať k expresivizácii významu. Používatelia preukazujú cit pre správnu výslovnosť v pôvodnom jazyku, v hebrejčine, a dávajú prednosť takému prepisu, ktorý zohľadňuje fonetické normy cudzích jazykov. Požiadavku zachovávať pôvodnosť cudzích mien a názvov vyslovili aj Lucia Molnár Satinská a Ingrid Hrubaničová v príspevkoch venovaných prepisu historických uhorských mien (Hrubaničová, 2017, s. 105 – 144; Molnár Satinská, 2017, s. 145 – 154). Ukazuje sa sila etymologického princípu v spisovnej slovenčine.

Na tomto mieste sa dotýkame témy konfliktu noriem, ktorá má svoj presah do rôznych komunikačných sfér. Jazyková prax sa totiž v rôznych komunikačných sférach realizuje prostredníctvom rôznych úzov. Tie môžu byť pod vplyvom iných noriem než jazykových, napr. technické normy ISO, pričom dané normy nie sú vždy v súlade s kodifikáciou, avšak sú výsledkom požiadaviek komunikačnej praxe:

T. B.: Dobrý deň, poradí mi niekto normu, podľa ktorej sa korektne uvádzajú citácie a bibliografia? Ide mi o slovenskú normu, nie o vancouverský či harvardský spôsob citovania. Konkrétne narážam na nesúlad jazykovej normy so zaužívaným spôsobom uvádzania rozpätia strán v bibliografii so spojovníkom namiesto pomlčky s medzerami, ako odporúča aj textová časť Pravidiel slovenského pravopisu. Ďakujem.

J. H.: http://sp.wbl.sk/STN_ISO_690_body.htm

T. B.: Ďakujem, tú normu poznám, no nie je mi jasné, prečo sa údaje o rozpätí strán uvádzajú v rozpore s PSP. Nie je v texte pravopis záväzný? Môže si NORMA zavádzať výnimky? (...)

J. H.: Myslím, že na sporných miestach majú prednosť PSP.

T. B.: Bingo! Toto potvrdzuje aj môj názor, len by som ho ešte potrebovala počuť aj z vyššej inštalácie (nie kvôli sebe).

Ukazuje sa, že aj v tomto prípade nie sú používatelia jednotní, pretože na jednej strane dávajú prednosť PSP, no na druhej strane dochádza k častým odklonom od kodifikácie, pretože akceptujú jazykový úzus v danej komunikačnej sfére:

J. N.: Tiež externe pracujem pre rôzne vydavateľstvá, takže viem, že keď sa v praxi dostane pravopis do konfliktu s inými právnymi normami (pri styku medzi subjektmi, nie vo vnútri vydavateľstva), tak pravopis musí ísť bokom.

Ak je napr. zápis názvu samotného vydavateľstva v OR vykonaný v rozpore s pravopisnými normami (čo sa stáva, lebo konatelia nebyvajú lingvistami), tak sa ten názov musí v obchodnom styku uvádzať v tej podobe, ako je v OR.

A napr. vo vysokoškolských záverečných prácach dostávajú v bibliografii prednosť zápisy podľa určitých zahraničných štandardov, lebo žijeme v čoraz viac globalizovanom svete, kde pri medzinárodnom styku slovenské normy nie sú rešpektované.

Preto sa ja v takých prípadoch riadim skôr rektorskými smernicami a internými predpismi škôl než našimi technickými normami.

To nie je vec presvedčenia, ale potrieb praxe.

V nových komunikačných situáciách dochádza k transferu a aplikácii rôznych noriem, čo predstavuje jednu z najväčších výziev novej koncepcie PSP, pretože používatelia jazyka čím ďalej, tým častejšie stoja pred otázkou: ktorá norma má prednosť? Pripomeňme si, že aj pravopisná norma sa dostáva pod tlak jazykových úzov, čím sa však nesnažíme naznačiť, že je potrebné dôslednejšie presadzovanie nadržanosti spisovnej jazykovej normy, pretože práve to sa v súčasnosti preukazuje ako kontraproduktívne.

Na tomto mieste sa žiada konfrontácia s iným výskumom jazykových postojov v oblasti ortografie, ktorý prezentovala Iveta Vančová v r. 2006. Uvedený výskum bol realizovaný prostredníctvom dotazníka a respondenti boli učители slovenského jazyka základných a stredných škôl (porov. Vančová, 2009, s. 191 – 196). Hoci sa výskum vyznačuje silnou deklaratívnosťou a reflexívno-logickým prístupom k otázkam, v odpovediach respondentov-učiteľov cítime empatiu so žiakmi, ktorí sa ortografické normy učia. Daný výskum jazykových postojov sa od nášho odlišuje nielen tým, že ide o kvantitatívny výskum (hoci autorka neuvádza presný počet respondentov a ani to, akú hodnotu majú v jej výskume výrazy ako väčšina, takmer všetci, množstvo, niekoľko učiteľov/návrhov a pod.), ale tiež výberom respondentov, v ktorom sa prejavuje vplyv tradície jazykovej výchovy (v zmysle správne : nesprávne). Na druhej strane sa sprostredkovane dozvedáme, ako žiaci intuitívne (na základe jazykového povedomia), s použitím prirodzenej logiky riešia jazykové úlohy, čím samozrejme vznikajú chyby, napr. v prípade dvojakeho zápisu prísloviak osobitne a dovedna: „... žiakov to zvädza k používaniu variantného spôsobu písania aj tam, kde je ustálený iba jeden – písanie spolu“ (Vančová, 2009, s. 192). Je tiež nevyhnutné zdôrazniť, že tam, kde vidí autorka príspevku variantnosť, my vidíme výnimky z pravidiel, ktoré vznikli epizodickým zásahom kodifikátorov do jazykovej normy s istým cieľom: „Zjednodušenie a **racionalizácia** (zvýraz. J. R.) slovenskej pravopisnej sústavy sa dosahuje napríklad aj kodifikovaním variantného spôsobu písania príslovkových výrazov, častíc a citoslovieč typu dobiela/do biela, nanešťastie/na nešťastie, dovidenia/do videnia a pod.“ (PSP,

2000, s. 16). Ukazuje sa, že v praxi nejde o zjednodušenie a používatelia vykazujú tendenciu uprednostňovať zápis spolu. Respondenti v danom výskume nie sú kategoricky proti akejkolvek variantnosti, napr. v návrhoch na zmeny v pravopise uviedli „rozšíriť počet slov s variantnými pádovými príponami, ktoré sú bežné v hovorovej praxi“ (Vančová, 2009, s. 194), čím sa variantnosť stavia do opozície k umelým výnimkám, pretože varianty sú prejavom prirodzeného používania jazyka a jeho dynamiky.

3.3 Používanie jazykového povedomia

V prípade jazykovej neistoty sa používateľ jazyka neobracia len na jazykové vedomie, ale tiež na jazykový cit (povedomie). Jazykové povedomie je najlepšie skúmať priamo v jazykovej komunikácii, resp. v jednotlivých komunikátoch, avšak jeho prejavy v podobe uplatňovania prirodzenojazykovej logiky nachádzame aj v metajazykovej komunikácii, kde sa prejavuje ako zreľazovanie jednotlivých príkladov z praxe, ktoré majú vplyv na preferenčné reakcie používateľov v prípade jazykovej neistoty, a to bez použitia explicitných pravidiel. Jedným z prejavov jazykového povedomia je prirodzená (al. pragmatická) analógia. Vlastnosť „prirodzená“ znovu odkazuje na odlišné chápanie tohto princípu oproti systémovolingvistickému prístupu, keď je analógia prejavom objektívnej logiky jazyka. Vychádzame totiž z jednosvetového chápania existencie jazykových pravidiel, čo v skratke znamená, že jazykové pravidlá existujú len v praxi a používatelia preukazujú ich ovládanie len tým, že ich používajú. Analógiu ako princíp uplatňujú v hľadaní príkladov v praxi, rozhodujú sa podľa toho (v tom duchu), ako istý jav alebo pravidlo používajú v iných, podobných prípadoch. Ilustrovať to môžeme napríklad aj v oblasti písania veľkých písmen, hoci ide o jednu z najpodrobnejšie opísaných oblastí pravopisu s bohatou zásobou príkladov:

T. B.: Rada by som poznala názor kolegov, tak skúšam tu. Viem, že značky áut píšeme veľkým písmenom (auto značky Ford), ale v texte aj podľa slovníkov uvádzame napr. vystúpil zo svojho forda (s malým f). Platí to vždy? Prekladateľ uvádza: On si sadol do svojho Tahoe, ona do svojho Subaru. Čo vy na to, prosím?

J. P.: <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/7865/>

T. B.: Ďakujem, toto poznám aj ja sama, ale redaktorská prax je iná. Keď ide o autá ako ford, fiat, renault, citroen, dácia (väčšinou takto uvedené aj v KSSJ), bežne ich nájdete v textoch s malým písmenom. V mojom texte sa najprv vyskytoval ford, ale keď sa objavilo tahoe a subaru, zaváhala som.

M. B. G.: podľa mňa ide podvedome o znamejsie/neznamejsie značky. „ford“ či „audi“ su ovela viac udomacnene v hovorovom style (spolu so svojimi charakteristikami - kazdemu je jasne, ake auto sa myslí pod mercedesom a ake pod trabantom, takže ta veta okrem konkretnej znacky nesie aj dalsiu informaciu, napríklad socialny status majiteľa auta), nez exotickejsie znacky ako Subaru, Alfa Romeo alebo Tesla, ktore v texte posobia „odbornejsie“. Navyse Tahoe je vlastne Chevrolet, cize to ani nie je znacka na úrovni Subaru.

Ja by som ale (bez kontextu) tuto vetu chapala tak, ze obaja nasadli do silnych luxusnych SUVciok (preto nie je jedno, do akeho chevroletu nasadla), cize dolezitejsia nez konkretna znacka je charakteristika auta. Takze by som asi dala male pismeno (aj ked uznavam, ze najma exoticke tahoe moze v slovenscine vyzerat zvlastne, mozno az nezrozumitelne).

O niecom podobnom (meno vs. subor charakteristik) pisu PSP pri mytologickych bytostiach, podla mna by sa to dalo aplikovat aj tu)

E. B. ja davam vždy male, dokonca by vystúpil z fordky, zo svojho subaru, tahoe. Napokon, vlastným podstatným menom by to bolo len vtedy, keby bol uvedený celý model, či nie?

T. B. Super, pani B., aj som mala tú tendenciu, ale potrebovala som potvrdenie praktika. Dakujem, urobím ako Vy

Ukážka ilustrujúca vyrovnávanie sa s neistotou v písaní značiek áut v hovorovom štýle (v rámci umeleckej literatúry) poukazuje na využívanie prirodzenej analógie, ktorá sa prejavuje ako zreťazovanie a porovnávanie podobných jazykových prvkov. Jazyková neistota vzniká v prípade písania tých značiek, ktoré sa v našom prostredí vyskytujú len ojedinele (*V mojom texte sa najprv vyskytoval ford, ale keď sa objavilo tahoe a subaru, zaváhala som*). Prirodzenosť totiž súvisí aj s pocitom normálnosti, normality, zaužívanosti (*podla mna ide podvedome o znamejsie/neznamejsie znacky*). Voči pojmu normálny stojí ako opozičný pendant význam „vymykajúci sa z normálnosti“. Normálne je v danom prípade to, „čo je štandardizované v našom kultúrnom prostredí, čo sa pravidelne, bežne vyskytuje, na čo sme si zvykli, a teda čo považujeme za samozrejmé“ (Dolník a kol., 2015, s. 68). S normálnosťou súvisí aj frekvencia používania daných výrazov v písaných komunikátoch, pretože to, čo je frekventované, vnímame ako bezpríznačné, normálne. Narušenie asimilačnej istoty je narušením vnímania vecí, ktoré sú pre nás normálne, čo sa rieši prostredníctvom adaptácie pomocou prirodzenej analógie, tzn. na základe príkladov z praxe.

Následkom prirodzenej analógie je však aj potencionálna nedôslednosť pri kategorizácii javov. V prípade, že používateľ nenachádza pravidlo v praxi, resp. potrebuje si pravidlo overiť aj inými príkladmi, navodzuje vzťah medzi javmi, ktoré spolu nemusia súvisieť, napr. medzi písaním veľkých písmen pri automobilových značkách a pri mytologických bytostiach (*O niecom podobnom [meno vs. subor charakteristik] pisu PSP pri mytologickych bytostiach, podla mna by sa to dalo aplikovat aj tu*). Používateľka sa tu opiera o opozíciu meno : súbor vlastností/charakteristik, pričom pri mytologických bytostiach ide o metaforizáciu (fiktívna ekvivalencia) a v prípade automobilových značiek o sprítomnenie vlastnosti (imaginárna ekvivalencia), pretože ide o homogenizáciu nesúrodých javov: „... pozadím a podkladom imaginárnej homogenizácie je identifikačný prototyp“ (Dolník, 2013, s. 146). Tým sa opodstatňuje usúvzťažnenie názvov s rôznou mierou špecifikácie významu (*Tahoe je vlastne Chevrolet, cize to ani nie je znacka na úrovni Subaru*).

Význam imaginárnej a fiktívnej ekvivalencie ilustrujeme na ďalšom prípade z jazykovej poradne:

*L. M.: Prosím o pomoc so spojením Matka Rus. Veľké alebo malé m? Akosi sa zatiaľ nedokážem dopátrať k nejakej relevantnej informácii.*³

I. L.: Ja by som použil Matka Rus, ak ide o názov bežne používaný v ruských príbehoch a pod. -> mená zosobňujúce niektoré zjavy, mená mytologických, alegorických, rozprávkových a biblických bytostí. Taktiež Matka Rus, aj ak hovoríte o soche vo Volgograde (Matka Vlast'), t. j. označenia umeleckých diel.

L. M.: Ide o vývoz technológií do „Matky Rusi“. Teda nie o nejakú špecificky personifikovanú Rus ako rozprávkovú bytosť, ale o akési obrazné pomenovanie. Každopádne ja osobne som tiež za veľké M. Pokiaľ ide o sochu, je to jej názov, tak to je trošku iná situácia, no aj Matku Rus vnímam ja osobne ako prenesený „názov“ krajiny, mne sa tam teda tiež ponúka to veľké M. Ďakujem krásne za názor!

I. L.: Potom by som to považoval za názov krajiny a taktiež s veľkým M

Používateľka jazyka sa obracia na poradenskú skupinu s jazykovou neistotou, ktorá tkvie v písaní veľkých písmen v slovnom spojení *matka Rus*. Slovo *matka* (v metaforických spojeniach) možno nájsť v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (2003), ktorý ho vykladá ako „3. niekto al. niečo, ku komu al. čomu má človek vzťah ako dieťa k matke *matka zem, matka príroda*“.⁴ S malým začiatočným písmenom uvádza rovnaké slovné spojenia aj *Slovník súčasného slovenského jazyka* (2015), avšak rozdielne zapisuje druhý člen slovného spojenia, a to s veľkým začiatočným písmenom alebo variantne: „*matka Príroda/príroda* príroda ako pôvodkyňa a darkyňa života; *matka Zem* zemeľuľa vo vzťahu k jej obyvateľom, pre ktorých je domovom“. Písanie slova *matka* s veľkým začiatočným písmenom sa ustálilo v náboženstve, a to na označenie Bohorodičky ako *Matky Božej*.

Pozorujeme, že pomenovanie ako celok preberá funkciu vlastného podstatného mena, čím sa prostredníctvom imaginárnej ekvivalencie sprítomňuje vlastnosť jedinečnosti pomenovanej substancie (v tomto prípade miesta) a prvý člen slovného spojenia sa hodnotí ako súčasť dvojslovného toponyma. Takéto pomenovanie ako celok vytvára základ metaforizácie (fiktívna ekvivalencia), kedy sa *Matka Rus* zosobňuje, v krajnom prípade (a sme si istí, že sa tak v minulosti neraz stalo) tiež zbožšťuje.

Pôsobenie imaginárnej ekvivalencie možno badať aj v iných oblastiach pravopisu, ktoré sú užšie prepojené s jednotlivými rovinami prirodzeného jazyka, napr. v prípade prechýľovania, keď používatelia rešpektujú takú podobu mena, akou sa žena prezentuje, adaptujú ju, kognitívne a jazykovo ju na základe vedomosti o jazykovom objekte spracovávajú, definujú ju ako ekvivalentnú s dominantnými typmi

³ Celý príspevok aj s komentármi pozri online na: <https://www.facebook.com/groups/jazykovaporadna/permalink/839846476116440/>

⁴ Porov. elektronický slovník online na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=matka&s=exact&c=-m5a4&cs=&d=kssj4&d=psp&d=sssj&d=orter&d=scs&d=sss&d=peciar&d=hssjV&d=bermolak&d=nonundb&d=locutio&d=obce&d=priezviska&d=un&d=pskcs&d=psken#>

ženských priezvisk, začleňujú ju do príslušnej triedy entít, teda homogenizujú ju.⁵ Využívanie imaginárnej a fiktívnej ekvivalencie vo vzťahu obsahu a formy spomína vo svojom príspevku (*Vývinové tendencie v slovenskom pravopise od polovice 19. storočia do polovice 20. storočia*) aj Pavol Žigo: „Stupeň súčasného poznania princípov stavby, vývinu a fungovania jazyka poukazuje na to, že perspektíva kodifikácií by mala rešpektovať ďalšie stupne princípu ekvivalencie, t. j. mentálne dotváranie (skompletizovanie) javu preferenciou funkčného kritéria, a na pozadí pragmatickej stránky viesť k mentálnemu navodeniu klasifikačného vzťahu, ktorý rešpektuje – nateraz imaginárnu, v budúcnosti – predpokladanú ekvivalenciu obsahu a formy. (...) Z pragmatického hľadiska je žiaduce – a potvrdzuje to funkčnosť jednotlivých kodifikačných zásad v druhej polovici 20. storočia –, aby sa z perspektívnych kodifikačných zásad vylúčilo čo najviac teoretických zdôvodnení nepravidelností a analogizujúcich nefunkčných prístupov a minimalizovala sa tak konfliktnosť kodifikačných kritérií“ (Žigo, 2009, s. 25).

S využívaním jazykového povedomia, prirodzenej analógie, imaginárnej a fiktívnej ekvivalencie, ktoré vyúsťujú do nedôslednej kategorizácie javov, sa v pravopisnej oblasti častejšie objavuje **variantnosť** (*M/matka Rus, Subaru/subaru, Facebook/facebook*). Podľa J. Bosáka by bolo zavedenie variantov do pravopisnej normy vhodným riešením mnohých pravopisných ťažkostí: „Keby sa kodifikačné príručky vydávali hoci každý rok, nedokázali by držať krok s jazykovou praxou. Jedným z východísk môže byť napríklad uvádzanie variantov, veď dnes máme k dispozícii miliónové textové korpusy a efektívne nástroje na ich využívanie“ (Bosák, 2009, s. 146 – 147). Varianty sú prostriedkom na ich zjednodušovanie a neobstojí ani argumentácia, že používatelia chcú poznať jednoznačnú správnu odpoveď, lebo „to je vplyv školskej výchovy správne/nesprávne“ (Bosák, 2008, s. 243) a tiež vplyv celkovej tradície jazykovej kultúry, ktorá sa pestuje v slovenskom prostredí už dlhé desaťročia.

3.4 Zhrnutie

Na základe interpretácie metajazykovej komunikácie používateľov jazyka, ktorí sa vyrovnávajú s vybranými jazykovými neistotami prostredníctvom jazykových postojov, sme sa snažili ilustrovať tendencie v slovenskom pravopise, ktoré naznačujú, že používatelia aktívne rozširujú svoje jazykové vedomie, na základe čoho dochádza ku konfliktu pravopisnej normy s inými normami (jazykovými, technickými aj legislatívnymi), pričom miesto objektívnych spisovno-jazykových potrieb uprednostňujú potreby praxe. Tlak jazykového úzu v rôznych komunikačných sférach sa prejavuje epizodickými zásahmi do PSP zo strany kodifikátorov,

⁵ „Imaginárna ekvivalencia je výsledok imaginárnej homogenizácie, ktorá spočíva v tom, že sa v predstave dotvára, kompletizuje istý prvok, a to tak, že sa vníma, akoby chýbajúca vlastnosť reálne jestvovala“ (Dolník, 2013, s. 146).

na základe čoho vznikajú výnimky z pravidiel. Okrem jazykového vedomia používateľa jazyka uplatňujú jazykové povedomie, ktoré sa prejavuje ako zreľazovanie príkladov z praxe, ktoré tvoria oporu pre jazykové rozhodovanie. Pod vplyvom jazykového povedomia dochádza k zmenám v ortografickej norme, ktorá sa vyznačuje variantnosťou.

V konfrontácii teórie spisovného jazyka a jazykovej praxe dochádza k ich nesúladiu, ktorého pôvod tkvie aj v školskej výučbe. Do pozornosti sa nám znovu natíska myšlienka overovania kodifikácie v praxi, a to najmä v prípadoch, ktoré sú doposiaľ dôvodom sporov jazykových odborníkov, čo možno dokladovať aj inými výskumami: „Vychádzajúc z uvedených informácií, možno konštatovať, že učitelia slovenského jazyka základných a stredných škôl v zásade neodmietajú zmeny a úpravy v PSP, ktoré vedú k ich zjednodušeniu. Ale to, či možno zmeny označiť za zjednodušujúce, overí až každodenná prax“ (Vančová, 2009, s. 195). Ukazuje sa, že používatelia jazyka sú pripravení na zmeny v kodifikácii, pričom táto pripravenosť už nie je len vecou podriadeného postavenia používateľa voči jazykovej kodifikácii, ale je výsledkom vlastného aktívneho postoja voči spisovnej slovenčine.

4. ZÁVER

Aktívne zasahovanie do pravopisnej normy zo strany používateľov jazyka sa prejavuje v dynamických tendenciách, ktoré už boli predmetom diskusií minulých konferencií, najmä konferencie s názvom *Dynamické tendencie v slovenskom pravopise*, ktorá sa konala 18. – 19. mája 2006 v Bratislave. Vychádzajúc z príspevkov, ktoré na konferencii odzneli, možno formulovať dve predstavy o ďalšom vydaní PSP. Na jednej strane existuje predstava rozšírenej verzie pravidiel, ktorá by zahŕňala aj vybrané informácie z fonológie, gramatiky, lexikológie a štylistiky. Iným prístupom je nová, stručná príručka, ktorá by bola empatická voči používateľom jazyka a vychádzala by z najnovších poznatkov sociolingvistiky a teórie spisovného jazyka.

Na spomínanej konferencii predniesol príspevok aj J. Bosák, ktorý načrtnol akúsi „user friendly“ predstavu o kodifikačnej príručke, čím vyzýval k podstatnému zjednodušeniu pravidiel: „Ako to riešiť? Pripraviť praktickú, stručnú a prehľadnú pravopisnú príručku, takú, žeby jej používatelia neboli nútení uvažovať ako lingvisti“ (Bosák, 2009, s. 143). V krátkom príspevku tak uvádza niekoľko návrhov, vďaka ktorým by sa obsah špecifikoval a rozsah zredukoval, a tak by príručka lepšie slúžila jej používateľom. Medzi iným požadoval zredukovať slovníkovú časť, neopakovať subjektívne hodnotenia a kvázipoučky typu „niekedy sa píše aj...“, brať do úvahy korpusové a sociolingvistické zistenia, vynechať z pravopisu politiku a uvádzať varianty. Otázkou však ostáva, kto sú tí používatelia, ktorým majú *Pravidlá* slúžiť? J. Bosák uvádza, že v tak diferencovanej spoločnosti nemožno si vystačiť len s jednou príručkou pre tých, ktorí s jazykom pracujú profesionálne, a pre tých, ktorí ju potrebujú na „praktickú (neodbornú) komunikáciu“ (ibid., s. 147).

Dnes stojíme pred novými výzvami, ktoré prináša používateľská prax. Na tieto výzvy musí kodifikácia adekvátne reagovať, pričom adekvátnosť nevyplýva z objektívneho prístupu k jazyku. Takýto prístup vytrhuje jazyk z jeho existenčného prostredia, t. j. z komunikácie a širšej sociálnej interakcie. Pri koncipovaní nových *Pravidiel slovenského pravopisu* je potrebné poznať adresáta, tzn. používateľa, na ktorého sa budú pravidlá orientovať. Je potrebné zväziť oblasť komunikácie, ktorú majú upravovať (pojmy ako písomná verejná či oficiálna komunikácia už nie sú postačujúce) a je potrebné rátať s rozdielnou mierou jazykového vedomia používateľov. Dva varianty jednej príručky (odborný a praktický) zdajú sa byť dobrý kompromis, aby sa pravidlá sprístupnili každému v primeranej podobe.

Bibliografia

BOSÁK, Ján: Skúmanie jazyka ako sociálno-komunikačného systému. In: *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii*. Zost. J. Bosák. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 75 – 84.

BOSÁK, Ján: Prestratifikovaná slovenčina alebo hľadanie hraníc spisovnosti. In: *Sociolinguistica Slovaca 3*. Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Zost. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1997, s. 45 – 53.

BOSÁK, Ján: Štylistik v textoch aj v iných kontextoch. In: *Jazykovedný časopis*, 1999, roč. 50, č. 2, s. 121 – 122.

BOSÁK, Ján: Kodifikácie a reálny jazyk. In: *Jazyk a jazykoveda v pohybe*. Ed. S. Mislovičová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2008, s. 240 – 244.

BOSÁK, Ján: Kedy bude vôľa na zjednodušenie slovenského pravopisu? In: *Dynamické tendencie v slovenskom pravopise*. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2009, s. 143 – 148.

DANEŠ, František: Postoje a hodnotící kritéria přikodifikaci. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Ed. J. Chloupek. Praha: Academia 1979, s. 79 – 91.

DOLNÍK, Juraj: Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2009. 301 s.

DOLNÍK, Juraj: *Síla jazyka*. Bratislava: Kalligram 2012. 368 s.

DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2013. 432 s.

DOLNÍK, Juraj a kol.: *Cudzosť – jazyk – spoločnosť*. Bratislava: Iris 2015. 316 s.

DOLNÍK, Juraj: *Jazyk v sociálnej kultúre*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2017. 248 s.

HOFFMANOVÁ, Jana: *Stylistika a....* Praha: Trizonia 1997. 200 s.

HORNÁČKOVÁ KLAPICOVÁ, Edita: Je internetová komunikácia nástrojom na zvedenie či ohrozenie jazyka? In: *Človek a jeho jazyk 3*. Inšpirácie profesora Jána Horeckého. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2014, s. 280 – 289.

HRUBANIČOVÁ, Ingrid: Spor o prepis historických uhorských priezvisk nemá opodstatnenie. In: *Aktuálne otázky slovenského jazyka*. Ed. J. Wachtarczyková. Bratislava: SAP – Slovak Academic Press 2017, s. 105 – 144.

JAROŠOVÁ, Alexandra: Lexikálna norma a výkladový slovník. In: Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2010, s. 180 – 208.

KAČALA, Ján: Súčasná spisovná slovenčina a jazyková kultúra. In: Kultúra slova 1993, roč. 27, č. 1, s. 3 – 9.

KMIŤOVÁ, Jaroslava: Adaptácia používateľov jazyka na úlohu jazykových poradcov. In: Aktuálne otázky slovenského jazyka. Ed. J. Wachtarczyková. Bratislava: SAP – Slovak Academic Press 2017, s. 79 – 89.

MOLNÁR SATINSKÁ, Lucia: Súčasný slovenský diskurz o prepise uhorských mien u používateľov. In: Aktuálne otázky slovenského jazyka. Ed. J. Wachtarczyková. Bratislava: SAP – Slovak Academic Press 2017, s. 145 – 154.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. 3. upr. a dopln. vyd. Bratislava: Veda 2000. 590 s.

RUSINKOVÁ, Jaroslava: Spisovná slovenčina ako prirodzený jazyk. Dizertačná práca (nepublikovaná). Bratislava: Filozofická fakulta UK 2019. 107 s.

TECHTMEIEROVÁ, Bärbel: Témy o jazykovej kultúre. In: Slovenská reč, 1987, roč. 52, č. 1, s. 3 – 15.

VANČOVÁ, Iveta: Zmeny v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 a 1998 a školská prax. In: Dynamické tendencie v slovenskom pravopise. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2009, s. 191 – 196.

ŽIGO, Pavol: Vývinové tendencie v slovenskom pravopise od polovice 19. storočia do polovice 20. storočia. In: Dynamické tendencie v slovenskom pravopise. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2009, s. 17 – 26.

KU VZŤAHU MEDZI MORFEMATICKOU A SLOVOTVORNOU ŠTRUKTÚROU SLOVA V SLOVENČINE¹

MARTIN OLOŠTIAK

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

OLOŠTIAK, Martin: To the relations between morphemic and word-formation structure of a word in Slovak. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2019, Vol. 70, No 3, pp. 545 – 572.

Abstract: The paper focuses on relations between word-formation and morphemic structure of a Slovak word based on the material from *Slovník koreňových morférov slovenčiny* [Slovak Dictionary of Root Morphemes] (Sokolová et al., 2012). Particularly, manifestations of morphemic variation determined by word-formation poly-motivation are analysed. Poly-motivation arises from the re-grouping of the relations within a word-formation nest, where the mediated motivation can be understood as an alternative direct motivation, e.g. *aerodynamika* [noun, ‘aerodynamics’] → (*aerodynamický* [adjective, ‘related to aerodynamics’]) → *aerodynamicky* [adverb]. The adverb *aerodynamicky* is derived from the adjective (*aerodynamický* → *aerodynamick-y* ‘in an aerodynamic manner’) as well as from the noun (*aerodynamika* → *aerodynamic-ky* ‘with regard to aerodynamics’). Thus, the structure of affixes can be extended as a result of infixation conditioned by poly-motivation, cf. *aerodynamick-y* (suffix -y) / *aerodynamic-ky* (suffix -y with an infix: -k:y). As far as poly-motivation is concerned, a particular affix can have several morphemic and word-formation manifestations, e.g. Slovak adverb suffix -y can be manifested as -y, -ky, -icky, -isticky, -sky, -euticky, -aticky, -eticky, -ecky, -nicky.

Key words: word-formation, polymotivation, morphemics, affixation, infixation, Slovak language

Docenta Jána Bosáka možno zaradiť medzi výrazné osobnosti slovenskej jazykovedy druhej polovice 20. a začiatku 21. storočia. Zásadným spôsobom prispel k etablovaní sociolingvistiky na Slovensku, výraznou mierou sa pričínal o rozvoj bádania v oblasti dynamiky, variantnosti, inovácií či sociolektov a v neposlednom rade po Jánovi Horeckom sa ako prvý sústredene venoval analýze morfeematickej štruktúry slovenských slov a tvarov. Týmto príspevkom chceme nadviazať práve na morfeematické výskumy Jána Bosáka, ktorý v sérii prác (Bosák, 1977a, 1977b, 1980a, 1980b, 1980c, 1981, 2000, 2003; Bosák – Buzássyová, 1985, s. 11 – 81) rozpracoval princípy morfeematickej segmentácie vrátane systematického opisu submorf ako segmentov bez významu a v neposlednom rade predstavil zasvätený prehľad prístupov ku skúmaniu morférov vo svetovej lingvistike.

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0083/19.

ÚVOD

Je známe, že slovtvorná forma sa opiera o morfológickú štruktúru, ale slovtvornú a morfológickú štruktúru nemôžeme stotožňovať, pretože spočívajú v odlišných princípoch štruktúracie slova a jeho vzťahov k iným slovám a tvarom. Vzťahy medzi slovtvornou a morfológickou štruktúrou (t. j. v zásade medzi slovtvorbou a morfológiou) analyzujú Ján Bosák (Bosák – Buzássyová, 1985, s. 34 – 35) a Juraj Furdík (2004, s. 36). Ďalej sumarizujeme ich zistenia doplnené o niektoré presnejšie komentáre.

1) Morfológická štruktúra slova je viacstupňová, zatiaľ čo slovtvorná štruktúra je binárna² (pri derivácii, juxtapozícii a vlastnej kompozícii) alebo ternárna (pri kompozíčno-deriváčnom postupe a pri vlastnej kompozícii s tromi základmi v koordinatívnom vzťahu³) bez ohľadu na to, koľko je v nej morfémy.⁴

2) Morfémy sa vyčleňujú na základe princípu opakovosti v slovách a slovných tvaroch, slovtvorná štruktúra sa vyčleňuje na základe formálno-obsahového vzťahu medzi motivantom a motivátom (slovtvorný základ je tá časť, ktorú majú motivant a motivát spoločnú, slovtvorný formant je tá časť, ktorou sa motivát od motivantu odlišuje). Z toho vyplýva, že „slovtvorná analýza skúma, ako je slovný tvar odvodený, morfológická analýza skúma, z čoho sa slovný tvar skladá“ (Bosák – Buzássyová, 1985, s. 47).

3) Morfológicky je členiteľné každé slovo,⁵ slovtvorne motivované aj slovtvorne nemotivované. Slovtvornou štruktúrou sa vyznačujú len slovtvorne motivované jednotky. Derivačné morfémy, ktoré sú prototypovo signalizátormi slovtvornej motivovanosti, však možno vyčleniť aj pri slovtvorne nemotivovaných slovách. Ide najmä o tieto dva prípady:

a) Derivačné morfémy ako rezíduá genetickej slovtvornej motivácie, ktorá sa synchronne neuvedomuje; porov. *s-por-0* (podľa *zá-por-0*), *ob-raz-0* (podľa *od-raz-0*),

² Doteraz sa pri porovnávaní morfológie a slovtvorby písalo len o binárnosti slovtvornej štruktúry (Horecký, 1964, s. 7; Bosák – Buzássyová, 1985, s. 37; Furdík, 2004, s. 36).

³ Okazionalne sa vyskytujú aj koordinatívne kompozitá s viac ako tromi základmi, napr. *bielo-zeleno-čierno-okrová károvaná flanelová košeľa s dlhým rukávom* (Ološtiak – Gianitsová-Ološtiaková, 2015, s. 277).

⁴ Spájacie morfémy majú podpornú, „technickú“ funkciu a do vlastnej slovtvornej štruktúry sa ako plnohodnotné obsahovo-formálne elementy nezapočítavajú.

⁵ Existujú aj jednomorfémové slová, a to jednak synsémantiká (napr. a«, že«, asi«, adieu«), jednak autosémantiká obsahujúce len koreňovú morfému (napr. **kupé**«, **blond**«); porov. Slovník koreňových morfémy slovenčiny (Sokolová et al., 2012). J. Horecký (1964, s. 85) tvrdil, že „morfológickú štruktúru majú iba také slová, resp. slovné tvary, v ktorých sú aspoň dve morfémy. Také slová majú zároveň najjednoduchšiu dvojčlennú morfológickú štruktúru“. Tu sa akcentuje lineárne (horizontálne) hľadisko v zmysle usporiadania prvkov v slove. Pri jednomorfémových slovách možno uvažovať o štruktúre, ktorá je založená na „vertikálnom“ usporiadaní v dvojzmysle: 1) v zmysle princípu opakovosti (morféma, ktorá je v slove X ako jediná, sa môže v iných slovách opakovať: **blond**« :: **blond**-iak-ø :: **blond**-ín-a); 2) v zmysle konštrukčného princípu (slová sa skladajú z morfémy).

ná-rod-0 (podľa *z-rod-0*), *hreb-eň-0* (podľa *voz-eň-0*), *krp-at-ý* (podľa *fúz-at-ý*), *plíz-n-u-t'* (podľa *tích-n-u-t'*) (*z*)*bab-e-l-ý* (podľa *(do)sp-e-l-ý*) (príklady J. Furdíka).

b) Pri prevzatých lexémach derivačné morfémy:

ba) s flektivizačnou (adaptačnou) funkciou (Furdík, 1967; Sokolová, 1999, s. 19 – 20): napr. *akceler-ov-a:t'*, *gener-ov-a:t'*, *manaž-ov-a:t'*, *glob[ál]-n-y*, *horibil-n-ý*, *humán-n-y*, *kauz-ál:n-y*;

bb) so systemizačnou funkciou (Sokolová, 1999, s. 18 – 19): napr. *acet-ón-ø* – *elektr-ón-ø* – *fot-ón-ø*, *admir-ál-ø* – *gener-ál-ø*, *[ad]vok-át-ø* – *leg-át-ø*, *gener-ác:i-a* – *[a]glomer-ác:i-a*, *gladi-át:or-ø* – *kur-át:or-ø*, *anim-izm-us* – *kub-izm-us*, *kvart-et-o* – *kvint-et-o*, *akust-ik-a* – *kybernet-ik-a*, *lekt-úr-a* – *kult-úr-a*, *lekt-or-ø* – *kvest-or-ø*, *lex-ém-a* – *morf-ém-a*, *et-án-ø* – *but-án-ø*.⁶

[1] Porovnanie morfeatickej a slovotvornej štruktúry

morfematická štruktúra	slovotvorná štruktúra
z akých prvkov sa slovo skladá	ako bolo slovo utvorené
každá lexéma	len slovotvorne motivovaná lexéma
1 – n prvkov	2 prvky
<i>riad-i-tel'-ka</i>	základ + formant: <i>riaditeľ-ka</i> (sufixácia)
<i>pre-pís-a-t'</i>	<i>pre-písať</i> (prefixácia)
<i>pre-pis-0</i>	<i>prepis-R</i> ⁷ (transflexia)
<i>pred-vol-eb-n-ý</i>	<i>pred-voleb-ný</i> (konfixácia)
<i>ob-div-u-hodn-ý</i>	základ + základ: <i>obdivu-hodný</i> (juxtapozícia)
<i>červ-en-o-modrý</i>	<i>červen-o-modrý</i> (vlastná kompozícia)
<i>päť-násob-n-ý</i>	3 prvky
<i>dv-a-násť-hlav-ý</i>	základ + základ + formant: <i>päť-násob-ný</i> (kompozícia + sufixácia)
<i>biel-o-modr-o-červ-en-ý</i>	<i>dvanásť-hlav-ý</i> (kompozícia + transflexia)
	základ + základ + základ: <i>bielo-modro-červený</i> (vlastná kompozícia)

1. SLOVOTVORNÁ POLYMOTIVÁCIA A MORFEMATICKÁ ŠTRUKTÚRA

V príspevku sa venujeme problematike vzťahu medzi morfeatickou a slovotvornou štruktúrou slovenského slova. Konkrétne si všimáme prejavy morfeatickej

⁶ V menšej miere sa systematizačné afixy vyskytujú aj v domácich lexémach, napr. *bahn-iat:k-o* – *babur-iat:k-o*, *kromp-áč-ø*, *kap-ec-ø* (Sokolová, 1999, s. 18 – 19).

⁷ Znak R symbolizuje súbor relačných morfém ako typ formantu (Furdík, 2004, s. 47 – 48).

variantnosti, ktoré sú podmienené existenciou viacnásobnej motivácie. V treťom vydaní *Slovníka koreňových morfém slovenčiny* (Sokolová – Ološtiak – Ivanová et al., 2012; ďalej SKMS-3) autori o. i. pristúpili k sprecízneniu označovania morfeomatickej štruktúry v podobe variantnej segmentácie, ktorá vzniká v dôsledku viacnásobnej slovtvornej motivácie (polymotivácie). Základný prehľad typov variantnej segmentácie je uvedený v úvode k 3. vydaniu SKMS (s. 10 – 13) a v štúdiu Martiny Ivanovej (2013, s. 94 – 97). Zistenia, ktoré v štúdiu prezentujeme, budeme dokladovať materiálom z pripravovaného 4. vydania *Slovníka koreňových morfém slovenčiny* (SKMS-4).

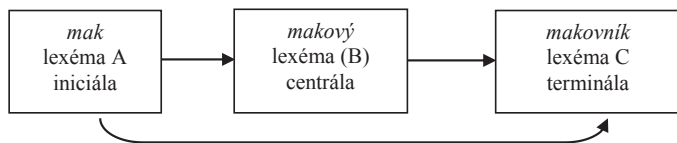
Slovtvorná polymotivácia je jav, keď motivát má viac motivantov. Polymotivácia vzniká prehodnotením vzťahov v slovtvornom rade a sprostredkované v slovtvornom hniezde. V ďalšom výklade sa na polymotiváciu pozeráme primárne cez prizmu vzťahov v slovtvornom rade. Členy slovtvorného radu, ktoré spoluvytvárajú polymotiváciu, budeme súhrnne označovať termínom **polymotivačná sekvencia** (zjednodušene **sekvencia**). Kvôli zjednodušeniu a väčšej prehľadnosti nebudeme pracovať len s termínmi motivant, motivát, ale členy polymotivačnej sekvencie identifikujeme dvoma ďalšími spôsobmi:

a) slovne: **iniciálna lexéma (iniciála)** – lexéma stojaca na začiatku sekvencie; **centrálna lexéma (centrála)** – lexéma stoja uprostred sekvencie; **terminálna lexéma (terminála)** – lexéma stojaca na konci sekvencie, t. j. polymotivovaná lexéma;

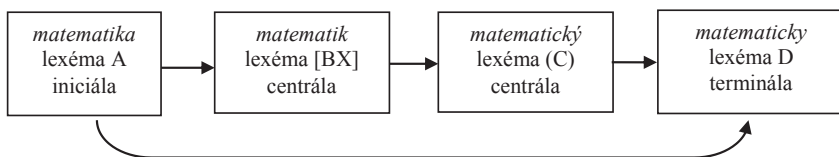
b) písmenami zo začiatku abecedy: **lexéma A, lexéma B, lexéma C** atď. pre členy sekvencie. Krajnými členmi sekvencie sú iniciála a terminála (porov. vyššie). Stredné členy sekvencie (centrály) sú polymotivačne relevantné, ak vystupujú ako motivant terminály. V takomto prípade ich označujeme v okrúhlych zátvorkách, napr. (B), (C). Centrála, ktorá nie je polymotivačne relevantná, t. j. nefunguje ako motivant terminálnej lexémy, sa okrem písmena zo začiatku abecedy označuje ešte písmenom X a v sekvencii sa uvádza v hranatých zátvorkách, napr. [BX], [CX].

Takto sa jednoznačnejšie charakterizuje miesto a funkcia lexémy v sekvencii, napr. postupnosť *mak* → (*makový*) → *makovník* je reprezentantom dvojmotivačného modelu $A \rightarrow (B) \rightarrow C$, v ktorom *mak* je lexéma A (iniciála) a *makovník* je lexéma C (terminála). V sekvencii $A \rightarrow [BX] \rightarrow (C) \rightarrow D$, napr. *matematika* → [*matematik*] → (*matematický*) → *matematicky*, je lexéma *matematik* polymotivačne irelevantná, pretože nevystupuje ako motivant terminálnej lexémy, adverbia *matematicky*. Porov. aj schémy [2] a [3].

[2] Ukážka polymotivačného modelu s terminálnou lexémou *makovník*

[3] Ukážka polymotivačného modelu s terminálnou lexémou *matematicky*

Polymotivácia nemá vplyv na variantnú segmentáciu za každých okolností. Variantná segmentácia sa nevyskytuje v prípadoch, keď:

a) centrála sa utvorila transflexným postupom: **pot-i:t'** (sa) → (**pot- \emptyset**) → **pot-ník- \emptyset** ; **prameň- \emptyset** → (**pramen-i:t'**) → **pramen-isk-o**; **polit-o-lóg-i-a** → (**polit-o-lóg- \emptyset**) → **polit-o-log-ic:k-y**;

b) v slovtvornom akte dochádza k trunkácii:

– medzi iniciálou a centrálou: **pôd-o-hospod-ár-stv-o** → (**pôd-o-hospod-ár- \emptyset**) → **pôd-o-hospod-ár-sk-y**;

– medzi centrálou a terminálou: **póz-a** → (**póz-ov-a:t'**) → **poz-ér- \emptyset** , **potmehúd- \emptyset** → (**potmehúd-sk-y**) → **potmehúd-stv-o**;

c) v sekvencii sa vyskytuje prefixácia: napr. **prac-a** → (**prac-n-y**) → **bez-prác-n-y**, **pol-ar:iz:ov-a:t'** → (**pol-ar:iz:ác:i-a**) → **de-pol-ar:iz:ác:i-a**, **pol-ov:ic-a** → (**pol-ov:ič-n-y**) → **nad-pol-ov:ič-n-y**;

d) rozširujúci infix sa nachádza už v štruktúre centrály: **pól- \emptyset** → (**pol-ár:n-y**) → **pol-ar:it-a**; **plem-en-o** → (**plem-en-ár:sk-y**) → **plem-en-ár:stv-o**; **papier- \emptyset** → (**papier-nic:k-y**) → **papier-nic:tv-o**.

Na druhej strane vo všeobecnosti možno konštatovať, že variantná segmentácia sa pri terminále vyskytuje vtedy, keď centrála je utvorená sufixálne a v slovtvorných aktoch na osi iníciaľa – centrála – terminála nedochádza k trunkácii. Variantná segmentácia sa v SKMS-3 a SKMS-4 označuje zvislou čiarou; porov. [4]:

[4] Príklady variantnej segmentácie

1 kron-ik-a	0 kukur-ic-a
2 > kron-ik-ár-\emptyset	0 > kukur-ič-ie
2 >> kron-ik-ár-k-a	0 > kukur-ič-k-a
2 >>> kron-ik-ár-k-in-\emptyset	0 > kukur-ič-n-y
2 >> kron-ik-ár-ov-\emptyset	0 >(>) kukur-ič-n-isk-o kukur-ič-n:isk-o
2 >> kron-ik-ár-sk-y	
2 >(>)(>) kronik-ár-stv-o kronik-ár:stv-o	
2 > kron-ik-ov-y	

Medzi existenciou polymotivácie a variantnou segmentáciou sa realizuje vzťah intersekcie (prieniku). To znamená, že nie každá polymotivácia znamená variantnú segmentáciu (porov. príklady vyššie), avšak platí to aj opačne – nie každá variantná segmentácia musí byť nevyhnutne priamym dôsledkom polymotivácie. Môže ísť o sprostredkovaný vzťah v prípadoch, ak polymotivovaná lexéma s variantnou seg-

mentáciou je motivantom ďalších jednotiek, ktoré túto segmentáciu „dedia“. Napríklad motiváty *agitátorka*, *agitátorkin*, *agitátorov*, *agitátorský* prevzali variantnú segmentáciu od svojho motivátu *agitátor*, to isté platí o vzťahu adjektív *kovorobotníkov*, *kovorobotnícky* k motivantu *kovorobotník*; porov. [5].

[5] Príklady sprostredkovanej variantnej segmentácie

2	agit-ov-a:t' {z- agit-ov-a:t' }	0	ku-t' (ku:j-e:ø) / ko-v-a:t' (ku:j-e:ø)
2	z- agit-ov-a:t' { agit-ov-a:t' }	0	> ko-v-ø
1	> agit-ác:i-a	0	>> ko-v-ov-j'
1	>(>) agit-át-or-ø agit-át:or-ø	0	>>> ko-v-ov-o«
2	>>> agit-át-or-k-a agit-át:or-k-a	0	>>(>) ne-ko-v-ov-j'
2	>>>> agit-át-or-k-in-ø agit-át:or-k-in-ø	0	>> ne-ko-v-ø
2	>>> agit-át-or-ov-ø agit-át:or-ov-ø	0,3	>> ko-v-o-[prie]mysel-ø
2	>>> agit-át-or-sk-j' agit-át:or-sk-j'	0,3	>> ko-v-o-rob-ot-ník-ø ko-v-o-rob-ot:ník-ø
		0,3	>>> ko-v-o-rob-ot-ník-ov-ø ko-v-o-rob-ot:ník-ov-ø
		0,3	>>> ko-v-o-rob-ot-níc-k-y ko-v-o-rob-ot:níc-k-y

V ďalšom texte si budeme všímať len tie lexémy, ktorých variantná segmentácia je priamo ovplyvnená polymotiváciou. Ide o 36,7 % jednotiek z celkového počtu polymotivovaných pomenovaní a 67,0 % jednotiek z celkového počtu variantne segmentovaných jednotiek; porov. [6]. V ďalšom texte budeme zjednodušene písať o „polymotivovaných“ jednotkách, majúť na mysli „polymotivované variantne segmentované“ lexémy.

[6] Polymotivované a variantne segmentované lexémy v SKMS-4

typ jednotiek	počet	% z polymotivovaných	% z variantne segmentovaných
polymotivované lexémy	4 796	–	–
variantne segmentované lexémy	2 629	–	–
polymotivované variantne segmentované lexémy	1 762	36,7	67,0

Medzi polymotivovanými jednotkami dominujú dvojmotivované, napr. *alibistický*, *banánovník*, *ciachovné*, *citovo*, *fajčiaren* (1 482 lexém, t. j. 84,1 % zo všetkých polymotivovaných pomenovaní), nasledujú trojmotivované, napr. *autičkárstvo*, *obalovina*, *denník*, *chmeliarstvo* (274 lexém, t. j. 15,6 %), raritné sú štvormotivované lexémy; je ich len šesť – *džbánkarstvo*, *empiricky*, *prognostický*, *ilustrátorstvo*, *rebelantstvo*, *špehúnstvo* (0,3 %); porov. [7].

[7] Zastúpenie typov polymotivácie

typ polymotivácie	počet	%
dvojmotivácia	1 482	84,1
trojmotivácia	274	15,6
štvormotivácia	6	0,3
spolu	1 762	

Zastúpenie variantne segmentovaných polymotívátov závisí od počtu motívátov. Platí zákonitosť, podľa ktorej počet jednotiek so zvyšujúcou sa polymotíváciou klesá a zároveň stúpa zastúpenie variantnej segmentácie slovotvorných formantov. Z celkového počtu dvojmotívovaných lexém (4 509) sa variantnou segmentáciou vyznačuje 32,9 % jednotiek, z celkového počtu trojmotívovaných lexém (281) sa variantnou segmentáciou vyznačuje 97,5 % jednotiek. Štvormotívované lexémy, ktorých je spolu len šesť, sú všetky variantne segmentované; porov. [8].

[8] Zastúpenie variantnej segmentácie podľa typov polymotívácie

typ polymotívácie	celkovo	variantne segmentované	% variantne segmentovaných z celkového počtu
dvojmotívácia	4 509	1 482	32,9 %
trojmotívácia	281	274	97,5 %
štvormotívácia	6	6	100 %

V skúmanom súbore sa vo väčšine prípadov nachádzajú dva segmentačné varianty (96,7 %). Tri a štyri varianty sú ojedinelé (spolu 3,3 %); porov. [9].

[9] Počet variantných segmentácií

počet segmentácií	počet výskytov	%
2	1 704	96,7
3	33	1,9
4	25	1,4
spolu	1 762	

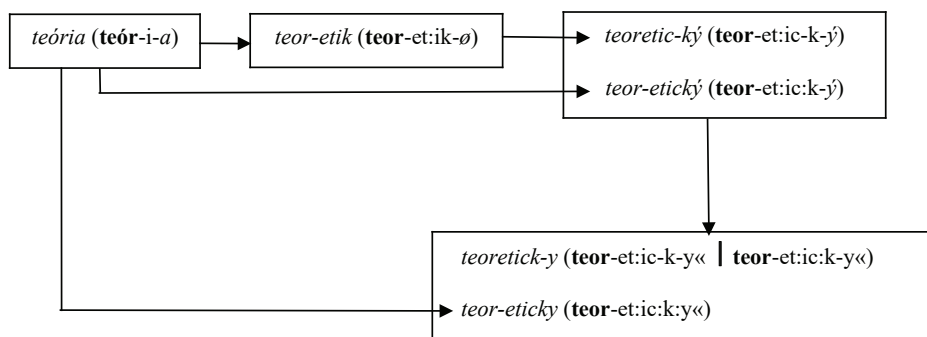
Ako príklad na tri segmentačné varianty možno uviesť adverbium *teoreticky*. Ide o treťostupňový a dvojnásobne motivovaný derivát v sekvencii A → [BX] → (C) → D: morfematická notácia: **teór-i-a** → [**teor-et:ik-ø**] → (**teor-et:ic-k-y** | **teor-et:ic:k-y**) → **teor-et:ic-k-y«** | **teor-et:ic:k-y«** | **teor-et:ic:k:y«**; slovotvorná notácia: *teória* → [*teor-etik*] → (*teoretic-ký* / *teor-etický*) → *teoretick-y* / *teor-etický*.

Prvé dve morfematické segmentácie adverbium „zdedilo“ po adjektíve, tretia segmentácia odzrkadľuje desubstantívnu motiváciu. Variantná segmentácia adjektíva sa týka jeho polymotívачného, desubstantívno-desubstantívneho vzťahu (*teoretik* → *teoretic-ký* // *teória* → *teor-etický*); porov. [10], [11].

Ako príklad na štyri segmentačné varianty možno uviesť adverbium *publicisticky*. Je to štvrtostupňový, trojnásobne motivovaný derivát v sekvencii A → (B) → (C) → D: morfematická notácia: **public-ist:ik-a** → (**public-ist-a**) → (**public-ist-ic:k-y** | **public-ist:ic:k-y**) → **public-ist-ic:k-y«** | **public-ist:ic:k-y«** | **public-ist:ic:k:y«** | **public-ist-ic:k:y**; slovotvorná notácia: *publicistika* → (*publicist-a*) → (*publicist-ický* // *publicistic-ký*) → *publicistick-y* // *publicist-ický* // *publicistic-ky*.

Prvé dve morfeatické segmentácie adverbium „zdedilo“ po adjektíve, tretia segmentácia odzrkadľuje desubstantívnu motiváciu k motivantu B, štvrtá segmentácia odzrkadľuje desubstantívnu motiváciu k motivantu A. Variantná segmentácia adjektíva sa týka jeho polymotivačného, desubstantívno-desubstantívneho vzťahu (*publicista* → *publicist-ický* // *publicistika* → *publicistic-ký*); porov. [12], [13].

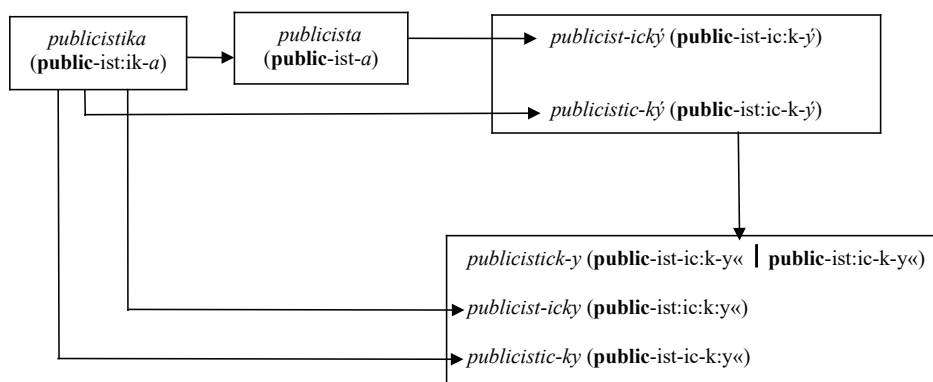
[10] Porovnanie slovotvornej a morfeatickej štruktúry s terminálou *teoreticky*

[11] Príklady na trojitú segmentáciu

1 teór-i-a 1 > teor-et:ik-ø 2 >> teor-et:ič-k-a 2 >>> teor-et:ič-k-in-ø 2 >> teor-et:ik-ov-ø 2 >(>) teor-et:ic-k-y̋ teor-et:ic:k-y̋ 2 >>> teor-et:ic-k-ost'-ø teor-et:ic:k-ost'-ø 2 >(>>) teor-et:ic-k-y« teor-et:ic:k-y« teor-et:ic:k-y«	1 lingv-ist-ik-a 1 > lingv-ist-a 2 >> lingv-ist-k-a 2 >>> lingv-ist-k-in-ø 2 >> lingv-ist-ov-ø 2 >(>) lingv-ist-ic-k-y̋ lingv-ist-ic-k-y̋ 2 >(>>) lingv-ist-ic-k-y« lingv-ist-ic-k-y« lingv-ist-ic-k-y«
--	--

[12] Porovnanie slovotvornej a morfeatickej štruktúry s terminálou *publicisticky*

[13] Príklady na štvoritú segmentáciu

1,3	eko-nóm-i-a / eko-nom-ik-a	2	publik-ov-a:t'
1,3	> eko-nóm-∅	1	> public-ist:ik-a
2,3	>> eko-nóm-k-a	1	>> public-ist-a
2,3	>>> eko-nóm-k-in-∅	2	>>> public-ist-k-a
2,3	>> eko-nóm-ov-∅	2	>>>> public-ist-k-in-∅
2,3	>(>) eko-nom-ic:k-y' eko-nom-ic-k-y'	2	>>> public-ist-ov-∅
2,3	>>> eko-nom-ic:k-ost'-∅ eko-nom-ic-k-ost'-∅	2	>>(>) public-ist-ic:k-y' public-ist-ic-k-y'
2,3	>(>>) eko-nom-ic:k-y« eko-nom-ic-k-y« eko-nom-ic:k-y« eko-nom-ic-k-y«	2	>>>> public-ist-ic:k-ost'-∅ public-ist-ic-k-ost'-∅
		2	>>(>)(>) public-ist-ic:k-y« public-ist-ic-k-y« public-ist-ic:k-y« public-ist-ic-k-y«

2. TYPY POLYMOTIVOVANÝCH JEDNOTIEK

Jednotlivé typy polymotivovaných lexém vnútorne členíme podľa slovotvorných, morfológických a morfematických parametrov: počet motivantov (dvoj-, troj-, štvormotivované jednotky), slovnodruhová príslušnosť motivátu a motivantov, vzťahy medzi lexémami v polymotivačných sekvenciách, morfematické zloženie formantov, príslušnosť do sémantických a onomaziologických kategórií.

2.1 Dvojmotivované lexémy

Dvojmotivovaných lexém je celkovo 1 482. Sú to predovšetkým substantíva (41,2 %), adverbíá (37,0 %), adjektíva (21,5 %), raritne štyri verbá (0,3 %) a jedna partikula (0,1 %); porov. [14]. Z hľadiska miesta v slovotvornom rade dominujú jednotky na druhom stupni motivácie (53,4 %), na treťom stupni (32,7), nasledujú pomenovania na štvrtom (11,5 %), piatom (1,8 %) a na šiestom stupni (0,7 %); porov. [15]. V ďalšej časti sa podrobnejšie budeme venovať analýze substantív, adjektív a adverbíí, ktoré spolu tvoria 97,2 % všetkých dvojmotivovaných jednotiek.

[14] Dvojmotivované lexémy – slovné druhy

slovný druh	počet	%	príklady
substantívum	594	40,1	<i>parník, päťminútovka, siahovica</i>
adverbium	559	37,7	<i>alkoholovo, časove, dramaturgicky</i>
adjektívum	325	21,9	<i>futuristický, konšpiratívny, bolestivý</i>
verbum	3	0,2	<i>centralizovať, gestikulovať, diagnostikovať</i>
partikula	1	0,1	<i>dozaista</i>
spolu	1 482		

[15] Dvojmotivované lexémy – stupeň motivácie

stupeň motivácie	počet	%	príklady
2.	791	53,4	<i>horáreň, charakterovo, polemický</i>
3.	484	32,7	<i>motúžtek, filozoficky, hnojovica</i>
4.	170	11,5	<i>zločinnosť, eurocentristický, iluzionistický</i>
5.	26	1,8	<i>imunologicky, rečníctvo, neokolonialistický</i>
6.	11	0,7	<i>agroturistický, dôvernictvo, výkonnosť</i>
spolu	1 482		

2.1.1 Substantíva

Z celkového počtu dvojmotivovaných substantív (594) sa najčastejšie vyskytuje deadjektívno-desubstantívna motivácia⁸ typu *ananás* → (*ananásový*) → *ananásovník* (46,1 %), nasledujú desubstantívno-deverbálna motivácia typu *ilustrovat'* → (*ilustrácia*) → *ilustrátor* (19 %), desubstantívno-desubstantívna motivácia typu *dolina* → (*dolinka*) → *dolinôčka* (13,6 %), deadjektívno-deverbálna motivácia typu *pripínať* → (*pripínací*) → *pripínáčik* (12,1 %). Tieto štyri typy predstavujú 91,3 % všetkých dvojmotivovaných substantív; porov. [16].

[16] Motivanty dvojmotivovaných substantív

motivanty	počet	%	príklady
adjektívum + substantívum	274	46,1	<i>bravčovina, colník, časovka</i>
substantívum + verbum	113	19,0	<i>kultivátor, kováča, robotník</i>
substantívum + substantívum	81	13,6	<i>gulôčka, horáreň, obrážtek</i>
adjektívum + verbum	72	12,1	<i>miešačka, dojnosť, dierkovačka</i>
adjektívum + numerále	27	4,5	<i>desaťeurovka, päťkorunáčka</i>
verbum + substantívum	9	1,5	<i>športovec, účtovník, menovec</i>
adjektívum + adverbium	8	1,3	<i>včerajšok, denník, dolniak</i>
numerále + numerále	5	0,8	<i>dvojča, trojča, dvojičky, trojičky</i>
adjektívum + adjektívum	2	0,3	<i>divočina, spoluvlastníctvo</i>
verbum + verbum	2	0,3	<i>zrenica, životopis</i>
substantívum + adjektívum	1	0,2	<i>cudzinec</i>
spolu	594		

Najčastejšie ide o druhostupňové motiváty (68,2 %), tret'ostupňové motiváty (22,4 %) a štvrtostupňové motiváty (8,4 %). Lexémy na piatom stupni motivácie sú zastúpené okrajovo (1 %). Vyskytujú sa tu tri typy motivačných sekvencií:

● **A** → (**B**) → **C**, napr. *korupcia* → (*korupčný*) → *korupčník* (572 výskytov, t. j. 96,3 %);

● **A** → [**BX**] → (**C**) → **D**, napr. *priať* → [*prajný*] → (*neprajný*) → *neprajník* (16 výskytov, t. j. 2,7 %);

● **A** → [**BX**] → [**CX**] → (**D**) → **E**, napr. *zdravie* → [*zdravotný*] → [*zdravotník*] → (*zdravotnícky*) → *zdravotníctvo* (šesť výskytov, t. j. 1,0 %).

2.1.1.1 Deadjektívno-desubstantívne motiváty

Sekvencia *substantívum* → (*adjektívum*) → *substantívum* je najčastejšie sa vyskytujúcou sekvenciou substantívnej dvojmotivácie s variantnou segmentáciou

⁸ Na prvom mieste uvádzame bezprostrednú, na druhom mieste sprostredkovanú motiváciu, teda deadjektívno-desubstantívna motivácia zodpovedá sekvencii: substantívum → (adjektívum) → substantívum.

(48,5 %). Ide tiež o najfrekvencovanejší typ substantívnej dvojmotivácie (1 196 lexém; 51,1 % z dvojmotivovaných substantív), najfrekvencovanejší dvojmotivačný typ (26,9 % dvojmotivovaných jednotiek). Navyše, je to najviac zastúpený polymotivačný typ vôbec (25,3 %); porov. Ološtiak – Gogová – Genči (2015, s. 431).

Význam iniciálového substantíva (lexéma A) sa transformuje do lexémy B (adjektívum), ktorá sa ďalej transformuje do podoby terminálneho deadjektívneho substantíva. Pri deadjektívnej motivácii je to jednak transponovanie vlastnosti do abstraktne chápanej substancie, jednak priradenie vlastnosti substancii (s výsledným významom nositeľa vlastnosti). Pri desubstantívnej motivácii substantíva ide o rôzne vzťahy medzi substanciami: *diktátor* → *diktátorský* „typický pre diktátora“ → *diktátorstvo* „diktátorské správanie“ aj „uplatňovanie moci diktátora“, *džínsy* → *džínsový* „týkajúci sa džínsov“ → *džínsovina* „džínsová látka“ aj „látka na džínsy“.

Medzi najčastejšie dvojice neinfigovaných a infigovaných formantov patria:

- **-ník/-ovník** (morfematicky -ník- \emptyset | -ov:ník- \emptyset) – pomenovania neosôb podľa pôvodu, resp. zloženia: napr. *bryndzov-ník* / *bryndz-ovník* (**bryndz-ov-ník- \emptyset** | **bryndz-ov:ník- \emptyset**), *tvarohov-ník* / *tvaroh-ovník* (**tvaroh-ov-ník- \emptyset** | **tvaroh-ov:ník- \emptyset**), *fóliov-ník* / *fóli-ovník* (**fóli-ov-ník- \emptyset** | **fóli-ov:ník- \emptyset**); účelu: *topánkov-ník* / *topánk-ovník*, veľkú skupinu predstavujú názvy rastlín podľa plodov: napr. *banánov-ník* / *banán-ovník* (**banán-ov-ník- \emptyset** | **banán-ov:ník- \emptyset**), *figov-ník* / *fig-ovník* (**fig-ov-ník- \emptyset** | **fig-ov:ník- \emptyset**); ojedinelé sú pomenovania podľa účelu: *kilometrov-ník* / *kolometr-ovník* (**kil-o-metr-ov-ník- \emptyset** | **kil-o-metr-ov:ník- \emptyset**), *poradov-ník* / *porad-ovník* (**po-rad-ov-ník- \emptyset** | **po-rad-ov:ník- \emptyset**), ako aj pomenovania osôb, napr. *daňov-ník* / *daň-ovník* (**daň-ov-ník- \emptyset** | **daň-ov:ník- \emptyset**);

- **-ík/-ník**, resp. **-ik/-nik** (-ík- \emptyset | -n:ík- \emptyset , -ik- \emptyset | -n:ik- \emptyset) – pomenovania neosôb podľa pôvodu, resp. zloženia: napr. *jablčn-ík* / *jablč-ník* (**jabl-č-n-ík- \emptyset** | **jabl-č-n:ík- \emptyset**); *kapustn-ík* / *kapust-ník* (**kapust-n-ík- \emptyset** | **kapust-n:ík- \emptyset**); pomenovania podľa okolnosti: napr. *nočn-ík* / *noč-ník* (**noč-n-ík- \emptyset** | **noč-n:ík- \emptyset**), *podokenn-ík* / *podoken-ník* (**pod-oken-n-ík- \emptyset** | **pod-oken-n:ík- \emptyset**); pomenovania podľa účelu, napr. *zimn-ík* / *zim-ník* (**zim-n-ík- \emptyset** | **zim-n:ík- \emptyset**); pomenovania osôb: *pôrodn-ík* / *pôrod-ník* (**pô-rod-n-ík- \emptyset** | **pô-rod-n:ík- \emptyset**), *opozičn-ík* / *opozič-ník* (**[o]poz-ič-n-ík- \emptyset** | **[o]poz-ič-n:ík- \emptyset**), *jarmočn-ík* / *jarmoč-ník* (**jarmoč-n-ík- \emptyset** | **jarmoč-n:ík- \emptyset**); *krimináln-ík* / *kriminál-ník* (**krimin-ál-n-ík- \emptyset** | **krimin-ál-n:ík- \emptyset**);

- **-ina/-ovina** (-in-a | -ov:in-a) – pomenovania podľa pôvodu, resp. zloženia: *medov-ina* / *med-ovina* (**med-ov-in-a** | **med-ov:in-a**), *chrbtov-ina* / *chrbt-ovina* (**chrbt-ov-in-a** | **chrbt-ov:in-a**), *slonov-ina* / *slon-ovina* (**slon-ov-in-a** | **slon-ov:in-a**); pomenovania podľa účelu: napr. *čajov-ina* / *čaj-ovina* (**čaj-ov-in-a** | **čaj-ov:in-a**), *plachtov-ina* / *placht-ovina* (**placht-ov-in-a** | **placht-ov:in-a**);

- **-ina/-acina** (-in-a | -ac:in-a) – pomenovania podľa pôvodu: napr. *kačac-ina* / *kač-acina* (**kač-ac-in-a** | **kač-ac:in-a**), *kozľac-ina* / *kozľ-acina* (**koz-ľ-ac-in-a** | **koz-ľ-ac:in-a**), *kurac-ina* / *kur-acina* (**kur-ac-in-a** | **kur-ac:in-a**);

● **-ica/-ovica** (-ic-a | -av:ic-a) – pomenovania podľa pôvodu: napr. *čerešňov-ica* / *čerešň-ovica* (**čerešň-ov-ic-a** | **čerešň-ov:ic-a**), *hruškov-ica* / *hrušk-ovica* (**hruš-k-ov-ic-a** | **hruš-k-ov:ic-a**), *marhuľov-ica* / *marhuľ-ovica* (**marhuľ-ov-ic-a** | **marhuľ-ov:ic-a**); – pomenovania podľa okolnosti: napr. *lavórov-ica* / *lavór-ovica* (**lavór-ov-ic-a** | **lavór-ov:ic-a**), *metrov-ica* / *metr-ovica* (**metr-ov-ic-a** | **metr-ov:ic-a**);

● **-isko/-ovisko** (-isk-o | -ov:isk-o) – pomenovania miesta: napr. *dyňov-isko* / *dyň-ovisko* (**dyň-ov-isk-o** | **dyň-ov:isk-o**), *jahodov-isko* / *jahod-ovisko* (**jahod-ov-isk-o** | **jahod-ov:isk-o**), *vrakov-isko* / *vrak-ovisko* (**vrak-ov-isk-o** | **vrak-ov:isk-o**), *dostihov-isko* / *dostih-ovisko* (**do-stih-ov-isk-o** | **do-stih-ov:isk-o**), *bránkov-isko* / *bránk-ovisko* (**brán-k-ov-isk-o** | **brán-k-ov:isk-o**);

● **-inec/-acinec/-ačinec** (-in:ec-ø | -ac:in:ec-ø / -ač:in:ec-ø) – pomenovania podľa pôvodu: napr. *husac-inec* / *hus-acinec* (**hus-ac-in:ec-ø** | **hus-ac:in:ec-ø**), *kurac-inec* / *kur-acinec* (**kur-ac-in:ec-ø** | **kur-ac:in:ec-ø**), zriedkavo pomenovania podľa účelu: *prasač-inec* / *pras-ačinec* (**pras-ac-in:ec-ø** | **pras-ac:in:ec-ø**);

● **-ec/-ovec** (-ec-ø | -ov:ec-ø / -ač:in:ec-ø) – pomenovania podľa pôvodu: *lieskov-ec* / *liesk-ovec* (**liesk-ov-ec-ø** | **liesk-ov:ec-ø**); pomenovania podľa pôvodu: *šindľov-ec* / *šindľ-ovec* (**šindľ-ov-ec-ø** | **šindľ-ov:ec-ø**).

Osobitné miesto patrí formantu **-stvo/-tvo**, ktoré má široký diapazón infixálnych variantov (Ološtiak – Gianitsová-Ološtiaková, 2015, s. 260). Zastúpenie tohto formantu je síce nižšie, než je to pri trojmotivácii (porov. 2.2), avšak aj tak je jeho variabilita vysoká. Ide zväčša o abstraktá pomenúvajúce oblasť ľudskej činnosti, hospodársku sféru (*zdravotníctvo*, *súdnicstvo*, *koksárenstvo*, *odevníctvo*, *masliarstvo*, *archívnicstvo*, *peňažníctvo*), vlastnosť a/alebo činnosť (*pozérstvo*). Ojedinele sú to konkrétna, aj to v podobe jednej lexie, ktorá sa vyskytuje v polysémante spolu s abstraktnými lexiami (*hračkárstvo* – pomenovanie miesta, výrobnjej sféry a činnosti).

Pri dvojmotivácii sú zastúpené infixy *ár/ar/iar/ären/ér/ic/otníc/ovnic*:

● **-stvo/-árstvo/-arstvo/-iarstvo** (-stv-o | -ár:stv-o / -ar:stv-o / -iar:stv-o): *hračkár-stvo* / *hračk-árstvo* (**hr-a:č-k-ár:stv-o**), *pasienkar-stvo* / *pasienk-arstvo* (**pas-ien:k-ar-stv-o** | **pas-ien:k-ar:stv-o**), *masliar-stvo* / *masl-iarstvo* (**masl-iar-stv-o** | **masl-iar:stv-o**);

● **-stvo/-níctvo/-nictvo** (-stv-o | -níc:tv-o / -nic:tv-o): *odevník-tvo* / *odev-níctvo* (**odev-níc-tv-o** | **odev-níc:tv-o**), *súdnik-tvo* / *súd-níctvo* (**súd-n-ic:tv-o** | **súd-n:ic:tv-o**);

● **-stvo/-érstvo** (-stv-o | -ér:stv-o): *pozér-stvo* / *poz-érstvo* (**poz-ér-stv-o** | **poz-ér:stv-o**);

● **-tvo/-otníctvo** (-tv-o | -ot:níc:tv-o): *zdravotník-tvo* / *zdrav-otníctvo* (**zdrav-ot:n-ic-tv-o** | **zdrav-ot:n:ic:tv-o**);

● **-tvo/-otníctvo** (-stv-o | -ov:níc:tv-o): *bankovník-tvo* / *bank-ovníctvo* (**bank-ov:níc-tv-o** | **bank-ov:níc:tv-o**);

● **-stvo/-árenstvo** (-stv-o | -ár:en:stv-o): *koksáren-stvo* / *koks-árenstvo* (**koks-ár:en-stv-o** | **koks-ár:en:stv-o**).

2.1.1.2 Desubstantívno-deverbálne motiváty

Sekvencia *verbum* → (*substantívum*) → *substantívum* je druhým najfrekventovanejším typom substantívnej dvojmotivácie (18,2 %). Deverbálne substantívum ako lexéma B s dejovým významom motivuje terminálne substantívum, ktorého onomaziologický význam možno chápať jednak desubstantívne (substancia vo vzťahu k inej substancii), jednak deverbálne (významy späťe s východiskovým verbom, napr. významy agensa, prostriedku a miesta deja): *agitovať* → *agitácia* „to, že niekto agituje“ → *agitát-or* „kto robí agitáciu“ aj *agitátor* „kto agituje“, *destilovať* → *destilácia* „to, že sa destiluje“ → *destilát-or* „to, čím sa robí destilácia“ aj *destilátor* „to, čím sa destiluje“.

Najčastejším variantným formantom je **-or/-átor, -or/-tor** (-or- \emptyset | -át:or- \emptyset , -or- \emptyset | -t:or- \emptyset) – takto sa tvoria pomenovania osôb, napr. *agitát-or* / *agitátor* (**agit**-át-or- \emptyset | **agit**-át:or- \emptyset), *iniciát-or* / *iniciátor* (**inici**-át-or- \emptyset | **inici**-át:or- \emptyset), *kordinát-or* / *kordinátor* ([**ko**]ordin-át-or- \emptyset | [**ko**]ordin-át:or- \emptyset), *propagát-or* / *propagátor* (**propag**-át-or- \emptyset | **propag**-át:or- \emptyset), *redakt-or* / *redaktor* ([**red**]ak-t-or- \emptyset | [**red**]ak-t:or- \emptyset); ako aj pomenovania neosôb, napr. *alternát-or* / *alternátor* (**altern**-át-or- \emptyset | **altern**-át:or- \emptyset), *transformát-or* / *transformátor* (trans-**form**-át-or- \emptyset | trans-**form**-át:or- \emptyset), *izolát-or* / *izolátor* (**izol**-át-or- \emptyset | **izol**-át:or- \emptyset), *respirát-or* / *respirátor* (re-**spir**-át-or- \emptyset | re-**spir**-át:or- \emptyset).

Päť sufixov je zastúpených ojedinele (dva- až štyrikrát):

- **-ér/-atér** (-ér- \emptyset | -at:ér- \emptyset): *dekorat-ér* / *dekoratér* (**dekor**-at-ér- \emptyset | **dekor**-at:ér- \emptyset), *inštalat-ér* / *inštalatér* (**inštal**-at-ér- \emptyset | **inštal**-at:ér- \emptyset), *operat-ér* / *operatér* (**oper**-at-ér- \emptyset | **oper**-at:ér- \emptyset), *provokat-ér* / *provokatér* ([**pro**]vok-at-ér- \emptyset | [**pro**]vok-at:ér- \emptyset).

- **-eň/-iareň** (-eň- \emptyset | -iar:eň- \emptyset): *fajčiar-eň* / *fajčiareň* (**faj**-č-iar-eň- \emptyset | **faj**-č-iar:eň- \emptyset), *kresliar-eň* / *kresliareň* (**kresl**-l-iar-eň- \emptyset | **kresl**-l-iar:eň- \emptyset);

- **-ňa/-teľňa** (-ň-a | -teľ:ň-a): *hlásateľ-ňa* / *hlásateľňa* (**hlás**-a:teľ-ň-a | **hlás**-a:teľ:ň-a), *sporiteľ-ňa* / *sporiteľňa* (**spor**-i:teľ-ň-a | **spor**-i:teľ:ň-a), *sprostredkovateľ-ňa* / *sprostredkovaateľňa* (s-pro-**stred**-k-ov-a:teľ-ň-a | s-pro-**stred**-k-ov-a:teľ:ň-a);

- **-nica/-teľnica** (-nic-a | -teľ:nic-a): *kazateľ-nica* / *kazateľnica* (**kaz**-a:teľ-nic-a | **kaz**-a:teľ:nic-a), *krstiteľ-nica* / *krstiteľnica* (**krst**-i:teľ-nic-a | **krst**-i:teľ:nic-a);

- **-úra/-atúra** (-úr-a | -at:úr-a): *diktat-úra* / *diktatúra* (**dikt**-at-úr-a | **dikt**-at:úr-a), *kandidat-úra* / *kandidatúra* (**kandid**-at-úr-a | **kandid**-at:úr-a).

Väčšina variantných sufixov je raritná, t. j. majú jeden výskyt; napr. **-ár/-enár**: *kúren-ár* / *kúrenár* (**kúr**-e:n-ár- \emptyset | **kúr**-e:n:ár- \emptyset), **-ár/-ynár**: *mlyn-ár* / *mlynár* (**ml**-yn-ár- \emptyset | **ml**-yn:ár- \emptyset), **-eň/-áleň**: *jedál-eň* / *jedáleň* (**jed**-ál-eň- \emptyset | **jed**-ál:áleň- \emptyset), **-isko/-nisko**: *rúban-isko* / *rúbanisko* (**rúb**-a:n-isk-o | **rúb**-a:n:isk-o), **-ňa/-ebňa**: *učeb-ňa* / *učebňa* (**lieč**-eb-ň-a | **lieč**-eb:eb- \emptyset), **-ník/-čník**: *korupč-ník* / *korupčník* ([**ko**]rup-č-ník- \emptyset | [**ko**]rup-č:ník- \emptyset), **-ník/-otník**: *robot-ník* / *robotník* (**rob**-ot-ník- \emptyset | **rob**-ot:ník- \emptyset), **-ista/-aturista**: *karitatur-ista* / *karikataturista* (**karik**-at:ur-ist-a | **karik**-at:ur:ist-a).

2.1.1.3 Desubstantívno-desubstantívne motiváty

V sekvencii *substantívum* → (*substantívum*) → *substantívum* sa môže vyjadrovať modifikačno-modifikačný vzťah: *fujara* → (*fujarka*) → *fujarôčka*, zriedkavo mutačno-mutačný vzťah: *žrd'* → (*žrdka*) → *žrdkár*.

Najčastejšie varíruje formant **-ka**, najmä **-ka/-ôčka/-očka** (-k-a | -ôč:k-a / -oč:k-a) (46-krát), napr. *blúzoč-ka* / *blúz-očka* (**blúz**-oč:k-a | **blúz**-ôč:k-a), *kôroč-ka* / *kôr-očka* (**kôr**-oč:k-a | **kôr**-ôč:k-a), *ceruzôč-ka* / *ceruz-ôčka* (**ceruz**-ôč:k-a | **ceruz**-ôč:k-a), *gul'ôč-ka* / *gul'-ôčka* (**gul'**-ôč:k-a | **gul'**-ôč:k-a), menej často **-ka/ička** (-k-a | -ič:k-a): *ihlič-ka* / *ihl-ička* (**ihl**-ič:k-a | **ihl**-ič:k-a), *studnič-ka* / *studn-ička* (**studn**-ič:k-a | **studn**-ič:k-a); raritne **-ka/árka** (-k-a | -ár:k-a): *betonár-ka* / *beton-árka* (**beton**-ár:k-a | **beton**-ár:k-a), **-ka/načka** (-k-a | -nač:k-a): *ikernač-ka* / *iker-načka* (**iker**-n:ač:k-a | **iker**-n:ač:k-a), **-ka/nička** (-k-a | -nič:k-a): *zornič-ka* / *zor-nička* (**zor**-nič:k-a | **zor**-nič:k-a).

Druhým najpočetnejším je variant **-ek/-ček/-tek** (-ek-∅ | -č:ek-∅ / -t:ek-∅): (14-krát), napr. *dielč-ek* / *diel-ček* (**diel**-č:ek-∅ | **diel**-č:ek-∅), *zvonč-ek* / *zvon-ček* (**zvon**-č:ek-∅ | **zvon**-č:ek-∅), *obrušt-ek* / *obruš-tek* (**obruš**-t:ek-∅ | **obruš**-t:ek-∅), *rožt-ek* / *rož-tek* (**rož**-t:ek-∅ | **rož**-t:ek-∅).

Ďalšie infixálne varianty sú ojedinelé:

- **-eň/-areň/-áreň** (-eň-∅ | -ár:eň-∅ / -ar:eň-∅) (5-krát): napr. *horár-eň* / *hor-áreň* (**hor**-ár:eň-∅ | **hor**-ár:eň-∅), *prevádzkar-eň* / *prevádzk-areň* (**pre**-vádz:k-ar:eň-∅ | **pre**-vádz:k-ar:eň-∅);
- **-ár/-kár** (-ár-∅ | -k:ár-∅) (2-krát): *džbank-ár* / *džban-kár* (**džban**-k:ár-∅ | **džban**-k:ár-∅), *žrdk-ár* / *žrd-kár* (**žrd**-k:ár-∅ | **žrd**-k:ár-∅);
- **-ika/-etika** (-ik-a | -et:ik-a) (1-krát): *apologet-ika* / *apolog-etika* ([**apo**]log-et-ik-a | [**apo**]log-et:ik-a);
- **-ika/-istika** (-ik-a | -ist:ik-a) (1-krát): *bonsajist-ika* / *bonsaj-istika* (**bonsaj**-ist-ik-a | **bonsaj**-ist:ik-a);
- **-ina/-ovina** (-in-a | -ov:in-a) (1-krát): *krov-ina* / *kr-ovina* (**kr**-ov:in-a | **kr**-ov:in-a);
- **-ina/-ušina** (-in-a | -uš:in-a) (1-krát): *kožuš-ina* / *kož-ušina* (**kož**-uš:in-a | **kož**-uš:in-a).

2.1.1.4 Deadjektívno-deverbálne motiváty

Ide o sekvenciu *verbum* → (*adjektívum*) → *substantívum*, v ktorej sa deverbálna motivovanosť primárneho adjektíva transponuje do sekundárneho substantíva. Ide o rôzne kombinácie onomaziologických významov substantív vyplývajúcich z deadjektívnej motivácie (spredmetnenie vlastnosti, nositeľ vlastnosti), z deverbálnej motivácie sú to predovšetkým onomaziologické významy subjekt deja, objekt deja, prostriedok činnosti, spredmetnenie deja.

Substantívne lexémy sú utvorené najmä sufixom **-ka/-čka** (-k-a | -č:k-a) (47-krát): napr. *nabíjač-ka* / *nabíj-ačka* (na**-bí**:j-a:č:k-a | na**-bí**:j-a:č:k-a), *fritovač-ka* /

fritov-ačka (**frit**-ov-a:č-k-a | **frit**-ov-a:č:k-a), *kopirovač-ka* / *kopirov-ačka* (**kop**-ír:ov-a:č-k-a | **kop**-ír:ov-a:č:k-a), *vřtač-ka* / *vřtačka* (**vřt**-a:č-k-a | **vřt**-a:č:k-a); zriedkavo **-ka/-avka** (-k-a | -av:k-a) (2-krát): *voňav-ka* / *voň-avka* (**voň**-av-k-a | **voň**-av:k-a), *štikútav-ka* / *štikút-avka* (**štikút**-av-k-a | **štikút**-av:k-a); raritne **-ka/-ivka** (-k-a | -iv:k-a) (1-krát): *odstrediv-ka* / *odstred-ivka* (od-**stred**-iv-k-a | od-**stred**-iv:k-a), **-ka/-ľavka** (-k-a | -ľ:av:k-a) (1-krát): *šmykl'av-ka* / *šmyk-ľavka* (**šmyk**-ľ:av-k-a | **šmyk**-ľ:av:k-a).

Ďalej sa zriedkavo, resp. raritne vyskytujú:

- **-stvo** s variantmi **-stvo/-teľstvo** (-stv-o | -teľ:stv-o): napr. *usporiadateľ-stvo* / *usporiada-teľstvo* (u:s-po-riad-a:teľ-stv-o | u:s-po-riad-a:teľ:stv-o), **-ctvo/-ectvo** (-tv-o | -ec:tv-o): napr. *letec-tvo* / *let-ectvo* (**let**-ec-tv-o | **let**-ec:tv-o), **-stvo/-enstvo** (-stv-o | -en:stv-o): napr. *príslušen-stvo* / *prísluš-enstvo* ([pri]sluš-en-stv-o | [pri]sluš-en:stv-o), **-íctvo/-obníctvo** (-íc:tv-o | -ob:n:íc:tv-o): napr. *skúšobn-íctvo* / *skúš-obníctvo* ([s]kúš-ob:n:íc:tv-o | [s]kúš-ob:n:íc:tv-o), **-tvo/-íctvo** (-tv-o | -íc:tv-o): napr. *vlastníc-tvo* / *vlastn-íctvo* (**vlast**-n-íc-tv-o | **vlast**-n-íc:tv-o);

- **-ost'** s variantmi **-ost'/-avost'** (-ost'-ø | -av:ost'-ø): napr. *nespav-ost'* / *nesp-avost'* (ne-sp-av-ost'-ø | ne-sp-av:ost'-ø); **-ost'/-nost'** (-ost'-ø | -n:ost'-ø): napr. *dojn-ost'* / *doj-nost'* (**doj**-n-ost'-ø | **doj**-n:ost'-ø);

- **-ík/-ník**, resp. **-ík/-ník** (-ík-ø | -n:ík-ø / -ík-ø | -n:ík-ø): napr. *neprajn-ík* / *nepraj-ník* (ne-pra:j-n-ík-ø | ne-pra:j-n:ík-ø), *kajúcn-ík* / *kajúcn-ík* (**ka**:j-úc-n-ík-ø | **ka**:j-úc-n:ík-ø);

- **-ík/-áčik** (-ík-ø | -áč:ík-ø): *pripináč-ík* / *pripin-áčik* (pri-**pin**-áč:ík-ø | pri-**pin**-áč:ík-ø);

- **-ec** s variantmi **-ec/-enec** (-ec-ø | -en:ec-ø): napr. *milen-ec* / *mil-enec* (**mil**-en-ec-ø | **mil**-en:ec-ø), **-ec/-livec** (-ec-ø | -l:iv:ec-ø): *nehanbliv-ec* / *nehanb-livec* (ne-**han**-b-l:iv-ec-ø | ne-**han**-b-l:iv:ec-ø);

- **-ica/-avica** (-ic-a | -av:ic-a): *kľzav-ica* / *kľz-avica* (**kľz**-av-ic-a | **kľz**-av:ic-a);

- **-ot/-vot** (-ot-ø | -v:ot-ø): *živ-ot* / *ži-vot* (**ži**-v-ot-ø | **ži**-v:ot-ø).

2.1.2 Adjektíva

Z celkového počtu dvojmotivovaných adjektív (325) sa najčastejšie vyskytuje desubstantívno-desubstantívna motivácia typu *akrobatika* → (*akrobat*) → *akrobatický* (84,3 %) a desubstantívno-deverbálna motivácia typu *cvengat'* → (*cvengot*) → *cvengotavý* (13,5 %). Tieto dva typy predstavujú 97,8 % všetkých dvojmotivovaných adjektív; porov. [17]. Skúmané adjektíva sa zaraďujú do mutačného typu onomaziologickej kategórie.⁹

⁹ Na rozdiel od iných autorov (napr. Nábělková, 1993; Furdík, 2004; v komparatívnom pláne Vojteková, 2013, 2014, 2016) v našom ponímaní pri desubstantívnych adjektívach vymedzujeme všeobecne vzťah relácie bez ďalšej onomaziologickej konkretizácie (v citovaných prácach porov. napr. význam príslušnosti, celku, zloženia a i.), pretože tá sa vzťahuje na onomaziologický spoj, ktorý nie je na formálnej úrovni explicitne vyjadrený, napr. *chirurgický* „taký, ktorý sa nejakou týka chirurgie/chirurgov“.

[17] Motivanty dvojmotivovaných adjektív

motivanty	počet	%	príklady
substantívum + substantívum	274	84,3	<i>akademický, nihilistický, vedecký</i>
substantívum + verbum	44	13,5	<i>žiadostivý, robotný, písomný</i>
adjektívum + substantívum	4	1,2	<i>bezbolestný, zženštený</i>
verbum + substantívum	2	0,6	<i>informatívny, inštruktívny</i>
substantívum + adjektívum	1	0,3	<i>nadnormálny</i>
spolu	325		

Ide o druhostupňové motiváty (54,5 %), treťostupňové motiváty (31,1 %) a štvrtostupňové motiváty (13,5 %). Lexémy na piatom, resp. šiestom stupni motivácie sú zastúpené raritne (0,6 %, resp. 0,3 %). Vyskytujú sa dva typy motivačnej sekvencie:

- **A** → (**B**) → **C**, napr. *boliet'* → (*bolest'*) → *bolestivý* (323 výskytov, t. j. 99,4 %);
- **A** → [**BX**] → (**C**) → **D**, napr. *system* → [*systemový*] → (*systematika*) → *systematický* (2 výskyty, t. j. 0,6 %).

2.1.2.1 Desubstantívno-desubstantívne motiváty

V sekvencii *substantívum* → (*substantívum*) → *adjektívum* relačné adjektívum vyjadruje bezprostredný vzťah k lexéme B – konateľskému názvu (pomenovaniu osoby), ako aj vzťah k lexéme A – zväčša abstraktnému substantívu (pomenovaniu vlastnosti, vedného odboru, umeleckého smeru a prúdu, ideológie a pod.), napr. *altruizmus* → (*altruista*) → *altruistický* „vzťahujúci sa na altruistov“ aj „vzťahujúci sa na altruizmus“, *fašizmus* → (*fašista*) → *fašistický* „vzťahujúci sa na fašistov“ aj „vzťahujúci sa na fašizmus“, *dadaizmus* → (*dadaista*) → *dadaistický* „vzťahujúci sa na dadaistov“ aj „vzťahujúci sa na dadaizmus“. Ojedinele ide o vzťah adjektíva k dvom abstraktám: *problém* → (*problematika*) → *problematický*.

Výrazne tu dominujú sufixálne varianty formantu **-ický** (260 výskytov z celkového počtu 274, t. j. 94,9 %). Varianty ďalších dvoch sufixov sú ojedinelé: **-ský** (4 %), **-ný** (1,1 %).

Varianty sufixu **-ický**:

- **-ický/-istický** (-ic:k-ý | -ist:ic:k-ý): napr. *džudist-ický* / *džud-istický* (**džud-ist-ic:k-ý** | **džud-ist:ic:k-ý**), *extrémist-ický* / *extrém-istický* (**extrém-ist-ic:k-ý** | **extrém-ist:ic:k-ý**), *kubist-ický* / *kub-istický* (**kub-ist-ic:k-ý** | **kub-ist:ic:k-ý**);

- **-ký/-ický** (-k-ý | -ic:k-ý): napr. *akademic-ký* / *akadem-ický* (**akadem-ic-k-ý** | **akadem-ic:k-ý**), *rytmic-ký* / *rytm-ický* (**rytm-ic-k-ý** | **rytm-ic:k-ý**);

- **-ický/-ký** (-ic:k-ý | -k-ý), napr. *akvarist-ický* / *akvaristic-ký* (**akv-ar-ist-ic:k-ý** | **akv-ar-ist-ic-k-ý**), *gymnast-ický* / *gymnastic-ký* (**gymnast-ic:k-ý** | **gymnast-ic-k-ý**);

- **-ický/-eutický** (-ic:k-ý | -eut:ic:k-ý): napr. *farmaceut-ický* / *farmac-eutický* (**farmac-eut-ic:k-ý** | **farmac-eut:ic:k-ý**), *terapeut-ický* / *terap-eutický* (**terap-eut-ic:k-ý** | **terap-eut:ic:k-ý**);

● **-ký/-atický** (-k-y | -at:ic:k-y): napr. *reumatic-ký* / *reum-atický* (**reum-at:ic:k-y** | **reum-at:ic:k-y**), *systematic-ký* / *system-atický* (**system-at:ic:k-y** | **system-at:ic:k-y**);

● **-ický/-astický** (-ic:k-y | -ist:ic:k-y): *chiliast-ický* / *chili-astický* (**chili-ast-ic:k-y** | **chili-ast:ic:k-y**);

● **-ký/-etický** (-ic:k-y | -et:ic:k-y): *teoretic-ký* / *teor-etický* (**teor-et:ic:k-y** | **teor-et:ic:k-y**).

Varianty sufixu **-ský**:

● **-ky/-nícky** (-k-y | -níc:k-y): napr. *cukrovarník-ky* / *cukrovar-nický* (**cukr-o-var-níc-k-y** | **cukr-o-var-níc:k-y**), *liehovarník-ky* / *liehovar-nický* (**lieh-o-var-níc-k-y** | **lieh-o-var-níc:k-y**);

● **-ký/-ecký** (-k-y | -ec:k-y): napr. *vedec-ký* / *ved-ecký* (**ved-ec-k-y** | **ved-ec:k-y**), *prírodopisec-ký* / *prírodopis-ecký* (**prí-rod-o-pis-ec-k-y** | **prí-rod-o-pis-ec:k-y**);

● **-ky/-ický** (-k-y | -ic:k-y): *straní-ky* / *stran-ický* (**stran-íc-k-y** | **stran-ic:k-y**);

● **-ský/-arský** (-sk-y | -ar:sk-y): *pasienkar-ský* / *pasienk-arský* (**pas-ien:k-ar-sk-y** | **pas-ien:k-ar:sk-y**).

Varianty sufixu **-ný**:

● **-ný/-itný** (-n-y | -it:n-y): *metropolit-ný* / *metropol-itný* (**metr-o-pol-it-n-y** | **metr-o-pol-it:n-y**);

● **-ny/-árny** (-n-y | -ár:n-y): *sumár-ny* / *sum-árny* (**sum-ár-n-y** | **sum-ár:n-y**).

2.1.2.2 Desubstantívno-deverbálne motiváty

V sekvencii *verbum* → (*substantívum*) → *adjektívum* sú terminálne adjektíva motivované deverbatívnymi substantívami patriacimi najmä do transpozíciej onomaziologickej kategórie spredmetnenia deja, napr. *meditovať* → (*meditácia*) → *meditatívny*, *polemizovať* → (*polemika*) → *polemický*, *boľieť* → (*bolest*) → *bolestivý*; v niektorých prípadoch polysémickými transpozíciejno-mutačnými substantívami (spredmetnenie deja, sekundárne mutačné významy, najmä výsledok deja), napr. *ilustrovať* → (*ilustrácia*) → *ilustratívny*, *kreovať* → (*kreácia*) → *kreatívny*, ako aj čisto mutačnými substantívami, napr. *ordinovať* → (*ordinácia* [miesto deja]) → *ordinačný*.

Vyskytujú sa tu sufixálne varianty formantov **-ný** (90,9 %), **-ivý** (4,5 %), **-avý** (2,3 %), **-ický** (2,3 %).

Varianty sufixu **-ný**:

● **-ivny/-atívny** (-ív:n-y | -at:ív:n-y): napr. *komunikat-ívny* / *komunik-atívny* (**komunik-at-ív:n-y** | **komunik-at:ív:n-y**), *reprezentat-ívny* / *reprezent-atívny* (**re-prezent-at-ív:n-y** | **re-prezent-at:ív:n-y**), *vegetat-ívny* / *veget-atívny* (**veget-at-ív:n-y** | **veget-at:ív:n-y**);

● **-ivny/-tívny** (-ív:n-y | -t:ív:n-y): napr. *produkt-ívny* / *produk-tívny* (**[pro]duk-t-ív:n-y** | **[pro]duk-t:ív:n-y**), *reštrik-ívny* / *reštrik-tívny* (**[re]štrik-t-ív:n-y** | **[re]štrik-t:ív:n-y**);

- **-ný/-ečný** (-n-ý | -eč:n-ý): *podmieneč-ný / podmien-ečný* ([**pod**]mien-eč-n-ý | [**pod**]mien-eč:n-ý), *bez-podmieneč-ný / bez-podmien-ečný* (bez-[**pod**]mien-eč-n-ý | bez-[**pod**]mien-eč:n-ý);

- **-ný/-ačný** (-n-ý | -ač:n-ý): *ordinač-ný / ordin-ačný* (**ordin**-ač-n-ý | **ordin**-ač:n-ý);

- **-ný/-antný** (-n-ý | -ant:n-ý): *dominant-ný / domin-antný* (**domin**-ant-n-ý | **domin**-ant:n-ý);

- **-ný/-entný** (-n-ý | -ent:n-ý): *urgent-ný / urg-entný* (**urg**-ent-n-ý | **urg**-ent:n-ý);

- **-ný/-estný** (-n-ý | -est:n-ý): *bolest-ný / bol-estný* (**bol**-est-n-ý | **bol**-est:n-ý);

- **-ný/-omný** (-n-ý | -om:n-ý): *písom-ný / pís-omný* (**pís**-om-n-ý | **pís**-om:n-ý);

- **-ný/-otný** (-n-ý | -ot:n-ý): *robot-ný / robotný* (**rob**-ot-n-ý | **rob**-ot:n-ý);

- **-ný/-šný** (-n-ý | -š:n-ý): *prospeš-ný / prospe-šný* (pro-**spe**-š-n-ý | pro-**spe**-š:n-ý);

Varianty sufixu **-ivý**:

- **-ivý/-estivý** (-iv-ý | -est:iv-ý): *bolest-ivý / bol-estivý* (**bol**-est-iv-ý | **bol**-est:iv-ý);

- **-ivý/-ostivý** (-iv-ý | -ost:iv-ý): *žiadost-ivý / žiad-ostivý* (**žiad**-ost-iv-ý | **žiad**-ost:iv-ý).

Varianty sufixu **-avý**:

- **-avý/-otavý** (-av-ý | -ot:av-ý): *cvengot-avý / cveng-otavý* (**cveng**-ot-av-ý | **cveng**-ot:av-ý).

Varianty sufixu **-ický**:

- **-ký/-ický** (-k-ý | -ic:k-ý): *polemic-ký / polem-ický* (**polem**-ic-k-ý | **polem**-ic:k-ý).

2.1.3 Adverbiá

Z celkového počtu dvojmotivovaných adverbii (559) sa takmer výlučne (okrem troch prípadov) vyskytuje deadjektívno-desubstantívna motivácia typu *vokál* → (*vo-kálny*) → *vokálne* (99,5 %). Do tejto skupiny sme započítali aj adverbiá s iniciálou – adjektívno-substantívnym viacsovným pomenovaním typu *vnútorná politika* → (*vnútropolitický*) → *vnútropoliticky*, ktoré sú v SKMS spracované jednak v hesle s radixom príslušného adjektíva, jednak v hesle s radixom príslušného substantíva. Raritné sú deadverbiálno-deadjektívna motivácia typu *stát'* → (*stojacky*) → *postojacky* (2 prípady, 0,4 %) a deadverbiálno-deadjektívna motivácia typu *pomalý* → (*pomaly*) → *pomaličky* (1 prípad, 0,2 %); porov. [18].

[18] Motivanty dvojmotivovaných adverbii

motivanty	počet	%	príklady
adjektívum + substantívum	556	99,5	<i>antropologicky, autorsky, citovo</i>
adverbium + verbum	2	0,4	<i>postojacky, nevedomky</i>
adverbium + adjektívum	1	0,2	<i>pomaličky</i>
spolu	559		

Polymotivované adverbiá sú druhostupňové motiváty (36,9 %), treťostupňové motiváty (44,7 %), štvrtostupňové motiváty (13,4 %). Lexémy na piatom, resp. šiestom stupni motivácie sú zastúpené ojedinele (3,2 %, resp. 1,8 %). Adverbiá sa do polymotivačných vzťahov zapájajú v rámci štyroch typov motivačných sekvencií:

- **A** → (**B**) → **C**, napr. *futbal* → (*futbalový*) → *futbalovo* (359 výskytov, t. j. 64,2 %);

- **A** → [**BX**] → (**C**) → **D**, napr. *bakteriológia* → [*bakteriológ*] → (*bakteriologický*) → *bakteriologicky* (196 výskytov, t. j. 35,1 %);

- **A** → [**BX**] → [**CX**] → (**D**) → **E**, napr. *politika* → [*politik*] → [*politický*] → (*apolitický*) → *apoliticky* (3 výskytov, t. j. 0,5 %);

- **A** → [**BX**] → [**CX**] → [**DX**] → (**E**) → **F**, *vedieť* → [*vedomie*] → [*nevedomie*] → [*nevedomý*] → (*nevedome*) → *nevedomky* (1 výskyt, t. j. 0,2 %).

2.1.3.1 Deadjektívno-desubstantívne motiváty

V sekvencii *adjektívum* → (*substantívum*) → *adverbium*, ktorá je takmer výlučným typom adverbialnej dvojmotivácie (porov. [17]), sa popri štruktúrnej primárnej deadjektívnej motivácii (implikujúcej význam spôsobu) uplatňuje aj desubstantívny vzťah. Ide najmä o dynamický a stále sa posilňujúci prejav tvorenia zreteľových adverbii (porov. Šikra, 1988; Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989, s. 222 – 225): *šach* → (*šachový*) → *šachovo*: *šachový* → *šachov-o* „šachovým spôsobom“ aj *šach* → *šach-ovo* „so zreteľom na šach“. Vyskytujú sa rozšírené varianty formantov **-y**, **-o**, **-e**.

Z hľadiska slovotvorných spôsobov možno vyčleniť dve nerovnako veľké skupiny:

1) **Derivačno-derivačné lexémy**, ktoré sa tvoria sufixálno-sufixálne, napr. *profesijný* → *profesijn-e* // *profesia* → *profesij-ne*.

2) **Derivačno-kompozičné lexémy**. Derivačný vzťah v podobe sufixácie je výsledkom deadjektívnej motivácie: napr. *kultúrnohistorický* → *kultúrnohistorick-y* (**kult-úr-n-o-histor-ic-k-y**«), *literárnokritický* → *literárnokritick-y* (**liter-ár:n-o-krit-ic-k-y**«), *literárnoteoretický* → *literárnoteoretick-y* (**liter-ár:n-o-teor-et:ic-k-y**«), *literárnovedný* → *literárnovedn-e* (**liter-ár:n-o-ved-n-e**«), *zahraničnopolitický* → *zahraničnopolitick-y* (**za-hran-ič-n-o-polit-ic-k-y**«).

Zreteľový význam sa kreuje kompozičnou motiváciou od viacslovných pomenovaní v podobe kompozično-sufixálneho postupu s rozšírenými sufixmi:

-icky: *kultúrna história* → *kultúrn-o-histor-icky* (**kult-úr-n-o-histor-ic-k-y**«), *literárna história* → *literárn-o-histor-icky* (**liter-ár:n-o-histor-ic-k-y**«);

-ky: *literárna kritika* → *literárn-o-kritic-ky* (**liter-ár:n-o-krit-ic-k-y**«), *zahraničná politika* → *zahraničn-o-politic-ky* (**za-hran-ič-n-o-polit-ic-k-y**«), *štátna politika* → *štátn-o-politic-ky* (**štát-n-o-polit-ic-k-y**«), *vnútorná politika* → *vnútr-o-politic-ky* (**vnútr-o-polit-ic-k-y**«), *kultúrna politika* → *kultúrn-o-politic-ky* (**kult-úr-n-o-polit-ic-k-y**«);

-ne: *literárna veda* → *literárn-o-ved-ne* (**liter-ár:n-o-ved-n-e**«);

-eticky: *literárna teória* → *literárnoteoreticky* (**liter-ár:n-o-teor-et:ic-k-y**«).

Varianty sufixu **-y** (329 výskytoV; 9 rôznych variantov):

- **-y/-icky** (-y« | -ic:k:y«) (216 výskytoV): napr. *analytick-y* / *analyt-icky* ([ana]lyt-ic:k-y« | [ana]lyt-ic:k:y«), *politologick-y* / *politolog-icky* (**polit-o-log-ic:k-y«** | **polit-o-log-ic:k:y«**), *syntaktick-y* / *syntakt-icky* (syn-takt-ic:k-y« | syn-takt-ic:k:y«);

- **-y/-ky** (-y« | -k:y«) (61 výskytoV): napr. *logick-y* / *logic-ky* (**log-ic-k-y«** | **log-ic-k:y«**), *motorick-y* / *motoric-ky* (**mot-or:ic-k-y«** | **mot-or:ic-k:y«**), *apolitick-y* / *a-politic-ky* (a-polit-ic-k-y« | a-polit-ic-k:y«);

- **-y/-sky** (-y« | -sk:y«) (18 výskytoV): napr. *autorsk-y* / *autor-sky* (**aut-or-sk-y«** | **aut-or-sk:y«**), *editorsk-y* / *editor-sky* ([e]dit-or-sk-y« | [e]dit-or-sk:y«), *poľnohospodársk-y* / *poľnohospodár-sky* (**poľ-n-o-hospod-ár-sk-y«** | **poľ-n-o-hospod-ár-sk:y«**);

- **-y/-isticky** (-y« | -ist:ic:k:y«) (12 výskytoV): napr. *feministick-y* / *femin-istic-ky* (**femin-ist-ic-k-y«** | **femin-ist:ic:k-y«** | **femin-ist:ic:k:y«**), *urbanistick-y* / *urban-isticky* (**urb-an:ist-ic-k-y«** | **urb-an:ist:ic:k-y«**), *teroristick-y* / *teror-isticky* (**terror-ist-ic-k-y«** | **terror-ist:ic:k-y«** | **terror-ist:ic:k:y«**¹⁰);

- **-y/-euticky** (-y« | -eut:ic:k:y«) (9 výskytoV): napr. *chemoterapeutick-y* / *chemoterap-euticky* (**chem-o-terap-eut-ic-k-y«** | **chem-o-terap-eut:ic:k-y«**), *psychoterapeutick-y* / *psychoterap-euticky* (**psych-o-terap-eut-ic-k-y«** | **psych-o-terap-eut:ic:k-y«** | **psych-o-terap-eut:ic:k:y«**¹¹);

- **-y/-aticky** (-y« | -at:ic:k:y«) (7 výskytoV): napr. *klimatick-y* / *klim-aticky* (**klim-at:ic-k-y«** | **klim-at:ic:k-y«**), *aromatick-y* / *arom-aticky* (**arom-at:ic-k-y«** | **arom-at:ic:k-y«**);

- **-y/-eticky** (-y« | -et:ic:k:y«) (4 výskyty): napr. *energetick-y* / *energ-eticky* (**energ-et-ic-k-y«** | **energ-et:ic:k-y«**), *teoretick-y* / *teor-eticky* (**teor-et-ic-k-y«** | **teor-et:ic:k-y«** | **teor-et:ic:k:y«**¹²);

- **-y/-ecky** (-y« | -ec:k:y«) (2 výskyty): *umeleck-y* / *umel-ecky* (**um[el]-ec-k-y«** | **um[el]-ec:k-y«**), *vedeck-y* / *ved-ecky* (**ved-ec-k-y«** | **ved-ec:k-y«** | **ved-ec:k:y«**¹³);

- **-y/-nícky** (-y« | -níc:k:y«) (1 výskyt): *klenotníck-y* / *klenot-nický* (**klenot-níc-k-y«** | **klenot-níc:k-y«**).

Varianty sufixu **-o** (130 výskytoV; jeden variant):

- **-o/-ovo** (-o« | -ov:o«): napr. *hardvérov-o* / *hardvér-ovo* (**hard-vér-ov-o«** | **hard-vér-ov:o«**), *marketingov-o* / *marketing-ovo* (**market-ing-ov-o«** | **market-ing-ov:o«**), *priestorov-o* / *priestor-ovo* (**prie-stor-ov-o«** | **prie-stor-ov:o«**).

Varianty sufixu **-e** (97 výskytoV; päť rôznych variantov):

¹⁰ Prvé dve segmentácie majú deadjektívny pôvod: **terror-ist-ic:k-y** | **terror-ist:ic:k-y**.

¹¹ Prvé dve segmentácie majú deadjektívny pôvod: **psych-o-terap-eut-ic:k-y** | **psych-o-terap-eut:ic:k-y**.

¹² Prvé dve segmentácie majú deadjektívny pôvod: **teor-et-ic:k-y** | **teor-et:ic:k-y**.

¹³ Prvé dve segmentácie majú deadjektívny pôvod: **ved-ec-k-y** | **ved-ec:k-y**.

- **-e/-ne** (-e« | -n:e«): napr. *organizačn-e* / *organizač-ne* (**organ-iz:ač-n-e«** | **organ-iz:ač-n:e«**), *publikačn-e* / *publikač-ne* (**publik-ač-n-e«** | **publik-ač-n:e«**), *priemyseln-e* / *priemysel-ne* (**[prie]mysel-n-e«** | **[prie]mysel-n:e«**);

- **-e/-ove** (-e« | -ov:e«) (obyčajne v konkurencii s adverbiami so sufixom **-o/-ovo**): napr. *cenov-e* / *cen-ove* (**cen-ov-e«** | **cen-ov:e«**), *pohybov-e* / *pohyb-ove* (**po-hyb-ov-e«** | **po-hyb-ov:e«**), *vekov-e* / *vek-ove* (**vek-ov-e«** | **vek-ov:e«**);

- **-e/-ívne** (-e« | -e«): *selektívne* / *selekt-ívne* (**[se]lekt-ív:n-e«** | **[se]lekt-ív:n:e«**);

- **-e/-otne** (-e« | -e«): *zdravotn-e* / *zdrav-otne* (**zdrav-ot:n-e«** | **zdrav-ot:n:e«**);

- **-e/-ovne** (-e« | -e«): *účtovn-e* / *účt-ovne* (**[ú]čt-ov-n-e«** | **[ú]čt-ov:n:e«**).

2.1.3.2 Ostatné motiváty

Ostatné adverbialne motiváty sú raritné, ide o:

- **deadverbiálno-deverbatívnu motiváciu** (dve lexémy): *stát'* → (*stojáčky*) → *postojáčky* (**po-sto:j-a:č-k:y«** | **po-sto:j-a:č:k:y«**), *vedieť* → [*nevedomie*] → [*nevedomyj*] → (*nevedome*) → *nevedomky* (**ne-ved-om-k:y«** | **ne-ved-om:k:y«**);

- **deadverbiálno-deadjektívnu motiváciu** (jedna lexéma): *pomalý* → (*pomaly*) → *pomaličky* (**po-mal-ič:k:y«** | **po-mal-ič:k:y«**).

2.2 Trojmotivované lexémy

Trojmotivovaných lexém je celkovo 274. Sú to takmer výlučne substantíva (94,5 %) (preto im venujeme samostatnú pozornosť v časti 2.2.1), desať adverbíí (3,6 %) a päť adjektív (1,8 %); porov. [19].

Z hľadiska miesta v slovtvornom rade dominujú jednotky na treťom stupni motivácie s viac než polovičným zastúpením (51,4 %), na štvrtom stupni s tretinovým zastúpením (33,6 %), ďalej pomenovania na piatom stupni (13,5 %) a na šiestom stupni (1,5 %); porov. [20].

[19] Trojmotivované lexémy – slovné druhy

slovný druh	počet	%	príklady
substantívum	259	94,5	<i>bryndziarstvo, klenotníctvo</i>
adverbium	10	3,6	<i>lobisticky, existencialisticky</i>
adjektívum	5	1,8	<i>empirický, diagnostický</i>
spolu	274		

[20] Trojmotivované lexémy – stupeň motivácie

stupeň motivácie	počet	%	príklady
3.	141	51,5	<i>aranžérstvo, dobyčkárstvo</i>
4.	92	33,6	<i>bežkárstvo, drotárstvo</i>
5.	37	13,5	<i>nábytkárstvo, ochranárstvo</i>
6.	4	1,5	<i>citlivkárstvo, záhradkárstvo</i>
spolu	274		

2.2.1 Substantíva

Z celkového počtu trojmotivovaných substantív (274) dominuje deadjektívno-desubstantívno-desubstantívna motivácia typu *obuv* → (*obuvník*) → (*obuvnícky*) → *obuvníctvo* (71,0 %) a deadjektívno-desubstantívno-deverbálna motivácia typu *búriť (sa)* → (*burič*) → (*buričský*) → *buričstvo* (24,7 %). Týmto dvom typom venujeme pozornosť v samostatných sekciách (2.2.1.1 a 2.2.1.2).

Ostatné motivácie sú veľmi zriedkavé (menej ako 2,5 %; porov. tab. [20]):

- deadverbiálno-deadjektívno-desubstantívna motivácia: napr. *deň* → (*denný*) → (*denne*) → *denník*, *týždeň* → (*týždenný*) → (*týždenne*) → *týždenník*;
- deadjektívno-desubstantívno-deadjektívna motivácia: *hmotné (veci)* → (*hmotár*) → (*hmotársky*) → *hmotárstvo*, *zubný (lekár)* → (*zubár*) → (*zubársky*) → *zubárstvo*;
- deadjektívno-deverbálno-desubstantívna motivácia: *maškrtá* → (*maškrtiť*) → (*maškrtný*) → *maškrtník*;
- desubstantívno-desubstantívno-deverbálna motivácia: *prostituovať sa* → (*prostitúcia*) → (*prostitút*) → *prostitútka*.

[20] Motivanty trojmotivovaných substantív

motivanty	počet	%	priklady
adjektívum + substantívum + substantívum	184	71,0	<i>nábytkárstvo</i> , <i>bosoráctvo</i>
adjektívum + substantívum + verbum	64	24,7	<i>obranárstvo</i> , <i>rozbjáčačstvo</i>
adverbium + adjektívum + substantívum	6	2,3	<i>denník</i> , <i>večerník</i>
adjektívum + substantívum + adjektívum	3	1,2	<i>hmotárstvo</i> , <i>zubárstvo</i>
adjektívum + verbum + substantívum	1	0,4	<i>maškrtník</i>
substantívum + substantívum + verbum	1	0,4	<i>prostitútka</i>
spolu	259		

Najčastejšie ide o tret'ostupňové motiváty (52,5 %), štvrtostupňové motiváty (34,4 %) a motiváty na piatom stupni (11,6 %). Motiváty na šiestom stupni sú zastúpené okrajovo (1,5 %). Vyskytujú sa tri typy motivačných sekvencií:

- **A** → (**B**) → (**C**) → **D**, napr. *brašna* → (*brašnár*) → (*brašnársky*) → *brašnárstvo* (231 prípadov, t. j. 89,2 %);
- **A** → [**BX**] → (**C**) → (**D**) → **E**, napr. *tábor* → [*táboriť*] → (*táborník*) → (*tábornický*) → *táborníctvo* (27 prípadov, t. j. 10,4 %);
- **A** → [**BX**] → [**CX**] → (**D**) → (**E**) → **F**, napr. *tlačiť* → [*tlač*] → [*knihtlač*] → (*knihtlačiar*) → (*knihtlačiar*) → *knihtlačiarstvo* (jeden prípad, t. j. 0,4 %).

2.2.1.1 Deadjektívno-desubstantívno-desubstantívne motiváty

Sekvencia *substantívum* → (*substantívum*) → (*adjektívum*) → *substantívum* odráža najmä polymotivovanosť abstraktných substantív s bezprostrednou deadjektívnu motiváciou a dvomi sprostredkovanými desubstantívnymi motiváciami, z ktorých jedno substantívum je často pomenovanie osoby a druhé substantívum

(iniciála) je pomenovanie neosoby, napr. *bavlna* → (*bavlnár*) → (*bavlnársky*) → *bavlnárstvo*: *bavlnársky* → *bavlnárstvo* „bavlnárske odvetvie“, *bavlnár* → *bavlnárstvo* „zamestnanie bavlnára“, *bavlna* → *bavlnárstvo* „dorábanie bavlny“; podobne *betonárstvo*, *brašnarstvo*, *obuvníctvo*, *cestárstvo*, *debnárstvo*, *dizajnerstvo*.

Absolútne tu dominuje formant **-stvo** so svojimi variantmi (180 zo 183 prípadov) s hlavným infixom *ár/ar/iar* (130 jednotiek), ojedinelé sú formanty **-ina** a **-ika**:

- **-stvo/-árstvo/-arstvo/-iarstvo** (-stv-o | -ár:stv-o / -ar:stv-o / -iar:stv-o): napr. *modelárstvo* / *modelárstvo* / *modelárstvo* (**mod[el]-árstv-o** | **mod[el]-ár:stv-o**), *mliekarstvo* / *mliekarstvo* / *mliekarstvo* (**mliiek-ar-stv-o** | **mliiek-ar:stv-o**), *nožiarstvo* / *nožiarstvo* / *nožiarstvo* (**nož-iar-stv-o** | **nož-iar:stv-o**);

- **-tvo/-níctvo/-nictvo** (-stv-o | -ár:stv-o / -ar:stv-o / -iar:stv-o): napr. *zámočnic-tvo* / *zámočnic-tvo* / *zámočnic-tvo* (**zámoč-níc-tv-o** | **zámoč-níc:tv-o**), *plantážnic-tvo* / *plantážnic-tvo* / *plantážnic-tvo* (**plantáž-nic-tv-o** | **plantáž-nic:tv-o**);

- **-stvo/-ärenstvo/-arenstvo** (-stv-o | -ár:stv-o / -ar:stv-o / -iar:stv-o): napr. *plynárenstvo* / *plynárenstvo* / *plynárenstvo* (**plyn-ár-en-stv-o** | **plyn-ár-en:stv-o**), *mliekärenstvo* / *mliekärenstvo* / *mliekärenstvo* (**mliiek-ar-en-stv-o** | **mliiek-ar-en:stv-o**);

- **-stvo/-érstvo** (-stv-o | -ér:stv-o): napr. *dizajnerstvo* / *dizajnerstvo* / *dizajnerstvo* (**dizajn-ér-stv-o** | **dizajn-ér:stv-o**);

- **-tvo/-ovníctvo** (-tv-o | -ov:níc:tv-o): napr. *účtovnic-tvo* / *účtovnic-tvo* / *účtovnic-tvo* ([**ú]čt-ov-níc-tv-o** | [**ú]čt-ov:níc-tv-o** | [**ú]čt-ov:níc:tv-o**);

- **-stvo/-ierstvo** (-stv-o | -ier:stv-o): *hotelierstvo* / *hotelierstvo* / *hotelierstvo* (**hotel-ier-stv-o** | **hotel-ier:stv-o**);

- **-tvo/-áctvo** (-tv-o | -ác:tv-o): *bosorác-tvo* / *bosorác-tvo* / *bosorác-tvo* (**bo-sor-ác-tv-o** | **bo-sor-ác:tv-o**);

- **-stvo/-atérstvo** (-stv-o | -at:ér:stv-o): *štukatérstvo* / *štukatérstvo* / *štukatérstvo* (**štuk-at-ér-stv-o** | **štuk-at-ér:stv-o**);

- **-stvo/-enárstvo** (-stv-o | -en:ár:stv-o): *sklenárstvo* / *sklenárstvo* / *sklenárstvo* (**skl-en-ár-stv-o** | **skl-en-ár:stv-o**);

- **-stvo/-čstvo** (-stv-o | -č:stv-o): *bacilonosičstvo* / *bacilonosičstvo* / *bacilonosičstvo* (**bacil-o-nos-i-č-stv-o** | **bacil-o-nos-i:č:stv-o**);

- **-stvo/-úťstvo** (-stv-o | -út:stv-o): *ľudožrútstvo* / *ľudožrútstvo* / *ľudožrútstvo* (**ľud-o-žr-út-stv-o** | **ľud-o-žr-út:stv-o**);

- **-stvo/-onárstvo** (-stv-o | -on:ár:stv-o): *protekciónárstvo* / *protekciónárstvo* / *protekciónárstvo* (**[pro]tekc-i-on-ár-stv-o** | **[pro]tekc-i-on:ár:stv-o**);

- **-tvo/-ectvo** (-tv-o | -ec:tv-o): *kníhkupec-tvo* / *kníhkupec-tvo* / *kníhkupec-tvo* (**kníh-kup-ec-tv-o** | **kníh-kup-ec:tv-o**);¹⁴

¹⁴ Pri lexémach *ľudožrútstvo*, *bacilonosičstvo*, *kníhkupectvo* sa dve motivácie (motivantom je centrála) týkajú derivácie, napr. *ľudožrút-sky* → *ľudožrútstvo*, *ľudožrút* → *ľudožrútstvo*, a tretia motivácia s inifálnym formantom je kompozičná (motivantom je iniciála), napr. *žrat' ľudí* → *ľud-o-žr-úťstvo*.

- **-ina/-čina** (-in-a | -č:in-a): *baranč-ina* / *baran-čina* / *baran-čina* (**baran-č-in-a** | **baran-č:in-a**);
- **-čina/-árčina** (-č:in-a | -ár:č:in-a): *stolár-čina* / *stolár-čina* / *stol-árčina* (**stol-ár-č:in-a** | **stol-ár:č:in-a**);
- **-ika/-istika** (-ik-a | -ár:č:in-a): *kanoistik-a* / *kanoist-ika* / *kano-istika* (**kano-ist-ik-a** | **kano-ist:ik-a**).

2.2.1.2 Deadjektívno-desubstantívno-deverbálne motiváty

Sekvencia *verbum* → (*substantívum*) → (*adjektívum*) → *substantívum* sa tak tiež týka najmä abstrákt, ktoré vyjadrujú vlastnosť, vzťah k substancii (osobe a neosobe) a činnostný význam, napr. *aranžovať* → (*aranžér*) → (*aranžérsky*) → *aranžérstvo*: *aranžérsky* → *aranžérstvo* „aranžérska práca“, *aranžér* → *aranžérstvo* „zamestnanie/činnosť aranžéra“, *aranžovať* → *aranž-érstvo* „aranžovanie“. Okrajovo sa vyskytujú konkréta, pomenovania osôb (*hriešnik*, *klebetník*, *dôverník*) a neosôb (*obalovina*, *zábavník*, *odkazovač*).

Pri abstraktách (58 prípadov zo 64 polymotívátov v tejto sekvencii) sa výlučne používa sufix **-stvo/-tvo**, pri konkrétoch sú to sufixy **-ík/-ik**, **-ač**, **-ina**:

- **-stvo/-anstvo** (-stv-o | -an:stv-o): *ožran-stvo* / *ožran-stvo* / *ožr-anstvo* (**o-žr-an-stv-o** | **o-žr-an:stv-o**);
- **-stvo/-ánstvo** (-stv-o | -án:stv-o): *intrigán-stvo* / *intrigán-stvo* / *intrig-ánstvo* (**intrig-án-stv-o** | **intrig-án:stv-o**);
- **-stvo/-antstvo** (-stv-o | -ant:stv-o): *ignorant-stvo* / *ignorant-stvo* / *ignor-antstvo* (**ignor-ant-stv-o** | **ignor-ant:stv-o**), *kolaborant-stvo* / *kolaborant-stvo* / *kolabor-antstvo* (**[ko]labor-ant-stv-o** | **[ko]labor-ant:stv-o**);
- **-stvo/-árstvo/-iarstvo** (-stv-o | -ár:stv-o / -iar:stv-o): *obranár-stvo* / *obranár-stvo* / *obran-árstvo* (**o-bran-ár-stv-o** | **o-bran-ár:stv-o**), *mrziar-stvo* / *mrziar-stvo* / *mrz-iarstvo* (**mrz-iar-stv-o** | **mrz-iar:stv-o**);
- **-stvo/-átorstvo** (-stv-o | -át:or:stv-o): *arizátor-stvo* / *arizátor-stvo* / *ariz-átorstvo* (**ar-iz:át-or-stv-o** | **ar-iz:át:or-stv-o**), *imitátor-stvo* / *imitátor-stvo* / *imit-átorstvo* (**imit-át-or-stv-o** | **imit-át:or-stv-o**);
- **-stvo/-covstvo** (-stv-o | -c:ov:stv-o): *darcov-stvo* / *darcov-stvo* / *dar-covstvo* (**dar-c:ov-stv-o** | **dar-c:ov:stv-o**), *zradcov-stvo* / *zradcov-stvo* / *zrad-covstvo* (**zrad-c-ov:stv-o** | **zrad-c:ov:stv-o**);
- **-stvo/-čstvo** (-stv-o | -č:stv-o): *rozbíjač-stvo* / *rozbíjač-stvo* / *rozbíja-čstvo* (**roz-bí:j-a:č-stv-o** | **roz-bí:j-a:č:stv-o**), *hurič-stvo* / *hurič-stvo* / *huri-čstvo* (**bur-i:č-stv-o** | **bur-i:č:stv-o**);
- **-stvo/-enkárstvo** (-stv-o | -en:k:ár:stv-o): *chválenkár-stvo* / *chválenkár-stvo* / *chvál-enkárstvo* (**chvál-en:k:ár-stv-o** | **chvál-en:k:ár:stv-o**);
- **-stvo/-enstvo** (-stv-o | -en:stv-o): *poraden-stvo* / *poraden-stvo* / *porad-enstvo* (**po-rad-en-stv-o** | **po-rad-en:stv-o**);
- **-stvo/-érstvo** (-stv-o | -ér:stv-o): *aranžér-stvo* / *aranžér-stvo* / *aranž-érstvo* (**aranž-ér-stv-o** | **aranž-ér:stv-o**), *cizelér-stvo* / *cizelér-stvo* / *cizel-érstvo* (**cizel-ér-stv-o** | **cizel-ér:stv-o**);

- **-stvo/-iarenstvo** (-stv-o | -iar:en:stv-o): *mraziaren-stvo* / *mraziaren-stvo* / *mraz-iarenstvo* (**mraz-iar:en:stv-o** | **mraz-iar:en:stv-o**);
- **-stvo/-orstvo** (-stv-o | -or:stv-o): *cenzor-stvo* / *cenzor-stvo* / *cez-orstvo* (**cez-or:stv-o** | **cez-or:stv-o**);
- **-stvo/-ošstvo** (-stv-o | -oš:stv-o): *bifľoš-stvo* / *bifľoš-stvo* / *bifľ-ošstvo* (**bifľ-oš:stv-o** | **bifľ-oš:stv-o**), *žgrloš-stvo* / *žgrloš-stvo* / *žgrl-ošstvo* (**žgrl-oš:stv-o** | **žgrl-oš:stv-o**);
- **-stvo/-teľstvo** (-stv-o | -teľ:stv-o): *zberateľ-stvo* / *zberateľ-stvo* / *zberateľ-stvo* (**z-ber-a:teľ:stv-o** | **z-ber-a:teľ:stv-o**);
- **-stvo/-únstvo** (-stv-o | -ún:stv-o): *chvastún-stvo* / *chvastún-stvo* / *chvastúnstvo* (**chvast-ún:stv-o** | **chvast-ún:stv-o**);
- **-tvo/-ictvo** (-tv-o | -ic:tv-o): *básnic-tvo* / *básnic-tvo* / *básn-ictvo* (**bás-n-ic:tv-o** | **bás-n-ic:tv-o**);
- **-tvo/-níctvo** (-tv-o | -níc:tv-o): *pochlebníc-tvo* / *pochlebníc-tvo* / *pochlebníctvo* (**po-chleb-níc:tv-o** | **po-chleb-níc:tv-o**), *príživníc-tvo* / *príživníc-tvo* / *príživníctvo* (**prí-ži-v-níc:tv-o** | **prí-ži-v-níc:tv-o**);
- **-tvo/-ectvo** (-tv-o | -ec:tv-o): *herec-tvo* / *herec-tvo* / *her-ectvo* (**her-ec:tv-o** | **her-ec:tv-o**), *strelc-tvo* / *strelc-tvo* / *strel-ectvo* (**strel-ec:tv-o** | **strel-ec:tv-o**);
- **-ík/-ník / -ik/nik** (-ík-ø | -n:ík-ø / -ik-ø | -n:ík-ø): *klebetn-ík* / *klebet-ník* / *klebet-ník* (**klebet-n-ík-ø** | **klebet-n:ík-ø**), *hriešn-ik* / *hrieš-nik* / *hrieš-nik* (**hrieš-n-ik-ø** | **hrieš-n:ík-ø**);
- **-ač/-ovač** (-a:č-ø | -n:ík-ø): *odkazov-ač* / *odkaz-ovač* / *odkaz-ovač* (**od-kaz-ov-a:č-ø** | **od-kaz-ov:a:č-ø**);
- **-ina/-ovina** (-in-a | -ov:in-a): *obalov-ina* / *obal-ovina* / *obal-ovina* (**o-bal-ov-in-a** | **o-bal-ov:in-a**).

2.3 Štvormotivované lexémy

Štvormotivovaných lexém je len šesť. Sú to štyri substantíva (všetko abstraktá s formantom *-stvo*), jedno adjektívum a jedno adverbium:

- deadjektívno-desubstantívno-desubstantívno-deverbálna motivácia: *ilustrovat'* → (*ilustrácia*) → (*ilustrátor*) → (*ilustrátorský*) → *ilustrátorstvo*: slovotvorná štruktúra: *ilustrátor-stvo* / *ilustrát-orstvo* / *džban-átorstvo*; morfematická štruktúra: **ilustr-át-or:stv-o** | **ilustr-át:or:stv-o** | **ilustr-át:or:stv-o**; *rebelovat'* → (*rebélia*) → (*rebelant*) → (*rebelantský*) → *rebelantstvo*: slovotvorná štruktúra: *rebelant-stvo* / *rebel-antstvo*; morfematická štruktúra: **rebel-ant:stv-o** | **rebel-ant:stv-o**; *špehovat'* → (*špeh*) → (*špehúň*) → (*špehúnsky*) → *špehúnstvo*: slovotvorná štruktúra: *špehún-stvo* / *špeh-únstvo*; morfematická štruktúra: **špeh-ún:stv-o** | **špeh-ún:stv-o**;
- deadjektívno-desubstantívno-desubstantívno-desubstantívna motivácia: *džbán* → (*džbánok*) → (*džbankár*) → (*džbankársky*) → *džbankárstvo*: slovotvorná štruktúra: *džbankár-stvo* / *džbank-árstvo* / *džban-kárstvo*; morfematická štruktúra: **džban-k-ár:stv-o** | **džban-k:ár:stv-o** | **džban-k:ár:stv-o**;

● deadjektívno-desubstantívno-desubstantívno-desubstantívna motivácia: *empíria* → (*empirizmus*) → (*empirik*) → (*empirický*) → *empiricky*: slovotvorná štruktúra: *empirick-y* / *empiric-ky* / *empir-icky*; morfematická štruktúra: **empir-ic-k-y**« | **empir-ic:k-y**« | **empir-ic:k:y**«;

● desubstantívno-desubstantívno-deverbálno-desubstantívna motivácia: *prognoza* → (*prognózovať*) → (*prognostika*) → (*prognostik*) → *prognostický*: slovotvorná štruktúra: *prognostic-ký* / *prognost-ický*; morfematická štruktúra: **pro-gnost-ic-k-y** | **pro-gnost-ic:k-y**.

3. ZÁVERY

Výlučný jedno-jednoznačný slovotvorný vzťah medzi motivantom a motivátom neexistuje. Hoci polymotivácia je v porovnaní s monomotiváciou v menšine (92,7 % : 7,3 %, resp. 87,9 % : 12,1 %) ¹⁵, ide o jazykovo-komunikačný fakt. Slovotvorný význam niektorých slov môže byť interpretovaný viacerými spôsobmi (vo vzťahu k viacerým motivantom).

Viacnásobná motivácia pritom nemusí, ale môže mať vplyv na variantnosť morfematickej segmentácie. Polymotivované variantne segmentované lexémy tvoria približne jednu tretinu (36,7 %) z celkového počtu polymotivovaných lexém a dve tretiny (67 %) z celkového počtu variantne segmentovaných lexém. To značí, že nie každá variantne segmentovaná lexéma je slovotvorne polymotivovaná a zároveň nie každá slovotvorne polymotivovaná lexéma je aj variantne segmentovaná.

V skúmanom súbore 1 762 polymotivovaných a zároveň variantne segmentovaných lexém, ktoré čerpáme zo štvrtého, nateraz nepublikovaného vydania Slovníka koreňových morfém slovenčiny (Sokolová et al.), sa nachádzajú dvojmotivované (84,1 %), trojmotivované (15,6 %) a štvormotivované jednotky (0,3 %). V týchto prípadoch uvažujeme o slovotvorne (t. j. polymotivačne) podmienených variantoch sufixov.

Zastúpenie variantne segmentovaných polymotivátov závisí od počtu motivátov. Platí zákonitosť, podľa ktorej počet jednotiek so zvyšujúcou sa polymotiváciou klesá a zároveň stúpa zastúpenie variantnej segmentácie slovotvorných formantov v tejto skupine. Z celkového počtu dvojmotivovaných lexém (4 509) sa variantnou segmentáciou vyznačuje 32,9 % jednotiek, z celkového počtu trojmotivovaných lexém (281) sa variantnou segmentáciou vyznačuje 97,5 % jednotiek. Štvormotivované lexémy, ktorých je spolu len šesť, sú všetky variantne segmentované. Celkovo

¹⁵ Vzťah medzi monomotiváciou a polymotiváciou v skúmanom súbore uvádzame prostredníctvom dvoch číselných pomerov. Keďže polymotivácia sa môže realizovať až pri pomenovaniach stojacich minimálne na druhom stupni motivácie, pre plastickejšie porovnanie zastúpenia mono- a polymotivácie navyše uvádzame aj pomer medzi mono- a polymotiváciou v skupine pomenovaní stojacich na druhom až siedmom motivačnom stupni (87,9 % : 12,1 %). Tu je pomer, pravdaže, vyrovnannejší, z čoho vyplýva, že ak zoberieme do úvahy prípady, kde k polymotivácii môže dôjsť, vyskytuje sa vo viac ako desiatine motivačných vzťahov (Ološtiak – Gogová – Genči, 2015, s. 428).

jednoznačne dominujú dva segmentačné varianty (96,7 %). Tri a štyri varianty sú ojedinelé (spolu 3,3 %).

Z hľadiska slovných druhov sa morfeematicky variantná polymotivácia najviac týka substantív (48,6 % z celkového počtu polymotivátov), ďalej adverbii (32,3 %), adjektív (18,8 %), raritne verb (0,2 %; tri prípady) a jednej partikuly (0,06 %). Najviac zastúpená je polymotivačná sekvencia **A** → (**B**) → **C**; *aerodynamika* → (*aerodynamický*) → *aerodynamicky* (71,3 %), ďalej **A** → (**B**) → (**C**) → **D**; *cin* → (*cinár*) → (*cinársky*) → *cinárstvo* (13,8 %) a **A** → [**BX**] → (**C**) → **D**; *atletika* → [*atlét*] → (*atletický*) → *atleticky* (12,2 %), ktoré spolu dosahujú 97,4 %.

Hoci slovotvorná a morfeematická štruktúra nie sú navzájom bezprostredne či jednostranne závislé, nemožno tvrdiť ani opak, t. j. že ide „dva rôzne svety“. Dôkazom toho je aj fakt, že morfeematická štruktúra slovotvorne motivovaného slova môže byť premenlivá aj v nadväznosti na dynamiku slovotvorných vzťahov.

Bibliografia

BOSÁK, Ján: Východiská segmentácie slovných tvarov. In: Jazykovedný časopis, 1977a, roč. 28, č. 1, s. 32 – 38.

BOSÁK, Ján: Morfémy a submorfy. In: Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava: Veda 1977b, s. 45 – 51.

BOSÁK, Ján: Obsahová a výrazová stránka segmentácie slovných tvarov. In: Jazykovedný časopis, 1980a, roč. 31, č. 1, s. 115 – 119.

BOSÁK, Ján: Z analýzy sufixálnych morfém. In: Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník. Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1980b, s. 43 – 46.

BOSÁK, Ján: Analýza nemotivovaných segmentov pri adjektívach. In: Slovenská reč, 1980c, roč. 45, č. 4, s. 206 – 213.

BOSÁK, Ján: Asémantické prvky v štruktúre slova. In: Jazykovedné štúdie. 16. Materiály z vedeckej konferencie o sémantike (Smolenice, 14. – 17. januára 1980). Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1981, s. 193 – 196.

BOSÁK, Ján: Morfeematické reminiscencie. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Red. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 339 – 347.

BOSÁK, Ján: Morfémy a morfeematika v morfológických opisoch. In: Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2003, s. 49 – 52.

BOSÁK, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára: Východiská morfémovej analýzy. (Morfeematika. Slovotvorba.) Jazykovedné štúdie XIX. Bratislava: Veda 1985. 134 s.

FURDÍK, Juraj: O slovotvorných príponách s gramatickou funkciou. In: Slovenská reč, 1967, roč. 32, č. 6, s. 342 – 345.

FURDÍK, Juraj: Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia). Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s.

HORECKÝ, Ján: Morfeematická štruktúra slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964. 196 s.

HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján et al.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 436 s.

IVANOVÁ, Martina: Teoreticko-metodologické otázky Prípravy tretieho vydania Slovníka koreňových morfém slovenčiny. In: Od morfém ku komplexným slovám a ich paradigmám. Výraz, význam, funkcia. Eds. L. Sisák – M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013, s. 90 – 100.

NÁBĚLKOVÁ, Mira: Vzťahové adjektíva v slovenčine. (Funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov.) Bratislava: Veda 1993. 208 s.

OLOŠTIAK, Martin – GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, Lucia: Formálno-procesuálne aspekty slovotvornej motivácie. In: Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2015, s. 207– 308.

OLOŠTIAK, Martin – GOGOVÁ, Eva – GENČI, Ján: Lexikálnoparadigmatické aspekty slovotvornej motivácie. In: Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2015, s. 407 – 480.

OLOŠTIAK, Martin – GENČI, Ján – REŠOVSKÁ, Soňa: Retrográdny morfeematický slovník slovenčiny. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2015. 466 s.

SOKOLOVÁ, Miloslava: Teoretické zásady morfeematického spracovania slovenčiny. In: Sokolová, M. et al.: Morfeematický slovník slovenčiny. Prešov: Náuka 1999, s. 9 – 56.

SOKOLOVÁ, Miloslava – MOŠKO, Gustáv – ŠIMON, František – BENKO, Vladimír: Morfeematický slovník slovenčiny. Prešov: Náuka 1999. 531 s.

SOKOLOVÁ, Miloslava – OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ, Martina et al.: Slovník koreňových morfém slovenčiny. 3., dopl. a uprav. vyd. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove 2012. 690 s.

SOKOLOVÁ, Miloslava – OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ, Martina et al.: Slovník koreňových morfém slovenčiny. 4., dopl. a uprav. vyd. Rukopis.

ŠIKRA, Juraj: Derivačné vzťahy spôsobových a zreteľových adverbíí a adjektív. In: Slovenská reč, 1988, roč. 53, č. 3, s. 129 – 139.

VOJTEKOVÁ, Marta: Onomaziologické kategórie adjektívnych derivátov v slovenčine a poľštine (adjektívne deriváty z predložkových konštrukcií). In: Dialog kultur VII. Materiály medzinárodnej vedeckej konferencie Hradec Králové, 22.-23. ledna 2013. Hradec Králové: Garamon 2013, s. 157 – 165.

VOJTEKOVÁ, Marta: Desubstantívne adjektíva v slovenčine a poľštine. In: Słowiański dialog kulturowy. Studia leksykalne i gramatyczne. Eds. W. Śliwiński – G. Olchowa – A. Račáková. Banská Bystrica: Belianum 2014, s. 152 – 173.

VOJTEKOVÁ, Marta: Slovenské a poľské adjektívum z aspektu slovotvornej motivovanosti. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2016. 179 s.

ODBORNÝ JAZYK A VÝSKUM JEHO LEXIKY

JANA LEVICKÁ – MIROSLAV ZUMRÍK

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava

LEVICKÁ, Jana – ZUMRÍK, Miroslav: Language for special purposes and the research of its vocabulary. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2019, Vol. 70, No 3, pp. 573 – 590.

Abstract: The aim of the paper is to touch upon the complexity of LSP-related research and to sketch some of its important terminological and methodological issues. The paper also provides an overview of the history, themes, discussions, approaches and outputs in the contemporary LSP-research mainly in French and German speaking countries, but also including a selection of Czech and English authors. The contribution presents a variety of ways how the concept of LSP has been defined in linguistics in the last 50 years, as well as descriptive and modeling efforts with respect to the stratification of LSP. The paper pays special attention to the issue and concept of the so-called Basic Scientific Vocabulary, that is, its various names, definitions and research projects aimed at identifying such a vocabulary, or even, as is the case with German research tradition, a genuine sub-language. The paper concludes with a picture of some French, German and other LSP-related projects that have been launched in the last decades in the direction of corpus-based and -driven research. This tendency shows the importance of rich empirical material (corpora) not only as a foundation for further linguistic research in LSP, but also a basis for the lexicographical and terminographical research.

Keywords: language for special purposes, corpus linguistics, stratification of LSP, Basic Scientific Vocabulary

1. HISTÓRIA SKÚMANIA ODBORNÉHO JAZYKA

Počiatky skúmania spôsobu a štýlu vyjadrovania a sprostredkúvania informácií a poznatkov odborného charakteru možno nájsť na prelome 19. a 20. storočia. S rozvojom hospodárstva a samotnej jazykovedy sa v 30. rokoch 20. storočia začala v Európe konštituovať tzv. hospodárska lingvistiká, ktorej úlohou bolo predovšetkým položiť teoretické základy výuky cudzieho odborného jazyka na stredných a vysokých školách. Odbornému vyjadrovaniu začali prirodzene v tom istom čase venovať pozornosť aj predstavitelia pražského štrukturalizmu, ktorí v rámci koncepcie funkčnej štylistiky rozlišovali *vedecký jazyk* s vlastnými jazykovými prostriedkami a spôsobom ich využitia a tiež *hospodársky jazyk*¹ ako jeden z „funkčných dialektov“. Neskôr upustili od termínov *funkčný jazyk* a *funkčná reč* a rozpracovali pojem *funkč-*

¹ E. Sahliger ho definoval v roku 1941 ako „jazyk, ktorý sa používal a používa, a to ústne a písomne vo všetkých odvetviach hospodárskeho života“ (Sahliger, 1941, s. 81).

ného štýlu, ktorý je doteraz živý v českej i slovenskej lingvistiky. Po druhej svetovej vojne sa pozornosť lingvistov v Európe i zámorí začala upriamovať aj na odborný jazyk materinského jazyka a jeho začlenenie „do širšieho rámca kultúry celého jazyka“ (podrobnejšie pozri Kocourek, 2001).

Prvé syntetické práce o povahe odborného jazyka a odbornej lingvistiky vyšli v 70. a 80. rokoch 20. storočia – v roku 1973 *Deutsche Fach- und Wissenschaftssprache: Bestandsaufnahme, Theorie, Geschichte* českého lingvistu Lubomira Drozda v spolupráci s Wilfriedom Seibickom o vedecko-technickej nemčine, v roku 1980 dielo venované predovšetkým odbornej angličtine *English special languages: principles and practice in science and technology* od kolektívu autorov pod vedením Juana C. Sagera a túto trojicu v roku 1982, resp. 1991 doplnila rozsiahla práca pôvodcom českého lingvistu Rostislava Kocourka o francúzskom odbornom jazyku s názvom *La langue française de la technique et de la science*. Na sklonku milénia vyšla v rokoch 1997 a 1998 široko koncipovaná syntéza *Fachsprachen / Languages for Special Purposes* v dvoch zväzkoch pod vedením Lothara Hoffmanna, Hartwiga Kalverkämpera a Herberta Ernsta Wieganda, ktorí do nej zahrnuli výskum odborného jazyka vo všeobecnosti i so zameraním na konkrétne odborné oblasti spracované zo systematického a historického hľadiska.

Naším zámerom je načrtnúť v tomto príspevku rôznorodosť zahraničného výskumu a jeho cieľov od 60. rokov 20. storočia, no vzhľadom na obmedzený rozsah budeme citovať len vybraných autorov, najmä frankofónnej a nemeckej jazykovej proveniencie. Zároveň sme svoju pozornosť zúžili na práce a zdroje zamerané na všeobecný odborný jazyk, pričom výskum cielený na odborný jazyk medicíny, práva a ďalších odborov nechávame bokom.

V celom príspevku budeme používať termín *odborný jazyk* ako pracovný ekvivalent anglického *language for specific purposes*, nemeckého *Fachsprache* či francúzskeho *langue spécialisée*.² Uvedomujeme si, že zvolený slovenský termín sa s cudzojazyčnými ekvivalentami nekryje, len prekrýva. Navyše, v slovenskej tradícii sa termín *odborný jazyk* síce používa, no stotožňuje sa s odborným štýlom, čo možno doložiť napr. názvom článku Jána Horeckého *Odborný štýl (jazyk)* z roku 1951 či obsahom hesla *náučný štýl* v *Encyklopédii jazykovedy* z roku 1993. S definíciou odborného jazyka sa v slovenských zdrojoch možno stretnúť buď v didakticky za-

² Od začiatku sa však v spomenutých jazykoch používajú variantné označenia, v angličtine možno nájsť termíny *specialized languages*, *special languages*, *specialized communication*, *technical English*, *scientific English*, *English for special or specific purposes (ESP)*, *English for occupational purposes*, *professional English*, *Academic and professional languages*, *functional Englishes*; vo francúzštine *langue de spécialité*, *langue spécialisée*, *langue technique*, *langue spéciale*, *langue des sciences*, *langue professionnelle*, *langues techniques et scientifiques*, *communication sur objectifs spécifiques*, *langue fonctionnelle*, *technolecte*, *français sur objectives spécialisés*; v nemčine *Fachsprache*, *Fachjargon*, *Technolekt*, *Expertensprache* či v užšom chápaní *Wissenschaftssprache*, *Techniksprache*, *Berufssprache*.

meraných prácach, alebo v príspevkoch zahraničných autorov,³ resp. odkazujúcich na zahraničných autorov (pozri napr. Felber, 1986; Džuganová, 2002).

2. PREHLAD NEMECKÉHO A FRANKOFÓNNEHO VÝSKUMU

V nemeckej jazykovede sa autori výskumom a modelovaním procesov odbornej komunikácie, štruktúr, ktoré možno identifikovať v lexike odborného jazyka, a typológiou odborných textov venujú vyše päťdesiat rokov (Pelikan – Roelcke, 2017, s. 679). Toto skúmanie sa v dostupných zdrojoch spravidla člení na výskum zameraný na horizontálnu (Hoffmann, 1985; Steger, 1988; Kalverkämper, 1988), respektíve vertikálnu štruktúru odborného jazyka (Ischreyt, 1965; Hoffmann, 1985), alebo na pohľad, ktorý spája obidve perspektívy a usiluje sa o „viacrozmernú“ klasifikáciu a typológiu textov odborného jazyka (Göpferich, 1998; Roelcke, 2014).

Thorsten Roelcke (2014) v tejto súvislosti konštatuje, že záujem o systematický prístup k otázkam odborného jazyka a jeho stratifikácie v posledných rokoch slabne a výskum sa zameriava skôr na aplikácie, respektíve predmetom výskumu a reflexií sú skôr jednotlivé špecializované oblasti. Autor sa preto pokúša tento ústup systematického a celostného prístupu kompenzovať, pričom sa venuje jednak horizontálnemu a vertikálnemu členeniu (štruktúre) odborného jazyka, jednak sa usiluje o typológiu odborných textov a o „vyčerpávajúcu klasifikáciu odborného jazyka“ (ibid., s. 154). Horizontálne sa odborný jazyk člení podľa rozličných odborov a oblastí, vertikálnu štruktúru tvoria rôzne úrovne abstrakcie a komunikačné oblasti (teoretický jazyk, odborný hovorový jazyk, komunikácia napríklad medzi obchodníkmi a spotrebiteľmi a podobne). Odborný jazyk sa zároveň môže členíť aj podľa rozličného používania jazyka vo vedeckých časopisoch, návodoch na použitie (teda podľa typov odborných textov; ibid., s. 155).

Systematický prístup k otázkam odborného jazyka začal v nemeckom prostredí podľa Roelckeho (2014, s. 154) do istej miery ustupovať spolu s vydaním spomenutej závažnej dvojzväzkovej práce pod vedením L. Hoffmanna, H. Kalverkämpera a H. E. Wieganda (1997 – 1998). Táto až monumentálna práca (jej dva zväzky majú spolu vyše 2700 strán), zhrňajúca stav, históriu i perspektívy nemeckého výskumu odborného jazyka, tak predstavuje akési rázcestie, po ktorom sa výskum zameriava skôr na aplikovanú jazykovedu, a to v dôsledku konkrétnych problémov, ktoré so sebou priniesol rozvoj odbornej komunikácie v jednotlivých odvetviach a smeroch.

Vo všeobecnejšom, systémovo poňatom prvom zväzku práce (Hoffmann et al., 1997) sú však napriek tomu kapitoly venované všeobecným aspektom odbornej komunikácie a rôznorodým chápaniam štatútu odborného jazyka: odborný jazyk, res-

³ Napr. v Kultúre slova bola v roku 1986 publikovaná Felberova štúdia s takouto definíciou odborného jazyka: „súhrn všetkých jazykových prostriedkov, ktoré sa používajú v oblasti vymedzenej okruhom istej profesie – vedným odborom“ (Felber, 1986, s. 133).

pektíve jednotlivé *odborné jazyky* (*Fachsprachen*) sa v nadväznosti nielen na nemecký výskum, ale aj na prístupy pražskej (Bohuslav Havránek, Eduard Beneš) a moskovskej (Elise Riesel, Margarita N. Kožina) školy uchopujú napríklad ako funkčné štýly, variety, „podjazyky“ (*Subsprachen*) či „skupinové jazyky“ (*Gruppensprachen*) (Hoffmann, 1997, s. 533 – 536). Priestor sa tiež venuje metódam výskumu odborného jazyka, vybraným ťažiskovým aspektom („pre-“)historického vývoja tohto výskumu, textovolingvistickým analýzam (klasifikácii odborných textov a príbuzných textov, špecifickým vlastnostiam odborných textov), uplatneniu odborného jazyka v organizačných jednotkách moderného pracovného prostredia, odbornej komunikácii v intra- a interlingválnej komunikácii, jazykovej kultúre, kritike a politike, funkcii umelých jazykov, výuke a didaktike odborného jazyka, ako aj opisom jednotlivých konkrétnych odborných terminológií v historickom priereze. Tento opis pokračuje v parciálnejšie zameranom druhom zväzku. Za významnú informačnú platformu nemeckého výskumu v tejto oblasti možno považovať medzinárodný odborný časopis *Fachsprache*, ktorý neprerušene vychádza od roku 1978.⁴

Vo francúzskej jazykovede sa skúmanie odborného jazyka tradične rozvíja v rámci lexikológie a najmä lexikografie, pričom po desaťročia malo takmer výhradne terminologický a didaktický charakter. Časť francúzskych lingvistov, napríklad Alain Rey, Georges Mounin či Bernard Quemada, nepovažovala odborný jazyk za samostatnú entitu, vnímala ho len ako spojenie špecifickej lexiky a niekoľkých osobitých syntaktických „obratov“. V tomto duchu bol realizovaný výskum na École normale Supérieure de Saint-Cloud v centre CREDIF pod vedením Andrého Phala (1969), ktorého cieľom bolo rozpracovanie stratifikácie odbornej lexiky na didaktické účely. A. Phal považoval za potrebné orientovať svoj výskum na lexiku, pretože z jeho pohľadu sa syntaktické prostriedky v odbornom a všeobecnom jazyku nelíšia, jediný rozdiel je len v ich obmedzenom využívaní. V 80. a 90. rokoch 20. storočia sa vo francúzskom Rouene pod vplyvom francúzskej sociolingvistickej školy začal rozvíjať socioterminologicky orientovaný výskum odborného jazyka a terminológie, reprezentovaný najmä Louisom Guespinom a Yvom Gambierom. Hlavným objektom analýz sa stali spoločenské podmienky, v ktorých sa termíny tvoria a používajú – vo výrobných sférach, vede, v technike a na univerzitách, zákonitosti ich cirkulácie i dôvody prijatia či neprijatia najmä inštitucionálne navrhovanej terminológie. Komplexnejší a diskurzívnejší pohľad má zo súčasných francúzskych autorov Pierre Lerat, ktorý považuje odborný jazyk, resp. odborné jazyky, za samostatný objekt výskumu – venoval mu aj dve monografie s názvom *Les langues spécialisées* (1995) a *Langue et technique* (2016). Odborné jazyky však nevydeľuje z celku všeobecného jazyka, považuje ich za „nástroj sprostredkujúci odborné znalosti“ (Lerat, 1995, s. 21), pričom ich špecifikum vidí vo frekvencii výskytu jazykových prostriedkov, a nie v ich povahe.

⁴ Archív časopisu je dostupný na: <https://ejournals.facultas.at/index.php/fachsprache>

Francúzsku a českú lingvistickú tradíciu v oblasti skúmania terminológie a čiastočne aj odborného jazyka spája Rostislav Kocourek v rámci svojho dlhoročného pôsobenia v kanadskom výskume (Dalhousie University), ktorý je determinovaný v prvom rade oficiálnym federálnym bilingvизmom a štátom garantovaným rozvojom francúzskeho jazyka. Translatologická orientácia vychádzajúca z jazykovedného základu je prítomná v univerzitných kurikulumoch, ako aj vo výskume otázok súvisiacich s terminológiou a odborným jazykom. V rámci Université Laval funguje Quebecké laboratórium neológie zameriavajúce svoj teoretický, ale aj aplikovaný výskum (terminologickej) neológie nielen na francúzštinu, ale aj na iné románske jazyky. Terminologickým otázkam sa na Montrealskej univerzite v súčasnosti venujú dve centrá – laboratórium biomedicínskeho prekladu a terminológie a najmä deskriptívne orientované Observatoire de linguistique Sens-Texte (OLST). Navyše, táto univerzita vydáva najstarší medzinárodný odborný časopis *META*⁵ zameraný na preklad, tlmočenie, terminológiu a čiastočne aj na odborný jazyk. Lexikologická a jazykovedná erudícia s európskymi koreňmi umožňuje popredným kanadským autorom – spomeňme aspoň Andrého Clasa, Monique Cormierovú, Patricka Drouina či Marie-Claude L'Hommeovú – zameriavať svoje výskumné iniciatívy aj na dynamiku a variantnosť odborného jazyka a terminológie (viac pozri Kocourek, 2001).

3. VYMEDZENIE POJMU ‚ODBORNÝ JAZYK‘

V začiatkoch skúmania odborného jazyka sa v nemeckých prácach objavovalo delenie na zvláštny (*Sondersprache*) a odborný jazyk (*Fachsprache*), pričom odborný jazyk napríklad Walter Porzig (1933, cit. podľa Kocourka, 2001, s. 13) definoval ako „súhrn vyjadrovacích prostriedkov vzťahujúcich sa na určitý odbor“. Aj v súčasnosti sa možno v niektorých prácach stretnúť s takýmto širokým chápaním odborného jazyka.

O vyše 80 rokov neskôr Jan Engberg definuje odborný jazyk v samostatnom hesle *Encyklopédie jazyka a lingvistiky* (2006, s. 679) ako „odvetvie aplikovanej lingvistiky s veľmi mnohorozmerným objektom, ktoré sa zameriava na (v princípe všetky) aspekty reálnej komunikácie v odborných diskurzívnych oblastiach“.

Súčasný výskum odborného jazyka sa pohybuje na osi medzi dvomi krajnosťami – tou prvou je didakticko-translatologické smerovanie výskumných aktivít a projektov, ktorých cieľom je zlepšenie a zefektívnenie výučby odborného jazyka, predovšetkým angličtiny, či už v rovine percepcie, alebo produkcie komunikátov vrátane tvorby softvérov napomáhajúcich takejto produkcii v odborných kontextoch. Tou druhou je podľa J. Engberga (2006, s. 679) snaha o identifikovanie a ohraničenie „špecializovaných významov, z ktorých pozostáva daná oblasť, a vzťahov medzi tý-

⁵ Archív časopisu je dostupný na: <https://www.erudit.org/en/journals/meta/>

mito významami a každodenným výberom jazykových prostriedkov“ predstaviteľmi odborných kruhov.

Mnohorozmernosť vnímania a skúmania tejto problematiky sa odráža v definíciách popredných bádateľov v prvom rade tým, ako odborný jazyk klasifikujú, resp. ako naznačujú jeho vzťah k všeobecnému jazyku – vo všeobecnejších definíciách figuruje odborný jazyk ako „komplexný systém“ (Sager, 1980, s. 69, cit. podľa Engberga, 2006, s. 679), „úplný súbor jazykových javov“ (Hoffmann, 1979, s. 16, cit. podľa Beauchesneovej, 2008, s. 7), „používanie prirodzeného jazyka“ (Lerat, 1995, s. 21), resp. súčasť odborného diskurzu (Kocourek, 1991, s. 13). Najčastejšie však autori explicitne pomenúvajú prináležitosť odborného jazyka k všeobecnému jazyku: „špecifický segment“ (Nagy, 2014), „súbor subkódov“ (Cabré, 1998, s. 115), „podjazyk“ (Kocourek, 1991, s. 13), „výsek“ (Kocourek, 1991, s. 20). V Sagerovej definícii možno nájsť špecifické komunikačné hľadisko, keďže odborný jazyk stožňuje s „prostriedkom jazykovej komunikácie“ (Sager, 1980, s. 21, cit. podľa Kocourka, 1991, s. 17). Rozličné chápanie odborného jazyka pritom čiastočne závisí od kultúrno-historického pozadia jazyka, ktorý daný vedec analyzuje, a takisto od vývoja jeho skúmania.

V definíciách sa okrem klasifikačného poukazu vzťah odborného jazyka k všeobecnému jazyku explicitne vyjadruje aj definičnými príznakmi: „poloautonómny, založený a odvodený od všeobecného jazyka“ (Sager, 1980, cit. podľa Engberga, 2006, s. 679); „čiastočne sa prekrýva so subkódmi všeobecného jazyka (Cabré, 1998, s. 115); „podlieha jeho gramatickým obmedzeniam“ či „podlieha jazykovej, historickej, ako aj geografickej variantnosti všeobecného jazyka“ (Kocourek, 1991, s. 13, 20). Ďalej v definíciách autori zdôrazňujú špecifiká odborného jazyka: „obohatený o brachygrafické jednotky, t. j. skratky a symboly“ (Kocourek, 1991, s. 13); „používa odborné pomenovania (termíny) vrátane neязыkových symbolov“ (Lerat, 1995, s. 21). Maria Teresa Cabré (1998) navyše upozorňuje, že v odbornom jazyku je účel komunikácie dôležitejší ako ďalšie, doplnkové funkcie odborného jazyka, kým R. Kocourek (1991, s. 19) vyzdvihuje predovšetkým jeho komunikačnú a kognitívnu funkciu.

Nielen P. Lerat kladie dôraz na špecifikum zviazanosti odborného jazyka s konkrétnou odbornou sférou a zároveň na kognitívny predpoklad úspešnej odbornej komunikácie, keďže bežnému človeku obyčajne do značnej miery uniká nielen obsah termínov, ale aj ich forma. Z tohto dôvodu J. Sager uvádza (1980, s. 69, cit. podľa Engberga, 2006, s. 679), že „používanie odborných jazykov predpokladá odborné vzdelanie, pričom je obmedzené na komunikáciu medzi odborníkmi toho istého alebo príbuzného odboru“. Podobne L'Hommeová (2011, s. 31) vymedzuje, že sa ich používanie *väčšinou* (zvýraz. autori) odohráva v „skupine odborníkov v rámci nejakého odboru ľudského poznania“, zatiaľ čo Hoffmann (1979, s. 16, cit. podľa Cabré, 1998, s. 118) podčiarkuje, že „tieto jazyky, vyskytujúce sa v konkrétnej komunikačnej sfére, sú obmedzené špecifickou problematikou, zámermi a podmienkami“.

Andreas Gardt (1988) v práci o teoretických základoch skúmania odborného jazyka konštatuje, že pre celú nemeckú tradíciu tohto výskumu sú charakteristické postuláty: 1. väzba odborného jazyka na istý predmet v zmysle výseku odborne skúmanej skutočnosti (*Gegenstandsbindung*) a 2. postulát jednoznačnosti (*Eindeutigkeitspostulat*) vyjadrujúci základnú a optimálnu kvalitu výrazov odborného jazyka (s. 32, 35).

V modernom nemeckom výskume odborného jazyka sa zasa podľa T. Roelckeho (2018) dajú rozlíšiť tri koncepcie (chápania odbornej lexiky): 1. odborné jazyky (*Fachsprachen*) ako znakové systémy na základe systémovolingvistického inventárneho modelu (od 30. rokov 20. storočia dodnes), 2. odborné jazyky ako textové komunikáty v súvislosti s pragmalingvistickým kontextuálnym modelom (od 70. rokov 20. storočia dodnes) a 3. odborné jazyky ako odborné kognitívne funkcie na základe kognitívnolingvistického funkčného modelu (od 90. rokov 20. storočia dodnes) (ibid., s. 171 – 172).

Napokon môžeme zhrnúť s M. T. Cabré (2003), že pri opise odborného jazyka vstupuje do hry okrem špecifik na úrovni rôznych jazykových plánov a kulís odbornej disciplíny komunikačný a kognitívny aspekt, pretože odborný jazyk varíruje v závislosti od komunikačnej situácie, úrovne znalostí a zámeru jeho používateľov, typu a formy komunikácie. Inak povedané, odborný jazyk nie je monolitická podmnožina, ale skôr podmnožina zahŕňajúca variácie podmienené úzom, erudíciou používateľov a komunikačným kontextom.

4. METODOLOGICKÉ VÝZVY VÝSKUMU LEXIKY ODBORNÉHO JAZYKA

Odborný jazyk okrem viac či menej špecializovaných lexikálnych jednotiek obsahuje aj ďalšie zložky, čo je prejavom komplikovaného vzťahu odborného a všeobecného jazyka. Komplikovanosť tohto vzťahu vyplýva jednak z pohyblivosti či premenlivosti hraníc medzi všeobecným jazykom a jeho „podmnožinou“ – odborným jazykom, jednak zo „škálovitej“ povahy samotných termínov (Kováříková, 2017), resp. lexikálnych jednotiek odborného jazyka.

Pri výskume odborného jazyka má teda výrazné miesto teoretická (metodologická) i praktická otázka, ako identifikovať a analyzovať jednotlivé zložky odborného jazyka (jeho ďalšie podmnožiny, vrstvy, subsystémy, smery komunikácie). Táto otázka sa rieši jednak modelovaním (vertikálnej i horizontálnej) štruktúry odborného jazyka, odbornej komunikácie, jednak pokusmi o klasifikáciu a typológiu odborných textov (Roelcke, 2014; Pelikan – Roelcke, 2017).

Ďalšie riešenie otázky, ako efektívne skúmať odborný jazyk a obzvlášť jeho lexiku, poskytuje korpusová lingvistika, jej zdroje a nástroje, pričom by sa dalo hovoriť až o istej všeobecnej tendencii v jazykovede: korpusové zdroje sa totiž medzičasom stali neodmysliteľnou súčasťou lexikologického výskumu, lexikografickej, ale

aj terminologickej práce. Štruktúry odborného jazyka sa, inými slovami, s nástupom korpusovej lingvistiky v čoraz väčšej miere odhaľujú empiricky, skúmaním korpusov odborných textov (napríklad Rheindorf, 2012, 2016). Korpusovými nástrojmi sa kvantitatívno-kvalitatívne skúma aj spomenutá škálovitá povaha termínov. Nejasnosť a pohyblivosť hraníc medzi odbornými a škálovitý charakter termínov pritom otvárajú otázku, ako tieto nejednoznačné parametre napriek tomu uchopiť a opísať, pričom ako cesta sa v nadväznosti na bloomfieldovskú tradíciu matematizácie v jazykovede (Dolník, 2009, s. 12) ukazuje kvantitatívny výskum výrazov používaných v danej oblasti.

Kvantitatívny výskum umožňuje odhaliť „štruktúry ukryté v dátach“ (Meloun, 2012, s. 24) napríklad tak, že sa kvantitatívne (na spojitých číselnej škále) vyjadri škálovitý charakter termínov. Tejto výskumnej otázke sa venuje Dominika Kovářiková, ktorá v úvode práce *Kvantitatívni charakteristiky termínů* v nadväznosti na české aj iné práce konštatuje „plynulosť prechodu medzi termínmi a netermínmi“ či „rôzne silnú terminologickú platnosť termínov“: „Spolehlivé rozlíšení termínů od netermínů v reálných textech je obtížným a problematickým úkolem. Mnoho autorů poukazuje na plynulý přechod mezi termíny a netermíny“ (2017, s. 8), pričom „(z) nejasností hranice mezi termíny a netermíny stojí škálovitá povaha termínu, jinak řečeno různě silná terminologická platnost“ (ibid., s. 8 – 9).

Autorka tiež upozorňuje na ďalšiu metodologickú výzvu, a síce, že kvantitatívny (korpusový) terminologický výskum je náročný nielen vzhľadom na rozsiahlosť skúmaného predmetu či na nejasnosť hranice medzi termínmi a netermínmi, ale aj vzhľadom na to, čo autorka označuje ako „pomerně komplikovaná (a v rámci lingvistické práce jen těžko řešitelná) problematika stanovení hranic oboru“ (ibid., s. 10). Jednoznačnú definovateľnosť hraníc „tematickej oblasti“ pritom podľa D. Kovářikovej problematizuje aj Svatava Machová, ktorá uvádza: „Hranice tematické oblasti lze stanovit do značné míry libovolně. Současně je nikdy není možno stanovit striktně. Navíc dochází (...) k jejich neustálé změně“ (1995, s. 140; cit. podľa Kovářikovej, ibid.).

V súvislosti s princípom škály, ktorý sa v terminológii uplatňuje, existuje niekoľko charakteristík ovplyvňujúcich silu terminologickej platnosti daného termínu. Prvou takouto charakteristikou je odbornosť textu, druhou je príslušnosť termínu k odboru, treťou definovanosť či ustálenosť termínu, štvrtou prienik termínov do všeobecných (neodborných) textov, piatou je polyfunkčnosť termínov (medzioborová polysémia), šiestou je neobvyklosť formy, ktorou sa termíny vyznačujú (ibid., s. 25 – 59).

Okrem týchto charakteristík, ktoré sprevádzajú škálovitosť termínov, však existujú i „prototypické termíny“. Prototypický termín predstavuje „z hlediska škály termín s vysokou terminologickou platností“ a ako taký sa „vyskytuje v odborných (nejspíš akademických) textech jediného oboru, do jehož terminologie přináleží. Je jednoznačně definovaný nebo v oboru jinak ustálený (...)“; pričom má „neobvyklou formu ve srovnání se slovy užívanými v odborných textech“ (ibid., s. 29).

5. STRATIFIKÁCIA ODBORNEJ LEXIKY

Vo väčšine odborných prác sa uvádza, že najväčšie rozdiely medzi všeobecným a odborným jazykom existujú v lexike, najmä z hľadiska jej obsahu, všeobecnej zrozumiteľnosti a frekvencie výskytu, hoci, ako už bolo spomenuté, pre jej škálovitý charakter nie je jednoduché ich identifikovať. Väčšinu lexikálnych jednotiek vyskytujúcich sa v odbornom jazyku možno umiestniť na pomyselnú škálu rastúcej abstrakcie, intelektualizácie a špecializácie, a to najmä v závislosti od komunikačnej situácie a jej účastníkov.

V prácach venovaných odbornému jazyku sa možno stretnúť s rôznymi typológiami samotných termínov, ktoré predstavujú len jednu zo súčastí lexiky odborného jazyka: napr. Henri Béjoint a Philippe Thoiron (2000) rozlišujú jednak *technické termíny* (zaužívané lexikálne jednotky v danej komunite odborníkov) a *vedecké termíny*, ktorých autori sú známi, a jednak *termes étiquettes* využívané len na klasifikačné a identifikačné účely a *termes de discours* vyskytujúce sa v reálnej komunikácii odborníkov. Z hľadiska tematickej príslušnosti sa termíny dajú rozdeliť na *preskriptívne* a *pseudopreskriptívne* v závislosti od toho, či sa dôsledne používajú vo význame stanovenom definíciou záväznou pre všetkých odborníkov, alebo naopak, či terminológia vykazuje takmer permanentnú variantnosť vyplývajúcu z postoja konkrétneho autora či školy. Na tom základe sa exaktné, deduktívne vedy a technické disciplíny dostávajú do protikladu s prevažnou časťou humanitných vied (Machová, 1995, s. 139).

V odbornom jazyku sa najčastejšie rozlišujú tri skupiny či vrstvy lexikálnych jednotiek (Hoffmann, 1985; Béjoint a Thoiron, 2000):

a) skupina obsahujúca jednotky všeobecného jazyka [u niektorých autorov dostali pomenovanie *termes non-techniques*, *termes sous-techniques*, pričom sa možno stretnúť aj s názorom, že už tieto jednotky majú v niektorých oblastiach špecializovaný význam (Trimble & Trimble, 1978, cit. podľa Slodzianovej, 2000, s. 71)];

b) skupina obsahujúca špecifické lexikálne jednotky, ktoré možno zaradiť do hraničnej oblasti medzi všeobecným a odborným jazykom (nazývajú sa aj *polotechnickými termínmi* či *medziodborovými termínmi* – môžu sa vyznačovať polysémiou a často vznikajú vďaka analógii; opakovane sa objavuje názor, že tieto jednotky „získali jeden alebo viac odlišných významov používaním v špecifickej oblasti“ (R. M. Motos, 2013, s. 9, cit. podľa Nagyovej, 2014, s. 267);

c) skupina obsahujúca lexikálne jednotky špecifické pre odborné texty (ide o terminológiu v pravom zmysle slova, pri ktorej sa väčšinou predpokladá monosémantickosť a presnosť jej jednotiek a zároveň sa jej pripisuje potenciál vyššej miery normalizácie a štandardizácie).

Až päťdielnu typológiu odbornej lexiky uvádza Agnès Tutinová (2006, s. 46 – 47), ktorá jej jednotlivé vrstvy považuje za viac-menej „nepriepustné“:

1. **lexika spoločného základu**, do ktorej zaraďuje plnovýznamové i neplnovýznamové slová všeobecného jazyka;

2. **všeobecná abstraktná lexika**, v ktorej možno nájsť napríklad slovesá myslenia (*myslieť, odhadovať*) a abstraktné substantíva (*mysľienka, faktor, vzťah*), ktoré sa vyskytujú aj v žurnalistických či argumentačných textoch;

3. **medziodborová metodologická vedecká lexika**, ktorá má abstraktný charakter a využíva sa na opis činností a vedeckého uvažovania vo všetkých vedeckých textoch (napr. *navrhnuť hypotézu, zbierať dáta, vypracovať postup*);

4. **odborová metodologická vedecká lexika**, pomocou ktorej sa popisujú vlastné vedecké praktiky danej disciplíny alebo disciplín (napr. štatistická lexika využívaná vo viacerých disciplínach);

5. **terminológia**, ktorá je špecifická a odkazuje na pojmy danej disciplíny.

A. Tutinová zároveň dodáva, že *všeobecná abstraktná lexika* a *medziodborová metodologická vedecká lexika* spolu vytvárajú *medziodborovú lexiku vedeckých prác*, ktorá sa využíva pri opise, zdôvodňovaní a prezentácii vedeckého výskumu. Podľa nášho názoru druhá, tretia a štvrtá skupina, resp. skupina b) z predchádzajúcej typológie, predstavujú ambiciózný pokus detailnejšie opísať a rozčleniť odborovo nešpecifické lexikálne jednotky, ktorým bude venovaná ďalšia časť.

6. ODBOROVO NEŠPECIFICKÁ LEXIKA AKO ŠPECIFICKÁ ZLOŽKA ODBORNÉHO JAZYKA A JEJ VÝSKUM

Ako pomerne zaujímavú a rozlične identifikovanú i označovanú skupinu výrazov, ktoré sa vyskytujú v odbornej lexike, je možné uviesť „odborovo nešpecifické termíny“ (Kováříková, 2017), *Allgemeine Wissenschaftssprache*⁶ (Rheindorf, 2016), *vocabulaire général d'orientation scientifique* (Phal, 1969) či *Basic Scientific Vocabulary* (Da Sylva, 2009). Ide výrazy, ktoré sú spoločné pre odborný jazyk ako taký, a teda nie sú príznačné iba pre jeden odbor. Zásadnou otázkou zostáva, ako túto skupinu všeobecných výrazov definovať a identifikovať.

V definovaní a identifikovaní tejto skupiny sa priekopníkmi stali riešitelia projektu parížskeho centra CREDIF, ktorý sme už spomenuli vyššie. Pre riešiteľský kolektív A. Phala predstavovala tzv. všeobecná lexika s vedeckou orientáciou (VGOS) neodmysliteľné základy vedeckého vyjadrovania bez ohľadu na odbor vedy a techniky. VGOS definovali ako všeobecné nepresne vymedzené termíny s nižšou intenziou no vyššou extenziou a teda aj variabilnejšími možnosťami používania. Pri ich získavaní z textov sa tento kolektív opieral predovšetkým o frekvenčné a distribučné kritérium – zaujímali ich slová, výrazy a štruktúry, ktoré sa najčastejšie vyskytli v starostlivo vybraných textoch a v čo najväčšom počte rozličných odborov zároveň. Treba podotknúť, že Phalov kolektív sa zamerl na všeobecnú odbornú lexiku exaktných vied, pričom predpokladal, že obdobná, no nie identická lexikálna množina

⁶ Hoci nemecký termín jednoznačne odkazuje na 'jazyk', nemeckí autori ním majú na mysli predovšetkým lexikálne prostriedky.

existuje napríklad aj v rámci humanitných vied. Výsledkom projektu bol zoznam 1200 lexikálnych jednotiek, ktorý bol využitý najmä na didaktické ciele (pozri viac Phal, 1969, 1971).

Na Phalov výskum nadviazala vo frankofónnom prostredí až Mojca Pecmanová v 21. storočí s ambíciou navrhnuť model analýzy všeobecného odborného jazyka (*langue scientifique générale*) v rámci projektu ARTES,⁷ ktorého cieľom bola tvorba softvéru asistujúceho pri tvorbe odborných textov. M. Pecmanová chápe túto lexikálnu vrstvu ako špecifickú formu odborného jazyka nachádzajúcu sa na pomedzí disciplín a prináležiacu komunite vedcov exaktných i humanitných vied, ktorých komunikačný zámer vyplýva z ich spoločného odborného nasmerovania bez ohľadu na krajinu pôvodu a špecifickosť konkrétnej vednej disciplíny (Pecman, 2004). Svoj výskum M. Pecmanová zamerala na prefabrikované štruktúry umožňujúce vyjadriť základné pojmy a uvažovanie spoločne rozličným vedám (Pecman, 2007, s. 85), ktoré extrahovala z textov – rovnako ako kolektív A. Phala – za pomoci frekvenčného a distribučného kritéria. Kým A. Phal s kolegami získavali jednotky VGOS zo stredoškolských učebníc matematiky, fyziky, chémie a prírodných vied v snahe uľahčiť cudzincom porozumenie a tvorbu odborných textov vo francúzštine, Pecmanová sa zamerala na anglické i francúzske texty z prírodných, exaktných vied z kontrastívneho hľadiska, pričom výsledok projektu je využiteľný nielen v oblasti didaktiky, ale aj diskurznej analýzy, lingvistiky a translatológie.

Distribučné a frekvenčné hľadisko získavania „odborovo nešpecifických termínov“ zastáva aj D. Kovářiková, ktorá ich charakterizuje ako vybrané termíny z oblasti filozofie (teórie vedy, štatistiky a pod.), ktoré „se staly súčasťou obecnější akademické slovní zásoby (...) Patří mezi termíny se slabou terminologickou platností, které mají v rámci akademických textů vysokou frekvenci i distribuci (jednoduše řečeno: vyskytují se často a ve všech oborech), ale bez tématické příslušnosti k danému oboru“ (2017, s. 26 – 27). Takéto slová boli spracované v tzv. *Academic Word List* (Coxhead, 2000) a na korpusovom základe ich skúmala napríklad Lyne Da Sylva (2009), ktorá sa z všeobecnejšieho metodologického hľadiska usiluje extrahovať (indexovať) „základnú vedeckú slovnú zásobu“ (*Basic Scientific Vocabulary*). Táto slovná zásoba sa odlišuje jednak od „spoločnej slovnej zásoby“ (*Common Vocabulary*, tvoria ju predovšetkým výrazy pre objekty a činnosti bežného života) a jednak od „špecializovanej vedeckej a technickej slovnej zásoby“ (*Specialized Scientific and Technical Vocabulary*).

Uvedené výskumné otázky a úlohy podľa D. Kovářikovej „zachycujú jeden z najväčších problémů vyhľadávání termínů“, ktorý súvisí s úlohou rozlíšiť pri ručnom vyhľadávaní prípady, keď ide o termín so silnou terminologickou platnosťou (patriaci do daného oboru) a keď ide o odborovo nešpecifický termín s nižšou terminologickou

⁷ Viac o projekte možno nájsť na stránke <https://www.eila.univ-paris-diderot.fr/recherche/artes/index>

platnosťou (ibid., s. 27). D. Kovářiková tiež vyslovuje predpoklad, že odborovo nešpecifické termíny by bolo možné vyhľadávať automaticky podobnou metódou, akú prezentuje vo svojej práci, boli by však potrebné iné kritériá, respektíve iné hodnoty distribučných a frekvenčných štatistík. Ak by sa to však podarilo, vznikol by „základ pro specializovanou (vědeckou) část hesláře obecného slovníku“ (ibid.).

V súvislosti s touto výskumnou úlohou možno spomenúť napríklad projekt Viedenskej univerzity zameraný na vypracovanie nemecko-anglického slovníka odborovo nešpecifických termínov a vedeckého i akademického jazyka (*shared or common language of science and academia*) (Rheindorf 2012). Táto vrstva odborného jazyka sa v záverečnej správe o projekte označuje ako „lingvistická báza vedeckej komunikácie“, pričom sa konštatuje, že sa doteraz skúmala iba „izolovane“, teda zrejme vo forme prípadových partikulárnych štúdií (analýzu spoločného registra spoločenských („duchovných“) vied – *Geisteswissenschaften* pozri Meißner – Wallner, 2018), a že doteraz nebola vyčerpávajúco ani komparatívne dokumentovaná ako celok.

Z nemeckého a anglického korpusu autori vyššie spomenutého projektu extrahovali zoznamy slovík, podstatných mien a prídavných mien/prísloviak, ktoré možno označiť za „všeobecný vedecký jazyk“, inými slovami, akési elementárne inter- a transdisciplinárne, nadodvetvové výrazivo základných kategórií a pojmov, ktoré umožňuje komunikáciu v jednotlivých špecializovaných odvetviach: definovanie termínov, formulovanie výskumných otázok, argumentov, odpovedí a napokon aj komunikáciu zameranú navonok (napríklad pri popularizácii vedeckých a technických poznatkov). Autori projektu si pritom uvedomujú, že v rámci výskumu v tejto oblasti stále zostáva viacero aktuálnych úloh systematického porovnávania odbornej nemčiny i angličtiny (Rheindorf, 2012, s. 1).

Kým teda špecializovaný odborný jazyk (terminológia) jednotlivých disciplín predstavuje pri interdisciplinárnom výskume a komunikácii istý deliaci prvok, takzvaný všeobecný vedecký jazyk (*allgemeine Wissenschaftssprache, AWG*) je akýmsi spojivom. Nepatria doň pritom iba spomenuté základné kategórie a pojmy ako *entita, príčina, dôsledok* a podobne. Napríklad výskum akademického a odborného jazyka v jedno- i viacjazyčných podmienkach sa zameriava aj na výskum kolokácií a ustálených slovných spojení a vzorov (*Muster*, angl. *patterns*) odborného jazyka (Brommer, 2018; Pecman, 2007).

Markus Rheindorf (2016) zasa v súvislosti so všeobecným či spoločným vedeckým jazykom hovorí o „spoločnom registri, ktorý prekonáva hranice jednotlivých disciplín“. Tvoria ho termíny označujúce spoločné objekty a úkony akademickej práce v oblasti poznávania, chápania a učenia, vnímania a pozorovania, navrhovania, písania a hovorenia (v rámci vedeckého diskurzu) v ich rozličných podobách.

Za zmienku stojí okolnosť, že v nemčine má podľa Rheindorfa tento spoločný register výrazne figuratívny charakter,⁸ čo v konečnom dôsledku spôsobuje ťažkosti

⁸ Ch. Fandrychová (2009) hovorí o „skrytej metaforike“.

vo viacjazyčných kontextoch aj z didaktického hľadiska pri osvojovaní si pravidiel nemeckého akademického vyjadrovania. Táto výskumná otázka sa rieši opäť na základe korpusového materiálu: úlohou je potom identifikovať, opísať a kategorizovať lexikálny rozmer spoločného odborného registra. V príspevku sa predstavujú takzvané operátory, ktoré umožňujú odlišiť spoločný register od neakademickej nemčiny. Figuratívnosť takto získaných výrazov sa potom hodnotí z hľadiska ich priestorovo-haptického, opticko-vizuálneho, mentálne-kognitívneho a akusticko-lingvistického hľadiska (Rheindorf, 2016, s. 177).

Termín „spoločný vedecký jazyk“ (*gemeinsame Wissenschaftssprache*) nie je úplne nový (Schepping, 1976), tento „základný inventár“ sa pritom od odborného jazyka odlišuje, hoci sa v ňom vyskytuje s vysokou frekvenciou (Strauss – Zifonun, 1985, cit. podľa Rheindorfa, 2016, s. 178). Heinz Schepping vymedzuje túto skupinu výrazov z funkčného hľadiska ako „rozličné výrazové formy pre myšlienkové operácie predpokladania, zdôvodňovania, vyvodzovania, odvodzovania, prenášania významu a porovnávania, pomenúvania a určovania“ (1976, s. 21, cit. podľa Rheindorfa, 2016, *ibid.*). Spoločný register umožňuje usúvzťažňovanie poznatkov (vedenia) z jednotlivých oblastí poznania, ale z praktického i teoretického hľadiska umožňuje aj samotný proces vedeckého skúmania, napríklad definíciu skúmaného predmetu. V dôsledku toho sa podľa Konrada Ehliche (1993) v nemeckých podmienkach vytvorila slovná zásoba, ktorá sa opiera o bežný jazyk (*Alltags- oder Gemeinsprache*), hoci používané výrazy takéhoto jazyka majú v rámci spoločného registra pozmenený význam. Spoločný register nemožno chápať ako „doménovo-špecifický“ (teda špecificky vedecký) v úzkom zmysle slova. Lexika spoločného registra (*AWS*) a jej kolokácie sú „skôr typické než špecifické, to znamená obzvlášť charakteristické, ale nie výlučne“ (Rheindorf, 2016, s. 178).

Výskum tejto časti nemeckej odbornej lexiky (*deutsche AWS*) sa vyznačuje fragmentárnosťou perspektív a jednotlivých analýz (Ehlich, 1995, 1998, 1999, 2000; Fandrych, 2004; Graefen, 1999, 2000, 2009), ktoré sa obmedzujú na niektoré (nemnohé) slovesá a špeciálne oblasti, respektíve na uvádzacie (*redeberichtende*) slovesá, a navyše pracujú s „pomerné malými korpusmi“ (Rheindorf, s. 2016, s. 180). Možno azda povedať, že sa prinajmenšom črtá budúci smer skúmania tejto lexiky zameraný na využitie čoraz rozsiahlejších, kvalitnejších korpusov akademických, vedeckých, technických a iných odborných textov (*ibid.*).

Takéto kvalitatívne kritériá by pritom mali spĺňať korpusy Berlínsko-brandenburskej akadémie vied. Sú rozsiahle a verejne prístupné,⁹ pričom dva hlavné referenčné podkorpusy korpusového portálu v súčasnosti obsahujú celkovo vyše 135 miliónov tokenov z najrozličnejších oblastí. Ústredným kritériom pre to, či daný vý-

⁹ Referenčné podkorpusy a rôzne špecializované korpusy sú umiestnené na portáli *Digitálneho slovníka nemeckého jazyka* (Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache) na stránke: <https://www.dwds.de/>

raz patrí do spoločného registra, je jeho všeobecné, „nadodborové“ používanie (Ehlich, 1993, s. 33), pričom túto vlastnosť je potrebné z korpusového hľadiska zohľadniť. Potenciálne nadodborové jednotky sa musia vyskytovať vo všetkých odborných oblastiach a musia v nich byť relatívne rovnomerne rozložené (Rheindorf, 2016, s. 180). Filtrovanie korpusu pri výskume spoločného registra (*AWS*) prebiehalo v niekoľkých krokoch, čím sa postupne odfiltrovali najčastejšie lexémy, funkčné slová, špecializovaná lexika a bežná slovná zásoba, a tak bolo možné identifikovať „vedecké“ lemy patriace do skúmaného spoločného registra (Rheindorf, 2016, s. 180 – 181).

Zdá sa teda, že empirický (korpusový) prístup v kombinácii so systémovým myslením a fundovanou metodológiou tak napriek metodologickým výzvam umožňuje minuciózne opisovať a analyzovať odborný jazyk ako subsystém všeobecného jazyka.

7. ZÁVER

Odborný jazyk, resp. odborné jazyky ostávajú vzhľadom na nejednoznačnosť a premenlivosť svojich hraníc navzájom i vo vzťahu k iným registrom a k všeobecnému jazyku, ako aj vzhľadom na škálovitý charakter všeobecných i špeciálnych lexikálnych jednotiek a na dynamiku vývoja jazyka ťažko uchopiteľnou entitou. Ako sme sa pokúsili ukázať na príklade niektorých významných prístupov, prác a pomerne nedávnych projektov, túto prekážku sa úspešne darí prekonávať vďaka viac alebo menej špecializovaným odborným korpusom.

Možno azda vysloviť predpoklad, že trend empirického a korpusového výskumu predmetnej oblasti bude nielen pokračovať, ale predstavuje neodmysliteľnú súčasť výskumného procesu, podobne ako o tom svedčí spôsob práce v súčasnej lexicológii, lexikografii a jazykovede vo všeobecnosti. Potvrďuje to aj obsah 22. ročníka európskeho sympózia výskumu odborného jazyka, ktoré sa roku 2019 konalo v talianskej Padove. Toto prestížne podujatie zároveň v poslednej dekáde ukazuje, že výskum odborného jazyka je neoddeliteľne spätý s viacjazyčnosťou, interdisciplinárnou a digitálnymi médiami.

Bibliografia

BEAUCHESNE, Maude: Essai de caractérisation des langues de spécialité. In: Circuit, 2008, č. 98, s. 7 – 8. Dostupné na: <http://collections.banq.qc.ca/ark:/52327/bs2404744> [cit. 27. 01. 2020]

BROMMER, Sarah: Sprachliche Muster. Eine induktive korpuslinguistische Analyse wissenschaftlicher Texte. Berlin/Boston: Walter De Gruyter 2018. 440 s.

CABRÉ, Maria Teresa: La terminologie – théorie, méthode et applications. Ottawa: Armand Colin/PUO 1998. 322 s.

CABRÉ, Maria Teresa: Terminology. Theory, methods and applications. In: Terminology, 2003, roč. 9, č. 2, s. 163 – 199.

COXHEAD, Averil: A New Academic Word List. TESOL Quarterly, 2000, roč. 34, č. 2, s. 213 – 238.

DA SYLVA, Lyne: Corpus-based derivation of a “basic scientific vocabulary” for indexing purposes. In: Proceedings of the Corpus Linguistics Conference. Liverpool: University of Liverpool 2009. Dostupné na: http://ucrel.lancs.ac.uk/publications/cl2009/224_FullPaper.doc [cit. 27. 01. 2020]

DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka. Bratislava: Veda 2009. 372 s.

DŽUGANOVÁ, Božena: Terminológia ako vedná disciplína. In: Kultúra slova, 2002, roč. 36, č. 3, s. 129 – 139.

EHLICH, Konrad: Deutsch als fremde Wissenschaftssprache. In: Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache, 1993, roč. 19, s. 13 – 42.

EHLICH, Konrad: Die Lehre der deutschen Wissenschaftssprache: sprachliche Strukturen, didaktische Desiderate. In: Linguistik der Wissenschaftssprache. Eds. H. Kretzenbacher – H. Weinrich. Berlin/New York: de Gruyter 1995, s. 325 – 352.

EHLICH, Konrad: Kritik der Wissenschaftssprachen. In: Fachsprachen. Ein internationales Handbuch. Eds. L. Hoffmann – H. Kalverkämper – H. E. Wiegand. Berlin/New York: de Gruyter 1998, s. 856 – 866.

EHLICH, Konrad: Alltägliche Wissenschaftssprache. In: Informationen Deutsch als Fremdsprache, 1999, roč. 26, č. 1, s. 3 – 24.

EHLICH, Konrad: Deutsch als Wissenschaftssprache für das 21. Jahrhundert. In: German as a Foreign Language, 2000, roč. 1, č. 1. Dostupné na: <http://www.gfl-journal.de/1-2000/ehlich.html> [cit. 27. 01. 2020]

ENGBERG, Jan: Languages for Specific Purposes. In: Encyclopedia of language and linguistics. 2. vyd. Ed. K. Brown et al. Amsterdam. Elsevier 2006, VI. zv., s. 679 – 683.

FANDRYCH, Christian: Bilder vom wissenschaftlichen Schreiben. Sprechhandlungsausdrücke im Wissenschaftsdeutschen. Linguistische und didaktische Überlegungen. In: Materialien Deutsch als Fremdsprache, 2004, č. 73, s. 269 – 291.

FELBER, Helmut: Všeobecná teória terminológie. In: Kultúra slova, 1986, roč. 20, č. 5, s. 129 – 135.

GAMBIER, Yves: Problèmes terminologiques des pluies acides: pour une socioterminologie, La fertilisation terminologique dans les langues romanes. In: Meta, 1987, roč. 3, s. 314 – 320.

GARDT, Andreas: Sprachtheoretische Grundlagen und Tendenzen der Fachsprachenforschung. In: Zeitschrift für Germanistische Linguistik, 1998, roč. 26, č. 1, s. 31 – 66.

GÖPFERICH, Susanne: Fachtextsorten der Naturwissenschaften und Technik – ein Überblick. In: Fachsprachen/Languages for Special Purposes. Eds. L. Hoffmann – H. Kalverkämper – H. E. Wiegand. New York, Berlin: de Gruyter 1998, s. 545 – 556.

GRAEFEN, Gabriele: Wie formuliert man wissenschaftlich? In: Alternative Vermittlungsmethoden und Lernformen auf dem Prüfstand. Wissenschaftssprache – Fachsprache; Landeskunde aktuelle; Interkulturelle Begegnungen – Interkulturelles Lernen. Eds. H. Barowski – A. Wolff. Materialien Deutsch als Fremdsprache, 1999, č. 52, s. 222 – 239.

GRAEFEN, Gabriele: Einführung in den Gebrauch der Wissenschaftssprache. In: Wie schwer ist die deutsche Sprache wirklich? Eds. A. Wolff – O. E. Winters. Regensburg: FaDaF 2000, s. 191 – 210.

GRAEFEN, Gabriele: Versteckte Metaphorik – Ein Problem im Umgang mit der fremden deutschen Wissenschaftssprache. In: Wissenschaftliche Textsorten im Germanistikstudium deutsch-italienisch-französisch kontrastiv. Akten der Trilateralen Forschungskonferenz 2007-2008. Eds. M. Dalmas – A. M. Foschi – E. Neuland. Deutsch-Italienisches Zentrum Centro Italo-Tedesco Via Giulio Vigoni 2009, s. 149 – 166.

HOFFMANN, Lothar: Kommunikationsmittel Fachsprache. Eine Einführung. 2. völlig neu bearb. Auflage. Tübingen: Narr Verlag 1985. 498 s.

HOFFMANN, Lothar – KALVERKÄMPER, Hartwig – WIEGAND, Herbert Ernst (eds.): Fachsprachen – Languages for Special Purposes. 1. Halbband. Berlin: de Gruyter 1997. 1369 s.

HOFFMANN, Lothar – KALVERKÄMPER, Hartwig – WIEGAND, Herbert Ernst (eds.): Fachsprachen – Languages for Special Purposes. 2. Halbband. Berlin: de Gruyter 1998. 1350 s.

HOFFMANN, Lothar: Fachsprachen. In: Fachsprachen – Languages for Special Purposes. 1. Halbband. Eds. L. Hoffmann – H. Kalverkämper – H. E. Wiegand. Berlin: de Gruyter 1997, s. 533 – 543.

HORECKÝ, Ján: Odborný štýl (jazyk). In: Slovenská reč, 1951/52, roč. 17, č. 4, s. 97 – 102.

HUMBLEY, John: LSPs in French. In: Languages for Special Purposes. An International Handbook. Eds. J. Humbley – G. Budin – L. Christer. Berlin/Munich/Boston: De Gruyter Mouton 2018, s. 209 – 224.

KALVERKÄMPER, Hartwig: Die Fachwelt in der allgemeinen einsprachigen Lexikographie (deutsch-englisch-französisch-italienisch). In: Fachsprache, 1988, č. 10, s. 98 – 123.

KOCOUREK, Rostislav: La langue française de la technique et de la science. Vers une linguistique de la langue savante, 2. rozšírené vyd. Wiesbaden: Brandstetter 1991. 327 s.

KOCOUREK, Rostislav: Terminologie a odborná lingvistika na přelomu století: směry, vývoj a posun cílů. In: Termina 2000: Sborník příspěvků z 2. konference 1996 a 3. konference 2000. Ed. M. Žemlička. Praha: Galén 2001, s. 12 – 30.

KOVÁŘIKOVÁ, Dominika: Kvantitativní charakteristiky termínů. Praha: NLN 2017. 136 s.

LERAT, Pierre: Les langues spécialisées. Paris: Presses Universitaires de France 1995. 208 s.

L'HOMME, Marie-Claude: Y a-t-il une langue de spécialité? Points de vue pratique et théorique. In: Langues et linguistique, numéro spécial. Journées de linguistique, 2011, s. 26 – 33. Dostupné na: http://www.lli.ulaval.ca/fileadmin/lit/fichiers/recherche/revue_LL/numero_special_2011/LLSP2011_26-33.pdf [cit. 27. 01. 2020]

MACHOVÁ, Svatava: Terminografie. In: Čermák, František et al.: Manuál lexikografie. Praha: H&H 1995, s. 137 – 158.

MEIBNER, Cordula – WALLNER, Franziska: GeSIG – Das gemeinsame sprachliche Inventar der Geisteswissenschaften. Ein korpuslinguistisches Projekt zur Erschließung von fachübergreifendem Wortschatz. In: Lingua Academica 1. Beiträge zur Erforschung histori-

scher Gelehrten- und Wissenschaftssprachen. Eds. W. P. Klein – M. Prinz – J. Schiewe. Berlin: De Gruyter 2018, s. 457 – 471.

MELOUN, Milan – MILITKÝ, Jiří – HILL, Martin: Statistická analýza vícerozměrných dat v příkladech. Praha: Academia 2012. 756 s.

MISTRÍK, Jozef et al.: Encyklopédia jazykovedy. Bratislava: Obzor 1993. 520 s.

NAGY, Imola Katalin: English for Special Purposes: Specialized Languages and Problems of Terminology. In: Acta Universitatis Sapientiae, Philologica, 2014, roč. 6, č. 2, s. 261 – 273.

PECMAN, Mojca: Phraséologie contrastive anglais-français : analyse et traitement en vue de l'aide à la rédaction scientifique. Dizertačná práca Université de Nice-Sophia Antipolis 2004.

PECMAN, Mojca: Approche onomasiologiques de la langue scientifique générale. In: Revue française de linguistique appliquée, 2007, roč. 12, č. 2, s. 79 – 96. Dostupné na: <https://www.cairn.info/revue-francaise-de-linguistique-appliquee-2007-2-page-79.htm> [cit. 27. 01. 2020]

PELIKAN, Kristina – ROELCKE, Thorsten: Theoretical Models and Specific Communication Situations in Projects. In: Open Linguistics, 2017, roč. 3, č. 1, s. 679 – 698.

PHAL, André: La recherche au CRÉDIF: la part du lexique commun dans les vocabulaires scientifiques et technique. In: Langue française, 1969, s. 73 – 81.

PHAL, André et al.: Vocabulaire générale d'orientation scientifique. Paris: CREDIF/Didier, 1971. 128 s.

RHEINDORF, Markus: Endbericht zum Pilotprojekt Wörterbuch der allgemeinen Wissenschaftssprache (Deutsch – Englisch) gefördert vom Interdisziplinären Dialogforum der Universität Wien 2012. 17 s. Dostupné na: <https://homepage.univie.ac.at/markus.rheindorf/manuscripts/Dictionaryreport.pdf> [cit. 27. 01. 2020]

RHEINDORF, Markus: Die Figurativität der allgemeinen Wissenschaftssprache des Deutschen. In: Linguistik online, 2016, roč. 76, č. 2, s. 177 – 195.

ROELCKE, Thorsten: Zur Gliederung von Fachsprache und Fachkommunikation. In: Fachsprache, 2014, č. 3 – 4, s. 154 – 178.

ROELCKE, Thorsten: Die Konstitution terminologischer Systeme in Fachsprachen. In: Wortschatz: Theorie, Empirie, Dokumentation. Eds. S. Engelberg – H. Kämper – P. Storjohann. Berlin: de Gruyter 2018, s. 171 – 188.

SAHLIGER, E.: Hospodárska jazykoveda na Slovensku. In: Slovenská reč, 1941, roč. 9, č. 2 – 3, s. 80 – 88.

CHEPPING, Heinz: Bemerkungen zur Didaktik der Fachsprache des Deutschen als Fremdsprache. In: Beiträge einer Arbeitstagung an der RWTH Aachen vom 30. September bis 4. Oktober 1974. Eds. D. Rall – H. Schepping – W. Schleyer. Bonn: DAAD 1976, s. 13 – 34.

SLODZIAN, Monique: L'émérgence d'une terminologie textuelle et le retour du sens. In: Les sens en terminologie. Travaux du C.R.T.T. Lyon: Presses Universitaires de Lyon 2000, s. 61 – 85.

STEGER, Hugo: Erscheinungsformen der deutschen Sprache. Alltagssprache – Fachsprache-Standardsprache-Dialekt und andere Gliederungstermini. In: Deutsche Sprache, 1988, roč. 16, s. 289 – 319.

THOIRON, Philippe – BÉJOINT, Henri: Les sens des terms. In: Les sens en terminologie. Travaux du C.R.T.T. Lyon: Presses Universitaires de Lyon 2000, s. 5 – 19.

TUTIN, Agnès: L'apport des corpus annotés pour l'élaboration semi-automatique d'une base de collocations de la langue scientifique générale In: Corpus et dictionnaires de langues de spécialités. Eds. F. Maniez – P. Dury – N. Arlin – C. Rougemont. Lyon: Presses universitaires de Grenoble 2008. s. 45 – 67.

VACHEK, Josef: Dictionary of the Prague School of Linguistics. Ed. L. Dušková. John Benjamins Publishing Company 2003. 223 s.

Zdroje:

<https://www.czechency.org/slovník/FUNK%C4%8CN%C3%8D%20STYL>

<https://www.eila.univ-paris-diderot.fr/recherche/artes/index>

<https://ejournals.facultas.at/index.php/fachsprache>

<https://www.erudit.org/en/journals/meta/>

<https://www.dwds.de/>

HOVOROVOSŤ A ŠTYLISTIKA ONLINE ALTERNATÍVNEJ TLAČE¹

VLADIMÍR PATRÁŠ

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

PATRÁŠ, Vladimír: Colloquiality and stylistics of online alternative news media. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2019, Vol. 70, No 3, pp. 591 – 606.

Abstract: The main line of the study is bound to the conditions, demonstrations and effects of colloquiality (colloquialization) parameter that has been applied in the current electronic media communication sphere. Colloquiality as a non-verbal, structural and compositional attribute of a piece of communication is primarily present in the open, semi- and non-official communication contacts with direct, immediate involvement of their participants. In traditional print journalism built on the verified principles of printedness/writtenness, colloquiality occurs as a secondary, accompanying attribute of the media communication pieces. Regardless of the genre affiliation of the newspaper products, it helps perform their, e.g., documentary, persuasive, captivating, characterizing, relieving or aesthetic functions. Apart from the parameter of printedness, both mainstream and alternative (complementary) online media generally calculate upon the advanced options of the visual code systems. Thus, language-based online newspapers are easily supplemented with simultaneous, additional, or substitutional means and procedures of cinematographic origin, e.g., a surprising choice, dynamic edition, purpose-made superposition of the text, audio and video sequences being applied through hyperlinking, audiovisual effects, etc. Besides, accompanying dialogization and consequent de-officialization of online newspapers are changing conventional characteristics of the journalistic style. The expanding zone of colloquiality loosens the standards of codified language in written/printed communication. Boundaries between the varieties in the framework of language stratification are already easily penetrable. The material base and argument platform of the study consist of author texts published in the Slovak online alternative news media.

Key words: media communication sphere, online alternative news media, colloquiality, printedness/writtenness, language stratification, journalistic style, genre

„Hovorovosť nechápeme len ako štylistické alebo príznakové hodnotenie jazykových prostriedkov, lež ako výrazný dynamizujúci faktor celého jazykového systému, ako vlastnosť jazykových prostriedkov (zvukových, lexikálnych, gramatických) vyplývajúcu z ich viazanosti na hovorené (ústne) komunikáty nositeľov spisovného jazyka...“ (Bosák, 1991, s. 72).

Hovorená (ústna, zvuková, akusticko-auditívna) a písomná (písaná, tlačaná, grafická, opticko-vizuálna) forma dorozumievania medzi jednotlivcami a spoloč-

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu VEGA č. 1/0598/18 *Štylistika mienkovtornej elektronickej tlače stredoprúdového a alternatívneho typu*.

stvami ľudí napriek svojim odlišnostiam a povereniam nepochybne utvára dve strany tej istej mince. Uvedená konštatácia je platná jednak vo vývinovom videní, ale obstoí aj vo vzťahovo-porovnávacom poňatí oboch základných foriem medziľudskej komunikácie. Bohatá a neustále otvorená sústava vymedzujúcich vlastností hovorenej formy – dejinná prvotnosť, bezprostrednosť, autentickosť, spontánnosť, dialogickosť, neoficiálnosť, familiárnosť, sociálna blízkosť (solidárnosť), dôvernosť, srdečnosť, premenlivosť, viackanálovosť, supletívnosť, úspornosť dorozumievania, zároveň však aj prechavosť v časopriestore, fragmentárnosť a štruktúrna i sémantická nehotovosť a ďalšie – pri porovnaní s neskorším, odvodeným spôsobom dorozumievania je už považovaná za teoreticko-metodologicky potvrdenú a prakticky overenú konštantu. Netreba teda ani zvlášť zdôrazňovať, že prednosti hovorenej formy sa spravidla stávajú obmedzeniami písomnej formy komunikácie a opačne. Viacerí bádatelia poukazujú na zásadný rozdiel medzi písomnou a hovorenou komunikáciou: „... písaná komunikácia je „dirigovaná“ normou, ktorá vyžaduje používanie spisovného jazyka. Naproti tomu pri hovorenej (ústnej) komunikácii sa spisovnosť vyžaduje iba v oficiálnych situáciách; prevažná časť hovorenej komunikácie je spontánna“ (Bosák, 1995, s. 20). Poznamenajme, že v ére elektronicky podmienenej komunikácie pričinením faktického, príp. virtuálneho, simulovaného zmenšovania komunikačných rozostupov a zneoficiálnovania dorozumievacích kontaktov sa poznatok o prísnejšie vymedzovanej dvojici *spisovnosť* – *nepisovnosť* relativizuje.

V týchto súvislostiach sa žiada podotknúť, že práve „prirodzené spolunažívanie“ vcelku protirečivých vlastností oboch základných foriem komunikácie si ich variačným potenciálom poskytuje priaznivé podmienky na preskupovanie, častejšie však integrovanie ich črt do prechodovej, zmiešanej formy dorozumievania. Zmiešaná forma tak v podmienkach teletechnológií, v službách nových médií a v rastúcom počte komunikačných sfér stále častejšie a priebojnejšie zabezpečuje pragmatické zámery či naplnia očakávania zo strany účastníkov komunikačných situácií a nezriedka veľmi efektívne zaberá rozhodujúce sociokomunikačné pozície v dorozumievacom styku.

Uvedeným charakteristikám a okolnostiam, ktoré si všímame s ohľadom na predmet a cieľ štúdie, v poslednom období venuje sústredenú pozornosť kolektívna vedecká publikácia *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí* a v nej najmä inšpiratívne časti 1.1., 2.1. a celá 10. kapitola (bližšie Čmejrková – Hoffmannová, 2011). Dichotómia ústnosti a písanosti rozhodujúcim spôsobom tvárni výrazné komunikačné sféry a kontúruje nosnú koncepčnú líniu vedeckej monografie Jany Hoffmannovej a kol. (2016). Dynamické aspekty hovorovosti sú jadrom štúdie Jána Bosáka (1988). Na reflexie a trendy hovorovosti vrátane štýlového kontextu v lexike upozorňuje III. kapitola kolektívnej publikácie *Dynamika slovnéj zásoby súčasnej slovenčiny* (bližšie Horecký – Buzássyová – Bosák a kolektív, 1989). Postavenie živého úzu pri výskume problematických jazykových javov, o. i. vo vývinovom sledovaní vzťahu *hovorený jazyk* – *písaný jazyk*, medzi hovorenosťou (ústnosťou) a hovorovosťou, medzi bežným hovoreným jazykom a hovorovým štýlom zdôrazňuje Ján Bosák (1995). Terminolo-

gické nuansy medzi hovorenosťou, hovorovosťou, hovorovým štýlom a ústnou komunikáciou utvárajú skelet štúdie Martiny Bodnárovej (2013). Kontrastívne ladené výskumy internetovej publicistiky v systémovo-informačnom, komunikačnom a prakticistickom vymedzení predostiera Vojtěch Bednář (2011). Možnosti žurnalistiky na integrovanie jej pilierových zásad do online prostredí rozpracúva James C. Foust (2017). Osobitosti publicistického štýlu a komunikačných stratégií vo vzťahu k novej stylistickej paradigme v ruskom vedeckom prostredí rozpracúva a hodnotí Alla A. Kalendr (2016). Reflexie úloh tlače pri narúšaní ideologických stereotypov a evolúciu rečových štýlov pod vplyvom sociálnych faktorov prináša vedecká monografia Iriny P. Lysakovovej (2019). Na konvergentno-divergentné trendy a protirečivé strety medzi ústnosťou (hovorenosťou), hovorovosťou a písanosťou/tlačnosťou v mediálnej komunikácii sa vzťahuje štúdia Vladimíra Patráša (2012).

Hlavný motív tohto príspevku sa viaže na podmienky, prejavy a účinky parametra hovorovosti (kolokvializácie – prieniku nespisovnosti do pôvodne ústnych komunikátov publikovaných tlačou; vymedzenie porov. Čmejrková – Hoffmannová, 2011, s. 343), ktorá sa uplatňuje v súčasnej elektronicky podmienenej mediálnej komunikačnej sfére tlačeného typu. V tradičnej printovej žurnalistike, ktorá ťaží z ustálených zásad tlačenosti/písanosti, hovorovosť funguje ako odvodená, „delegovaná“ vlastnosť mediálnych komunikátov. Bez ohľadu na žánrovú príslušnosť internetovej mediálnej produkcie s charakteristickými črtami tlačovín pomáha v nej zabezpečovať napr. dokumentárne, presvedčacie, pútacie, inštruktážne, odľahčujúce, estetické a niektoré ďalšie poverenia. Pritom sa stále udržiava zreteľná grafická podstata žurnalistickej komunikačnej sféry. Vcelku pohodlne a úspešne sa v nej udržiava aj prítomnosť typologických parametrov a reglementovaných požiadaviek kladených na publicistický štýl, ktorý je svojou predurčenosťou prostredníctvom širokého a pestrého žánrového rozptylu prístupný aj pôsobeniu ďalších štýlov s vlastnosťami ústnosti i písanosti. K pružnej stabilite publicistického štýlu v štýlovej rodine a v dorozumievacej praxi pritom prispievajú všetky roviny jazykového systému, teda i zvukovo-intonačná rovina.

Je potrebné zdôrazniť, že online tlačené médiá hlavného prúdu (mainstreamu) i online médiá s komplementárnym predurčením (alternatívna tlač) okrem vlastnosti tlačenosti všeobecne počítajú s pestrými možnosťami vizuálnych sústav. Deje sa tak aj prepájaním mediálnej produkcie so sociálnymi sieťami, ktoré výrazne operujú s grafickým potenciálom svojho prostredia. Do online tlače so zreteľnou jazykovou bázou sú tak bez väčších ťažkostí začleňované súbežné, doplnkové, resp. zástupné prostriedky a postupy hlásiace sa ku kinematografickým technikám a prostrediam. Máme na mysli napr. účelový výber, dynamický zostrih, prekvapivé prevrstvovanie textových, zvukových a obrazových náznakov a sekvencií, ich nasadzovanie do aktuálneho celku prostredníctvom hyperlinkovania, súbory rozmanitých audiovizuálnych efektov a pod. Východisková tlačená platforma tak poskytuje pôdorys na účelový výber a zoradenie podnetov z nerovnorodých komunikačných podmienok. Z internetovej tlače printového typu sa tak stáva plnohodnotný multimodálny priestor s jeho prednosťami a obmedzeniami.

Vo viackanálovom elektronickom prostredí striktniejšie vymedzovanie rozhrania *písanost' – ústnost'* a siete dichotomicky vybudovaných sprievodných neverbálnych konštituentov (v štylistikách ponímaných ako *štylotvorné faktory*, resp. *štylotvorné činitele*) už oslabuje svoj delimitačný potenciál na vytváranie kontrastívnych podmienok, ktoré sú pre konštituovanie toho-ktorého štýlu podstatné. Pričinením teletechnológií, následných alebo súbežných principiálnych zmien a aktivizovaním kolokvializačných postupov – najmä dialogizovaním a zneoficiálnovaním online tlače – však ústnost' predsa len mení ustálené charakteristiky žurnalistickej komunikačnej sféry a v jej rangu aj publicistického štýlu.

Kolokvializácia (S. Čmejrková ju poníma ako súčasť konverzacionalizácie, t. j. skutočnosti, že pri nezáväznej konverzácii účastníci neváhajú použiť nespisovné prostriedky, uvoľnenú syntax a pod.; porov. Čmejrková – Hoffmannová, 2011, s. 323) sa uplatňuje v skúmanej časti elektronickej mediálnej komunikácie všeobecnejšie a nepôsobí iba jednosmerne. Hovorovosť sa totiž neprejavuje len ako erózny postup, ktorý rozvoľňuje, príp. ruší ustálené normy písanej komunikácie. Do prostredia písomnosti totiž vnáša aj prvky a kritériá konkurencie, ktoré popri rozširovaní pásma hovorovosti umožňujú „rehabilitovať“ a prijímať nespisovnosť v službách mediálnej komunikácie printového typu (porov. Patráš, 2012). Uvedené „zhovornujúce“ aktualizačno-dynamizujúce črty, sklony a postupy sa v mainstreamovej internetovej tlači prejavujú v periodikách so zreteľnejším straniacim vymedzením alebo bulvárnym predurčením. Prejavvy kolokvializácie pritom nachádzame spravidla v rámcových zložkách spravodajských textov – v titulkoch a perexoch –, kde hovorové súčasti plnia pútaciú a zábavnú funkciu. Relatívne častejší výskyt hovorových komponentov sa zaznamenáva v analytických textoch – rozhovoroch, komentároch, diskusiách, plniacich persuzívne, resp. propagačné až manipulatívne poslanie. Práve v názorovej žurnalistike je výskyt hovorovosti príznakový, nezriedka aj očakávaný pre jej individuálne, príp. skupinovo podmienené navrstvovanie nezriedka nápadných postojových zložiek na faktografický základ. Príklady na potvrdenie uvedených trendov neuvádzame pre zameranosť štúdie na online alternatívne médiá. Súvisiace indicie a čiastkové argumenty vo vzťahu k novinyým titulkom predstavujeme v príspevkoch Patráš, 2012, 2018.

Produkcia, na ktorú je zameraná naša hlavná pozornosť, vzniká, ustaluje sa a pôsobí mimo médií hlavného prúdu (mainstreamu). Tenduje k mediálnej komunikačnej sfére, viaže sa na aktuálne spoločenské udalosti, „o ktorých sa v kamennej (mienkotvornej, oficiálnej, hlavnoprúdovej) tlači príliš nehovorí“ a sprístupňuje ich svojmu publiku najmä mediálnymi komunikátmi zacielenými na formovanie názorov a ovplyvňovanie postojov. Typologicky a procedurálne je zahrnutá do okruhu zastrešeného združeným pomenovaním *alternatívne médiá* (pojmovo-terminologické vymedzenie prehľadovo uvádza Patráš, 2017; k online alternatívnej mediálnej produkcii názorového typu viac úvah poskytuje Patráš, 2018).

Alternatívne médiá podobne ako viaceré prejavy a žánre so žurnalistickými ambíciami v českom a slovenskom internetovom prostredí vývinovo a geneticko-typolo-

gicky vyrastajú z weblogovej komunikačnej sféry. Svoj mediálny úspech získavajú pričinením individualít a postupnou profesionalizáciou webovej publicistiky. V Bednář (2011, s. 50) za prvý všeobecne uznávaný publicistický server v českých podmienkach považuje produkciu spisovateľa a novinára O. Neffa *Neviditeľný pes*,² ktorý vychádza od jari 1996 dodnes v spolupráci s internetovým serverom *Lidovky.cz*. Online list *Neviditeľný pes*, ktorý nemá printovú predlohu, príp. súběžca, môžeme identifikovať ako koncepčno-technologického a jazykovo-komunikačného predchodcu alternatívnej mediálnej scény. Dodajme, že na zmienenom serveri od leta 1996 začalo vychádzať internetové periodikum *Britské listy*,³ ktoré zodpovedá charakteristikám alternatívnej tlače (konceptné vymedzenie alternatívnych médií pozri napr. Atton, 2002). V roku 1999 sa *Britské listy* osamostatnili a sú editované a redigované dodnes zásluhou takmer dvoch tisícok prispievateľov (väčšina z nich sú však autori jedného produktu⁴). Weblogový spôsob koncipovania vrátane redakčnej práce jedného autora, efektívnosť praktických obmedzení a kontrolných mechanizmov pri redigovaní sa potvrdzuje v editovaní internetových metainformačníkov, ktoré sa zameriavajú na nové médiá; v českom online prostredí takto jestvuje napr. weblog *Online žurnalistika*.⁵

V slovenských podmienkach sa alternatívna mediálna produkcia ako nový spôsob elektronickej žurnalistiky⁶ začala aktivizovať okolo roku 2005. V ranom období online alternatívnej tlače na Slovensku ešte neboli etablované alternatívne médiá, na ktoré sa pre ich mimomediálne aktivity, získavanie prostriedkov a vyťažovanie zdrojov, produkciu a osobité – insitné, vulgárne či útočné – spôsoby šírenia ich výtvorov onedlho zamerala nielen objektívna kritika, ale i niektoré prejavy konkurenčných záujmov v domácej mediálnej krajine. Masívnejší nástup uvedenej skupiny online médií (niektorých s relatívne značným čitateľským záberom) na domácu webovú scénu zaznamenávame v rokoch 2013 – 2015. Výberovo uveďme *Protiprúd*, *Nadhlad*, *Hlavné správy*, *Zem a vek* aj s printovou paralelou, *Názor občana*, *Slobodný výber* a niektoré ďalšie; ide o približne dve desiatky médií. Na viac či menej rozporne hodnotenú pozíciu týchto online médií čiastočne poukazuje ich umiestnenie na indexe.⁷ Na rozpracovanie podmienok a prejavov hovorovosti a úvah o štýlových charakteristikách v tejto skupine online médií je potrebný špecializovaný priestor.

² <https://neviditelnypes.lidovky.cz> (Online. Cit. 15. 11. 2019.)

³ <https://blisty.cz> – „skutečnost je vždy složitější“. (Online. Cit. 15. 11. 2019.)

⁴ <https://blisty.cz/authors> (Online. Cit. 17. 11. 2019.)

⁵ <https://online.zurnalistika.cz> – „... blog naprosto skandálně nesoustavně monitoruje a glosuje dění ve světě online žurnalistiky a internetu.“ (Online. Cit. 22. 11. 2019.)

⁶ <http://www.sietovka.sk/archiv> – „nultý slovenský internetový magazín“ J. Filipa z r. 1997 uvádzame len pre jeho raritný profil a inšpiratívne pôsobenie, ale nepovažujeme ho za skutočný počiatok éry online tlače. (Online. Cit. 11. 11. 2019.)

⁷ <https://www.konspiratori.sk/zoznam-stranok.php> – „... verejná databáza webových stránok s nerióznym, klamlivým, podvodným, konšpiračným alebo propagandistickým obsahom. Pomôžeme vám zabrániť tomu, aby sa vaša reklama zobrazovala na weboch, ktoré môžu poškodiť vašu reputáciu.“ (Online. Cit. 17. 11. 2019.)

Z vývinového hľadiska a s ohľadom na potreby štúdie sa pozrime na prvé všeobecnejšie akceptované portály slovenskej online alternatívnej tlače. V jeseni 2007 sa v online periodiku *humanisti.sk*⁸ objavujú príspevky tematicky orientované na dejiny etického myslenia a morálky, na problematiku výchovy, vedy a vzdelávania, život komunit humanistov vo svete a pod. prostredníctvom žánru krátkych a rozšírených správ, recenzií, polemík, súťaží, prieskumov, úryvkov z kníh a i. Podobne ako väčšina príbuznej produkcie mimo médií hlavného prúdu aj uvedené alternatívne médium na svojich stránkach poskytuje záujemcom reklamný priestor. Pomocou neho čiastočne pokrýva náklady na chod periodika a činnosť (anonymnej) redakcie. Do novembra 2019 bolo na portáli *humanisti.sk* uverejnených bezmála 6 000 príspevkov.

V polovici zmieného desaťročia začína svoje pôsobenie názorový online magazín *Postoy.sk* (pôvodný portál dnes už nie je funkčný). Magazín sa v roku 2015 transformoval na *Denník Postoj*,⁹ zhromaždil zväčša aktívnych novinárov, profesionalizoval svoju redakciu a ako denník venuje pozornosť kultúre, náboženstvu, politike, ekonomike, rodinným a spoločenským motívom. Online periodikum uverejňuje texty na vlastnej webovej stránke s viditeľne moderovaným diskusným portálom. Pre čitateľov má poruke blogovú platformu a komerčnej sfére ponúka inzertný priestor.

Od konca roku 2014 sa v slovenskom mediálnom priestore exponuje portál *Nemesis.sk*¹⁰ so špecializáciou na ekonomickú problematiku a spoločensko-politický kontext zobrazovaných tém. Publikáčny priestor komunitného typu s konštitutívnymi príznakmi online alternatívneho média vznikol a funguje na báze pravidelných, početných a vcelku vysoko sledovaných príspevkov glosátorsko-komentárového typu od jediného weblogera (autorský pseudonym *Marek*; návštevnosť je zistená podľa Facebooku/Fb). Alternatívny portál je vybavený technologickými nástrojmi na uplatňovanie interaktivity. Je prelinkovaný s Facebookom s otvorenou diskusnou platformou a možnosťou vyjadriť postoj k textu a k autorovi prostredníctvom tzv. lajkovania. Blogger si tak zabezpečuje potrebnú spätnú väzbu a nadobúda motívy na ďalšie publikovanie od príslušníkov cieľových (typických) skupín. Na stránke je k dispozícii prehľad najčítanejších príspevkov a pohotovo umiestnené indexové názvy priradené informácii, príp. skupine informácií (kľúčové slová, značky, tagy), pomáhajúce používateľom utvárať patričný tematický kontext podľa ich konkrétnych požiadaviek.

Personalisticky pripravovaná online mediálna produkcia alternatívneho typu svojím autorským individualizmom a komunikátmi s príznakovými črtami ústnej formy dorozumievania predurčenými na mediálne zverejňovanie vrátane technolo-

⁸ <http://www.humanisti.sk/index.php> – „Svetonázor humanistu je neteistický. Čiže ide o nenáboženský svetonázor.“ (Online. Cit. 20. 11. 2019.)

⁹ <https://www.postoj.sk> – „... je jediným médiom, ktoré sa otvorene hlási ku konzervatívnym hodnotám a zároveň dosahuje vysoký profesionálny štandard. Naším cieľom nie je naháňať čítanosť, ale, naopak, snažíme sa odolať tomuto škodlivému trendu a seriózne sa zapojiť do verejnej debaty z konzervatívnej pozície.“ (Online. 23. 11. 2019.)

¹⁰ <http://www.nemesis.sk> – „pozri za roh“; „blog o zlate, striebre a ekonomike.“ (Online. Cit. 7. 11. 2019.)

gicko-komunikačného aktivizovania tzv. diskusných nástieniek je už sama osebe vybavená niektorými vlastnosťami charakteristickými pre bezprostredné hovorené dorozumievanie. Častými pôvodcami komunikátov s príslušnosťou k online alternatívnej tlači sú jednotlivci ochotní a schopní publikovať svoje osobné až súkromné postoje, zámery a postoje, a to aj bez špecializovanej novinárskej prípravy.

Uvedené zistenia, predpoklady, podnety a výsledky viac než štvrtstoročných výskumov elektronicky determinovanej komunikácie a ústneho dorozumievania (v syntetickej podobe Patráš, 2009, 2016) nás oprávňujú formulovať nasledovný náhľad: zo súvzťažnosti medzi autorským potenciálom vrátane autorskej kreativity, používateľskými skúsenosťami, technologickými možnosťami a pružným reagovaním mediálnej krajiny na meniace sa požiadavky a očakávania používateľských komunit vyrastá aj primeraný potenciál na prípustné, postupné a najmä produktívne nasycovanie písaných, resp. tlačených textov hovorovosťou. Keďže už ide o bezprostredný súvis medzi neverbálnymi parametrami a svetom jazyka (narácie, semiózy a zobrazovania), na zodpovedné doloženie významu uvedeného náhľadu je potrebné a vhodné stanoviť patričné argumentačné inštrumentárium. Je zrejmé, že pri kolokvializovaní písaných/tlačených komunikátov hlásiacich sa k online alternatívnej mediálnej produkcii dochádza k značnej variabilite, t. j. využívaniu vcelku celého diapazónu národného jazyka podľa podmienok a požiadaviek „kolonizovania“ nových komunikačných situácií a neustáleho rozširovania potenciálu hovorovej slovenčiny v nových komunikačných aktoch v mediálnom kyberpriestore. Na výsadnom mieste pritom už nespočíva štruktúrna normovanosť, jazyková čistota a spisovnosť prejavu, ale sociopragmatické požiadavky a dosahovanie ambícií, akými sú: autorská sebareprezentácia, tematická prestížnosť, významová presvedčivosť, výrazová priezračnosť, účinnosť, atraktivnosť naratívu a nezriedka i živá spontánnosť a „zneoficiálnovanie“, zosúkromňovanie online mediálneho dorozumievania ako celku. (O dynamickom podiele ústnosti – svojho času v rangu bežného hovoreného jazyka – na rozširovaní akcieschopnosti výrazových prostriedkov národného jazyka predvídavo uvažoval J. Bosák už pred štvrtstoročím; pozri Bosák, 1995, s. 20.)

Na prijateľné vyargumentovanie doterajších prístavení uveďme trojicu príkladov zo skúmanej komunikačnej sféry online alternatívnej tlače. Ukážky reprezentujú stvárnovanie komunikačných aktov s jednoznačným faktografickým pôdorysom (s väzbami komunikátov na spravodajské žánre) a súbežne s ambíciou navrstvovať na ne osobité postojové prejavy autorského pôvodu, napr. ironizovanie, odstup od predmetu pozornosti a/alebo komunikačného partnera, hra až *hra na hru*, sebareprezentácia a pod. Ide o postupy známe z priamych komunikačných interakcií typu *face-to-face*, v ktorých sa zhodnocuje viackanálovosť verbálnych aj neverbálnych kódových sústav; podobné rozpoloženie je prítomné aj vo weblogovej komunikácii. Je zrejmé, že v mediovanom dorozumívaní potom ľahko dochádza k účelovým presahom medzi štýlovými rozhraniami na osi *objektívnosť – subjektívnosť* a k preskupovaniu medzižánrových hraníc v rámci publicistického štýlu.

O spornosti, ne/prínose konštituovania ďalšieho – elektronického, resp. e-štýlu – sme uvažovali už skôr (porov. Patráš, 2006). Na žánrové prieniky s tendenciou uvoľnene, bezkonfliktne, „roztopašne“ manévrovať na nevyhranených pomedziach stredú a okrajov komunikačnej sféry a na faktické aktivizovanie jedného – publicistického štýlového modelu – v blogosfére sme už taktiež upozornili (pozri Patráš, 2009, s. 80 – 89). Počas projektovo uskutočňovaných analýz podmienok a pri interpretáciách prejavov hovorovosti a taktiež rozborov online tlačenej produkcie sme sa dopracovali k sociokomunikačne podmienenému poznaniu o akcelerujúcom vrastaní ústnej formy do písomného dorozumievania. Presvedčivejšie poukazovať na uplatňovanie a posudzovať vplyv hovorovosti v pozorovaných mediálnych komunikátoch je však možné len pri rozpoznaní súhry a zvážení účinkov vonkajších, mimojazykových podmienok a okolností.

Ukážky:

- a) Komunikát publikovaný v online alternatívnom médiu weblogového podtypu (fragmenty¹¹):

Zúfalstvo centrálnych bánk, zlato a Trump

Finanční komentátori posledné týždne behali ako kura bez hlavy a snažili sa tvoriť všemožné teórie o tom, prečo Fed uprostred masívnej ekonomickej expanzie, pristúpil k sekaniu úrokových mier. Videl som už veľa hovadiť, avšak minulý týždeň sa títo ľudia skutočne prekonali. V minulom článku som písal, že na znižovanie mier tlačí pán prezident USA, ktorý chce silný ekonomický rast a historicky nízku mieru nezamestnanosti v krajine udržať až do budúcoročných volieb. Otázne je, prečo sa globalistická časť elity, ktorá má vo Fede stále veľkú moc, snaží vyhovieť Trumpovi? Dôvod je globálny finančný systém, ktorý je v absolútne príšernom stave. Tento koncept som už v článkoch niekoľko krát popisoval a nie je až tak náročné ho pochopiť. Uniká však našim novinárom, ktorí nie sú dva krát bystrí a tí čo by ho aj pochopili sa o ňom boja informovať, aby nedajže napísali náhodou pravdu. Celý svet ide do čerta a jediné, čo ho môže udržať nad vodou sú nízke úrokové miery.

[...]

Slovenský novinár nemôže verejne pripustiť, že Európa a jej financie sú v absolútne príšernom stave. Nemôžu napísať, že euro je odsúdené na skrachovanú politiku nulových mier, ktorá nenaštartovala stabilný ekonomický rast. Nemôžu ani náhodou pripustiť, že ak by na Starom kontinente začali dvíhať úrokové miery, rozpočty krajín ako Grécko, Španielsko alebo Taliansko by sa rozleteli a vzali by so sebou TARGET2 a tým aj celé euro. Taktiež, pretože sami nevedia dobre anglicky a spoliehajú sa len na to, čo im predložia agentúry a pár zahraničných liberálnych plátkov, si myslia, že USA sú na hranici ekonomickeho kolapsu. Ľudia v médiách musia kvôli vlastnej obmedzenej mentálnej kapacite a skorumpovanosti tvrdiť, že s eurom budeme všetci na večné veky a nikdy inak a Spojené štáty príšerne trpia pod rozmarom prezidenta Trumpa. Nehľadiac na dva krát väčší ekonomický rast USA než v Európe, ignorujúc rekordné čísla akciových indexov. A samozrejme, nevnímajúc historicky nízku nezamestnanosť Spojených štátov na úrov-

¹¹ <http://www.nemesis.sk/zufalstvo-centralnych-bank-zlato-a-trump> – datované 31. 8. 2019. (Online. Cit. 15. 11. 2019.) Stránky skúmaného média sú prostredníctvom prelinkovanej platformy Facebooku (Fb) hojne navštevované a komentované: produkciu *nemesis.sk* na Fb simultánne sleduje a vyjadruje sa k nej približne 1 300 účastníkov.

ni 3,7% a ktorá stále klesá. Pracovný trh doslova vyčerpáva v USA svoje možnosti. Firmy musia robiť nábor vo väzniciach, aby si zabezpečili pracovnú silu.

[...]

Momentálne sa záujmy povstalcov aj globalistov stretli. Trump chce zacementovať ekonomickú expanziu pred blížiacimi sa voľbami a elity sa snažia ulaviť Európe, ktorá sa ponára do recesie a paniky naproti tvrdému Brexitu. Čo s týka Britov, tí opäť so všetkými vydrbali. Ako vždy za posledných 200 rokov. Boris opustí potápajúci sa kontinent a podpíše lukratívne obchodné dohody s USA a Áziou. Obchody, ktoré počas ich pobytu v Únii nemohli uzavrieť, pretože ich vždy ktosi vetoval. Najčastejšie Francúzi. Idea predĺženia Brexitu, ktorý médiá maľovali, sa zdala skutočne surrealistická. Mayovej návrhy ráтали s tým, že pre Britániu bude všetko tak, ako keby ostali v EÚ, však s tým rozdielom, že nebudú mať hlasovacie právo. V histórii sa takéto návrhy predkladali len vojensky porazeným národom. Ako mohli elity a mediálni gašpari považovať prijatie týchto podmienok za reálne uniká aj mojej bujarej fantázií. Svedčí to však o bubline v ktorej títo ľudia žijú a čo si o ľuďoch myslia. To je však nosná téma článkov tohto blogu a zároveň dôvodom ich porážky.

[...]

Od kedy som pred pár rokmi upozorňoval na dno trhu, si zlato polepšilo o skoro 50%. To je 50% za necelé 4 roky. V eurách dosahuje historicky vysoké ceny. Samozrejme, tedy ma za to liberálne gestapo dalo na zoznam konšpiračných webov. Zlato teda dosiahlo môj target pre obnovenie sekulárneho býčieho trhu ale na otváranie nových pozícií by som ešte počkal, nech sa nad 1440 ešte trochu zacementuje. Áno, 50% nárast bol ešte pred spustením nového býčieho trhu drahých kovov. Opäť prišli odborní hulibrci vysvetľovať do telky, prečo šlo zlato hore. Kde ste boli páni posledné roky, to by som rád vedel. Prečo ste ľuďom o tejto príležitosti nehovorili denno denne? Tie ich absurdné vysvetlenia ma zakaždým dostanú. Vraj zlato ide hore lebo Trump. Všetko je teraz lebo Trump. Vraj obchodná vojna spôsobila neistotu. Kedy v histórii, vážení, šlo zlato hore kvôli obchodným vojnám? Aká je historická korelácia obchodných reštrikcií a rastu ceny zlata? Pozrite si objem svetového obchodu a objem kapitálových trhov. Je to panika a nedôvera bohatých ľudí v systém, ktoré ženu kov hore. Stačí si porovnať objem svetového obchodu a čo sa ročne preobchoduje na FOREX. Zbožňujem týchto chujov, čo prd vedia a ku všetkému sa vyjadrujú.

[...]

b) Komunikát publikovaný v online alternatívnom médiu tradičného printového podtypu (fragmenty¹²):

Chodec s bielou palicou

Deň bielej palice 2019

Zamýšľali ste sa niekedy nad tým, podľa čoho sa nevidiaci či silne slabozraký orientuje? Z čoho všetkého si skladá predstavu o tom, ako jeho okolie aktuálne vyzerať? Čo všetko predchádza tomu, že sa s bielou palicou niekam vyberie úplne sám a bezpečne? Čo mu môže pri orientácii a samostatnom pohybe pomôcť a ako mu môžete pomôcť vy?

V utorok 15. októbra dostanete odpovede na všetky tieto otázky. Únia nevidiacich a slabozrakých Slovenska v spolupráci s Prezídium Policajného zboru a Mestskou políciou hlavného mesta SR Bratislavy pripravila už 10. ročník osvetovej akcie Deň bielej palice.

¹² <http://www.humanisti.sk/view.php?navezclanku=chodec-s-bielou-palicou&cislocclanku=2019100009> (Online. Cit. 19. 11. 2019.) Ide o produkt prevzatý z portálu <https://unss.sk/aktuality/2019/den-bielej-palice-2019.php> a adaptovaný na podmienky preberajúceho média. Upravovateľ prevzatého textu nie je známy, ale jeho práca s pôvodinou je viditeľná.

Prvá línia bude zameraná na zvyšovanie bezpečnosti ľudí so zrakovým postihnutím ako účastníkov cestnej premávky. V 50 mestách na celkovo 55 priechodoch pre chodcov budeme zisťovať, ako vodiči reagujú na to, keď dá nevidiaci bielou palicou signál, že chce prejsť cez vozovku. Zoznam spolupracujúcich miest, konkrétnych priechodov pre chodcov a čas konania akcie je k dispozícii na www.unss.sk v sekcii Novinky.

„Policajný zbor sa pri plnení svojich úloh sústreďuje aj na ochranu života a zdravia účastníkov cestnej premávky. Zvláštnu pozornosť venujeme tým najzraniteľnejším skupinám, kam nepochybne patria aj nevidiaci a slabozrakí chodci, a to nie len zvýšeným dohľadom výkonu služby,“ hovorí mjr. PhDr. Tomáš Vrábek, vedúci oddelenia bezpečnosti cestnej premávky a dopravných nehôd odboru dopravnej polície Prezídia Policajného zboru.

„Začínáme s dopravnou výchovou už u predškolákov, stojíme pri schvaľovaní dopravnostavebných riešení novostavieb a rekonštrukcií, veľmi prísne pristupujeme aj k dodržiavaniu príslušných opatrení pre osoby s obmedzenou schopnosťou orientácie i pohybu,“ dodáva. [...]

Štáty v rámci podpory elektromobility vytvárajú na nákup elektrických a hybridných vozidiel podporné finančné schémy. U nás už jedna takáto výzva realizovaná bola. Ministerstvo hospodárstva SR pripravuje ku koncu roka ďalšiu v objeme približne 5 miliónov €. Z pohľadu bezpečnosti nevidiacich a slabozrakých je však nevyhnutné, aby bola táto podpora podmienená prítomnosťou systému AVAS. Únia nevidiacich a slabozrakých Slovenska s ministerstvom rokovuje o možnosti zapracovať túto požiadavku do pripravovaných i budúcich výziev.

V rámci druhej línie Dňa bielej palice si spolu s Mestskou políciou hlavného mesta SR Bratislavy budeme všimáť nedostatočne označené výkopy, autá či reklamné pútače umiestnené napríklad na umelých vodiacich líniách, varovných či signálnych pásoch, ktoré nevidiacim a slabozrakým uľahčujú orientáciu po verejných priestranstvách. V utorok 15. októbra sa zameriame na užšie centrum metropolí.

„Sme radi, že aj v tomto roku sa môžeme zapojiť do tejto preventívnej akcie,“ povedal Ing. Ivan Lechner, zástupca náčelníka Mestskej polície hlavného mesta SR Bratislavy.

Všetkým motoristom by sme chceli touto cestou odkázať, že je nesmierne dôležité, aby boli ostražití a predvídaví, a to predovšetkým pri kontakte s chodcami. Nie každý chodec, ktorý prechádza cez priechod pre chodcov, má totiž možnosť využívať všetky zmysly, napríklad zrak. Je však potrebné brať ohľad na všetkých chodcov bez výnimky, nakoľko nie vždy aj ten, čo všetkými zmyslami disponuje, ich aj náležite využíva. Buďme preto k sebe všetci ohľaduplní.

Zoznam všetkých miest a priechodov, kde budeme v utorok 15. októbra predpoludním.

Výsledky Dňa bielej palice 2019 uverejníme na stránke ÚNSS v utorok 15. októbra po 18.00 h.

[...]

c) Komunikát publikovaný v online alternatívnom médiu profesionálne-redakčného podtypu (fragmenty¹³):

Mimoriadna schôdza k návratu investičného zlata na Slovensko bude v stredu

Zvolanie schôdze avizoval predseda Smeru-SD Robert Fico.

Mimoriadna schôdza Národnej rady SR, na ktorej by sa malo prijať uznesenie k návratu investičného zlata na Slovensko, bude v stredu 4. decembra po skončení mimoriadnej schôdze, ktorú iniciovala opozícia.

¹³ <https://www.postoj.sk/49464/mimoriadna-schodza-k-navratu-investicneho-zlata-na-slovensko-bude-v-stredu> (Online. Cit. 29. 11. 2019.)

Tá sa bude konať v stredu o 14.00 h. Pre TASR to uviedol riaditeľ odboru komunikácie s médiami a verejnosťou Kancelárie NR SR Tomáš Kostelník.

Uznesením chcú poslanci požiadať o prípravu procesu zo strany Národnej banky Slovenska. Investičné zlato, ktoré má Slovensko uložené v britskej Bank of England, by sa malo vrátiť na Slovensko. Ide o 31,7 tony zlata v hodnote približne 1,3 miliardy eur.

Dôvodom je podľa Fica hroziaca finančná kríza, ale aj nestabilita vyplývajúca z brexitu. Miera zhodnotenia v britskej banke je zároveň podľa neho veľmi nízka.

Na mimoriadnej schôdzi, ktorú iniciovala opozícia, by mali poslanci prerokovať návrhy, ktoré boli presunuté. Opoziční poslanci zdôraznili potrebu prerokovania návrhov zákonov, tvrdia, že je to ich ústavné právo. Na programe je 64 bodov, medzi nimi sú okrem opozičných návrhov aj dva koaličné, ktoré boli taktiež presunuté.

Návrh na presunutie bodov predložil Fico. Odôvodnil ho potrebou rozsiahlejšej diskusie k schvaľovaniu štátneho rozpočtu na budúci rok.

Ak koalícia odmietne otvoriť mimoriadnu schôdzu na prerokovanie ich predložených návrhov, bude sa opozícia podľa predsedu OĽaNO Igora Matoviča snažiť vyvodzovať zodpovednosť voči premiérovi a podpredsedovi Smeru-SD Petrovi Pellegrinimu. Fico už avizoval, že Smer-SD túto mimoriadnu schôdzu nepodporí.

Zreteľné, pritom pestré prejavy kolokvializácie v prostrediach online alternatívnej tlače sa okrem hĺbkovej roviny komunikátu (termín Findra, 2013), t. j. slohovopostupovej príslušnosti, vyskytujú najmä na ploche vety a slovnej zásoby. Kreatívny, sebavedomý, občas provokujúci, ironizujúci, rozčúlený, karikujúci, glosujúci etc. autor-blogger [ukážka **a**] do mediálneho „zhovornovania“ svojich komunikátov zapája predovšetkým gramatické prostriedky, najmä plastické narábanie so singulárovými a plurálovými tvarmi, slovosled podľa funkčnej perspektívy hovorenej vety, volí pestrú fyzickú dĺžku vety a modalitu výpovede, nasadzuje prechodníkové kondenzáty a ostentatívne nerešpektuje konštrukčné zákonitosti vetnej stavby. Systémovo vymedzované požiadavky spisovnosti vrátane gramatických väzieb sa ocitajú mimo jeho ťažiskovej pozornosti. Postreh sa týka aj (podľa nás nezriedka simulovaného, hrano-hravého, ironizujúceho, odľahčujúceho a pod.) zaobchádzania s pravidlami tradičného pravopisu (veľké písmená, syntaktický pravopis čiarky). Z inventára slovnej zásoby pôvodca vyberá slová a slovné spojenia zo širšieho než len štylisticky príznakového pólu. Popri pomenovaniach so štylistickým príznakom hovorovosti do komunikátu vovádza knižné pomenovania, terminologické komponenty vrátane profesionalizmov a slangizmov a popri floskulách a klíšé zaraďuje najmä okazionalizmy s idiolektovými sklonmi. Nevyhýba sa ani vulgarizmom rozvíjaným na úrovni vety. V kompozičnej rovine si dáva záležať na púťavom expresivizovanom titulku so zreteľným prestavením obsahového areálu. Na členenie rozsiahleho, pritom „neuvraveného“ komunikátu využíva medzitulkovanie, všeobecne osvedčené v žurnalistike; rezignuje však na členiaci potenciál odseku. Signálovo uvedené poznámky naznačujú, že zaradiť online tlačenu produkciu uvedeného podtypu do operačného priestoru publicistického štýlu a umiestniť v jeho štruktúre do jednoznačnejšie vymedzeného žánru je vcelku nemožné a prakticky ani nepotrebné.

V odozvách od účastníkov analyzovaných komunikačných aktov prostredníctvom sociálnych sietí sa už nenachádzajú poznámky či výhrady k jazykovo-štylistickej úrovni blogerovej produkcie. Kritika jazykovej úrovne a kultúry vyjadrovania sa ešte vyskytuje v mainstreamových diskusných nástenkách s obvykle prihlásenými diskutérmi. Účastníci online diskurzu v alternatívnom médiu weblogového typu skôr vyzdvihujú prítomnosť takmer všetkých parametrizujúcich vlastností hovorovosti (uviedli sme ich v prvom odseku štúdie). Zistenie možno odôvodniť v najmenej dvoch súbežných líniách: **a)** účastníkom komunikačných interakcií neprekáža, ale konvenuje blogerov spôsob dosahovania komunikačných zámerov, udržiavanie čitateľského záujmu a motívy na opakované navštevovanie stránok; **b)** účastníci vítajú a oceňujú prítomnosť a účinky pragmakomunikačného činiteľa – prejavenie autorského názoru a možnosť ne/stotožnenia sa s ním, resp. s pôvodcom. Prirodzene, exaktnému potvrdeniu druhého uvedeného názoru by prospelo vykonať plošný, výpovedne hodnotný a technicky nenáročný prieskum príslušnej online mediálnej tlače napr. metódou online anketovania.

V ukážke **b)** sa väčšina kolokvializačných aktivít fungujúcich v predchádzajúcej ukážke výrazne tlmí. Do popredia vystupuje spravodajský pragmakomunikačný pôdorys online alternatívnej tlače. Komunikát prevzatý z iného zdroja a umiestnený na mediálny portál sa aj po nevyhnutnom adaptovaní na elektronické prostredie už jednoznačnejšie hlási k žánru administratívnej (tlačovej) správy. Správa svojho druhu narába s budúcim časom. Aktualizačný pól a zabezpečenie pozornosti sa exponuje prostredníctvom úvodného odseku s nasadením reťazca opytovacích viet. Kontaktovosť sa posilňuje nadväzujúcim odsekom s vyjadrovaním v 2. os. pl. a strohým predstavením informačného avíza. Zaraďovanie 2. slovesnej osoby sa v tele správy strieda s 1. os. pl.; zmenou sa spestrujú komunikačné rozostupy medzi účastníkmi mediálnej interakcie. Zhovorňovanie je signalizované apelovým odsekom v závere komunikátu a dvoma citátovými pasážami, pričom replika toho istého pôvodcu je nefunkčne rozčlenená do dvoch odsekov. Nosná vlastnosť – informačnosť komunikátu – je podporovaná dôkladnou faktografickosťou s osvedčeným výrazovým aparátom (veta písaného typu, presné pomenovania, skratky a značky, číslovky, odborná terminológia). Online komunikát vcelku bez výhrad aplikuje požiadavky spravodajského žánru, nepočíta s vytvorením elektronickej diskusnej platformy a v aktuálnej podobe by mohol plniť svoje poslanie aj v písanej verzii. Tento podtyp online medializovania už nie je častý; svoje poslanie naďalej plní v printovej sfére a v špecializovaných internetových informačníkoch. Hlási sa k publicistickému štýlu, do ktorého vnáša prvky a prostriedky náučného a administratívneho štýlu. Prvky hovorového štýlu sú iba koloritné.

Ukážka **c)** sa koncepcne a kompozične tiež viaže na administratívnu správu, ale už odráža prácu zladenej redakčnej zostavy. Treba poznamenať, že uvedené online médium neprodukuje svoje vlastné spravodajstvo; preberá len agentúrne texty. V iných rubrikách média sa personalizovaná produkcia objavuje častejšie. Tak sa otvárajú cesty na vpúšťanie kolokvializačných postupov, trendov a tendencií do komunikátov.

Napriek faktickej nepotrebnosti expresivizovať spravodajský komunikát a tak implicitne doň nasadzovať hodnotiaci postoj v jeho tele sa okrem podtitulku opakovane nachádza priezvisko politického činiteľa bez uvedenia jeho mena či aspoň iniciály. Expresivizovanie je naznačené aj nadužívaním členiaceho potenciálu odseku – komunikát je atomizovaný. Uvedené prejavy nepovažujeme za kolokvializačné postupy; preexponovanie služieb odseku možno interpretovať ako manieristický prvok uplatňovaný aj vo väčšine online periodík bez ohľadu na ich hlavnoprúdové, resp. alternatívne vymedzenie. Precízna spisovná komunikácia je v uvedenom online alternatívnom médiu štandardne prítomná aj v iných komunikačných aktoch a prejavoch. Na webovej stránke je utvorená aj možnosť na príspevky diskutérov; jednoznačný spravodajský profil publikovaného produktu okrem stopovej účasti však nevzbudzuje diskusný záujem.

Po predstavení typologicky vymedzenej a predstavenej produkcie pochádzajúcej zo slovenskej online alternatívnej tlače poukážme na niektoré účinky zhovorňovania a na štylistické aspekty skúmanej problematiky. Nasledujúce poznámky sú zoradené bez hierarchického usporiadania, avšak nárokuje si na akceptovateľné zovšeobecnenia a na čiastkové závery.

1. Kolokvializácia online alternatívnej tlače weblogového podtypu pod vplyvom individualizovaných podmienok (aktivizuje sa predovšetkým personalizovaný pôvodca s osobnou identitou, ale i s počítačovou prezývkou) zasahuje roviny prirodzeného jazyka vcelku plošne predovšetkým v okrajových, rámcových častiach mediálnych komunikátov, ale nebráni sa jej ani samotné jadro (telo) online komunikátov.
2. Zásahom a vplyvom hovorovosti podliehajú všetky žánre žurnalistickej komunikačnej sféry. Prejavy a dôsledky kolokvializovania sú príznakovejšie v beletristických (publicistika emocionálneho typu) a analytických žánroch (publicistika racionálneho typu). Menej, ale predsa už stále častejšie sa so zhovorňovaním stretávame aj v produktoch prináležiacich do spravodajských žánrov (spravodajstva). Platí to zvlášť vtedy, ak ide o príspevky online alternatívnej tlače, ktoré sú vývinovo ukotvené v prostredí weblogu, ťažia z blogosféry aj po preklopení štatútu na mediálny portál a majú svojich pôvodcov (redaktorov, administrátorov). V relatívne ustálených a profesionalizovaných redakčných zostavách alternatívnych médií (napr. *Denník Postoj*) a v online tlači hlavného prúdu sú kolokvializačné tendencie hatené najmä v spravodajskej produkcii, ktorá je obvykle nasadzovaná na stránky online médií zväčša z agentúrnych zdrojov.
3. Podmienky, účinky a následky zhovorňovania online mediálnej komunikačnej sféry sa odrážajú aj v rozširovaní operability publicistického štýlu. Svojou podstatou objektívno-subjektívny štýlový hybrid je pod vplyvom kolokvializácie tolerantnejší k prenikaniu štruktúrno-typologicky nerovnorodých

prvkov, prostriedkov a postupov faktografickosti, knižnosti a zároveň estetickejšti, emocionálnosti, expresivity a i. hoci aj do toho istého komunikátu. V konečnom dôsledku sa platforma publicistického štýlu otvára aj pôsobeniu ďalších štýlov – náučného, administratívneho, hovorového, rečníckeho, menej už esejistického štýlu. V takomto „prepožičiavaní“ štýlového priestoru sa však už prekrývajú štýlové charakteristiky viacerých štýlov, dochádza k ich miešaniu a štýlovej hybridizácii. Z pragmatického hľadiska sa tak napokon znižuje či až stráca opodstatnenosť štýlovej a žánrovej delimitácie. Akiste aj preto mediálna prax pred štýlom a žánrom uprednostňuje termín *formát*.

4. Rozširovanie pásma hovorovosti v tlačenom/písanom prostredí sa procedurálne odráža aj pri stratifikačných prístupoch k výskumom dorozumievania. Hranice medzi varietami národného (prirodzeného) jazyka v rámci stratifikačných koncepcií (Horecký, 1979; Ripka, 1980; Slančová – Sokolová, 1994; Bosák, 1997; Kralčák, 2007, 2008) možno naďalej vnímať v ich vertikálnom (hierarchickom) usporiadaní podľa ich prestíže v dorozumívaní. Z pragma- a sociolingvistického hľadiska sú však už vcelku pohodlne prístupné. „Otvoreniu hraníc“ vrátane vlastnosti spisovnosti – nespisovnosti zodpovedá aj rozvinutý tranzit prvkov a prostriedkov z pôvodne domicilných variet do iných prostredí. Patričné signály o prestupovaní hraníc a pohybe dorozumievacích prostriedkov po celom stratifikačnom území poskytuje aj vykonaný a predstavený prieskum online alternatívnej tlače. Uvedený postreh môže prispieť k opodstatnenosti dolníkovských úvah o momente *prirodzenej koordinácie a diferencovanej jednoty* vo vzťahu k jazykovým inováciám: „Prirodzená koordinácia spočíva v tom, že na jednej strane členovia jazykového spoločenstva v komunikácii kooperujú aj so zreteľom na jazykové znalosti – ustaluje sa sústava jazykových znalostí tvoriacich náplň daného jazyka a akceptuje, resp. neakceptuje sa istá inovácia – a na druhej strane si používatelia jazyka pri istých javoch konkurujú, a tak istý čas jazykovo spolunažívajú. Prirodzená koordinácia vždy zabezpečila takú diferencovanú jednotu, aká dobre vyhovovala danému jazykovému spoločenstvu“ (Dolník, 2001, s. 89).
5. K citátu od J. Bosáka v čele štúdie uveďme poznámku: hovorovosť ako „nadjazyková a nadštýlová“ vlastnosť a dynamizujúci činiteľ v medziľudskej komunikácii sa komplexne zhodnocuje len pri poznaní, zladení potenciálu a aktivizovaní neverbálnych podmienok komunikačných interakcií. Takéto poňatie legitimizuje hovorovosť na účinné, presvedčivé zabezpečovanie poslania, úloh a komunikačných poverení a na konkurencieschopné pôsobenie v diapazóne komunikačných sfér a situácií, ktoré sa kedysi bránili jej potenciálu. Mediálna komunikácia v *e*-dobe nenásilne podporuje predurčenie hovorovosti na plnenie uvedených úloh.

Bibliografia

- ATTON, Chris: *Alternative Media*. London: SAGE 2002. 172 s.
- BEDNÁŘ, Vojtěch: *Internetová publicistika*. Praha: Grada Publishing 2011. 216 s.
- BODNÁROVÁ, Martina: Terminologická reflexia komunikácie v súkromnej sfére vo vzťahu k hovorovému štýlu a jemu blízkym javom – niekoľko úvah a poznámok. In: *Slovenská reč*, 2013, roč. 78, č. 3 – 4, s. 174 – 186.
- BOSÁK, Ján: Razgovornosť kak dinamičeskij faktor. In: *Novoje v zarubežnoj lingvisti-ke*. 20. Teorija literaturnogo jazyka v rabotach učonych ČSSR. Ved. red. N. A. Kondrašov. Moskva: Progress 1988, s. 243 – 252.
- BOSÁK, Ján: Poznámky o funkčných štýloch, komunikačných sférach a niektorých štylistických problémoch. In: *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie*. 1. diel. Eds. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta 1991, s. 69 – 77.
- BOSÁK, Ján: Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: *Sociolinguistica Slovaca 1. Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Eds. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1995, s. 17 – 42.
- BOSÁK, Ján: Prestratifikovaná slovenčina alebo hľadanie hraníc spisovnosti. In: *Sociolinguistica Slovaca 3. Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy*. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 1997, s. 45 – 53.
- ČMEJRKOVÁ, Světa – HOFFMANNOVÁ, Jana (eds.): *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia 2011. 491 s.
- DOLNÍK, Juraj: Reálna spisovná slovenčina. In: *Studia Academica Slovaca 30. Prednášky XXXVII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 2001, s. 88 – 95.
- FINDRA, Ján: *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin: Osveta 2013. 319 s.
- FOUST, James C.: *Online Journalism. Principles and practices of news for the web*. Third edition. London: Routledge 2017. 320 s.
- HOFFMANNOVÁ, Jana – HOMOLÁČ, Jiří – CHVALOVSKÁ, Eliška – JÍLKOVÁ, Lucie – KADERKA, Petr – MAREŠ, Petr – MRÁZKOVÁ, Kamila: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia 2016. 512 s.
- HORECKÝ, Ján: Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny. In: *Slovenská reč*, 1979, roč. 44, č. 4, s. 221 – 227.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda 1989. 436 s.
- KALENDR, Alla A.: Medijnyj diskurs kak preobrazovanie informacii. In: *Mir nauki, kultury, obrazovanija*, 2016, roč. 60, č. 6, s. 326 – 329.
- KRALČÁK, Ľubomír: K problematike stratifikácie súčasnej slovenčiny. In: *Veda – vzdelávanie – prax*. 3. diel. Eds. R. Szóradová – J. Polák. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre a Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre 2007, s. 236 – 242.
- KRALČÁK, Ľubomír: K aktuálnej stratifikácii slovenského národného jazyka a jej dynamike. In: *Jazyk a jazykoveda v pohybe*. Eds. S. Mislovičová. Bratislava: Veda 2008, s. 278 – 287.
- LYSAKOVA, Irina P.: *Sociolingvističeskoje issledovanie sovetskoj pressy: teorija i praktika*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo RGPU im. A. I. Gercena 2019. 335 s.

PATRÁŠ, Vladimír: E-ziny: hra, či e-štyl? In: Komunikace – styl – text. Ed. A. Jaklová. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích – Filozofická fakulta, Ústav bohemistiky 2006, s. 41 – 48.

PATRÁŠ, Vladimír: Sociolingvistické aspekty elektronickej podmienenej komunikácie / Sociolinguistic aspects of electronically determined communication. Studia Oeconomica. Vědecké monografie / Scientific monographs. Karviná: Slezská univerzita v Opavě – Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné 2009, s. 149 – 155.

PATRÁŠ, Vladimír: Sociolingvistické výskumy bezprostrednej komunikácie a dynamika pojmu ústnosť. In: Języki słowiańskie w ujęciu socjolingwistycznym. Prace przygotowane na XV Międzynarodowy Kongres Slawistów, Mińsk 2013. Biblioteka „LingVariów”, T. 15. Ed. H. Kurek. Kraków: Uniwersytet Jagielloński – Wydział Polonistyki 2012, s. 171 – 182.

PATRÁŠ, Vladimír: Theoretical and Applicative Insights into the Dynamics of Spoken Communication. / Dynamika hovorenej komunikácie v teoretických a aplikačných náhľadoch. Banská Bystrica: Belianum, vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 2016, s. 184 – 172.

PATRÁŠ, Vladimír: Názvy živlov a ich pragmaticko-komunikačné roly pri medializovaní ozbrojeného konfliktu. In: Żywioły w poznaniu. Tom 1. Metodologie badań z perspektywy językoznawczej i literaturoznawczej. Ed. E. Pawlikowska-Asendrych. Częstochowa: Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie 2017, s. 155 – 175.

PATRÁŠ, Vladimír: K dynamike štylistiky slovnej zásoby v súčasnej online mediálnej produkcii názorového typu. In: Jazykovedný časopis, 2018, roč. 69, č. 3, s. 446 – 461.

RIPKA, Ivor: Miesto dialektov v súbore útvarov národného jazyka. In: Jazykovedné štúdie 15. Bratislava: Veda 1980, s. 227 – 231.

SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca 23. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania 1994, s. 225 – 240.

SOCIOŠTYLISTIKA AKO SÚČASŤ INTERAKTÍVNEJ ŠTYLISTIKY – NÁVRATY A PERSPEKTÍVY

DANIELA SLANČOVÁ

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

SLANČOVÁ, Daniela: Sociostylistics as a part of interactive stylistics – getting back and perspectives. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2019, Vol. 70, No 3, pp. 607 – 625.

Abstract: The article deals with the concept of interactive stylistics and sociostylistics as one of its subdisciplines. The interactive stylistics is explained as a transdisciplinary field of knowledge. In a way, the article is also a reaction to the stylistic views of Ján Bosák from the 1990s. The concept of interactive stylistics is incorporated in the trends of the Slovak stylistics in the 21st century. The article explains the crucial terms: interaction, communication, style, stylistic/style quality, styleme, axiological competence, principles that conduct, coordinate and control the process of stylization. Style is defined as the mode of verbal interaction which in a specific communication act acquires the qualitative value. It has a processual character. Styleme is a cognitive-pragmatic unit of the stylistic/style quality defined by its content, the inner and outer form and function. The paper presents a division of the theoretical stylistics into its subdisciplines and their research fields. Sociostylistics is divided into macro- and microsociostylistics. The concepts of macrosocial and microsocial communication registers and stratification of Slovak language are explained as the key concepts, which, stylistically understood, are the main areas of interest of sociostylistics.

Key words: stylistics, interactive stylistics, sociostylistics, style, styleme, stylistic/style quality, axiological competence

ÚVOD

Základné tézy interaktívnej štylistiky ako lingvistickej transdisciplíny skúmajúcej variabilitu verbálnej interakcie boli predstavené pred viac ako pätnástimi rokmi (Slančová, 2003). Dôvod, prečo sa k nim vraciam, spočíva predovšetkým v možnosti pripomenúť si niektoré štylisticky orientované myšlienky z bohatého lingvistického odkazu Jána Bosáka a poukázať na cestu, ktorú slovenská štylistika prešla od začiatku 90. rokov minulého storočia, keď sa k jej možnostiam J. Bosák pomerne intenzívne vyjadroval. Návrat je motivovaný aj tým, že samotný koncept interaktívnej štylistiky, ktorý sa začlenil do spomínaných vývinových procesov štylistického výskumu na Slovensku (porov. Mlacek, 2007), sa autorsky ďalej rozvíjal a prehlboval a sústredoval sa okrem iného pomerne intenzívne aj na sociolingvistický a socioštylistický aspekt verbálnej interakcie, ktorý stál v centre pozornosti J. Bosáka.

Vo viacerých prácach publikovaných v 90. rokoch minulého storočia (Bosák, 1990, 1991, 1995) sa J. Bosák netajil „optimistickou skepsou“ (1991, s. 75) k možnostiam, ktoré pri adekvátnom opise fungovania jazyka predstavovali metodologické postupy vtedajšej štylistiky a niektoré zo základných pojmov, s ktorými štylistika pracovala. Skepticky sa vyjadruje k pojmu funkčný štýl, ktorý „nestačí obsiahnuť svoju predestinovanú komunikačnú doménu“ (1991, s. 75 – 76; 1995, s. 24 – 25), čo sa týka tak odborného, ako aj publicistického, hovorového a umeleckého štýlu, na ktoré explicitne poukazuje. Rovnako štýléma je podľa neho „... len kvázisystémová jednotka, pretože sa vyznačuje subjektívnosťou, intuitívnosťou, jedinečnosťou a podobne a nespĺňa základné kritériá (formálno-obsahová konzistentnosť a realizácia) pre vymedzovanie jednotiek v hierarchickom stratifikačnom modeli jazykovej stavby“ (1991, s. 71). Celkovo sa s rezervou vyjadruje o možnostiach štylistiky (1991, s. 69): „Keby sa štylistika dôsledne držala svojich deklarovaných zásad bádania, musela by byť ‚supervedou‘, spájajúcou pri skúmaní používania jazyka opis jazykových zákonitostí jazykového systému (všetkých jeho rovín) s analýzou a opisom mimojazykových činiteľov a podmienok komunikačného procesu.“ K takýmto a podobným vyjadreniam ho viedlo presvedčenie o potrebe zmeniť výskumnú paradigmu smerom k sociologizácii, psychologizácii a pragmatizácii štylistických bádání. Podstatu štýlu vidí v integrite komunikátu a navrhuje zmenu optiky v prospech komunikačného nazerania na text, v zameraní štylistiky na „aktuálne podmienky, za ktorých sa má dosiahnuť komunikačný cieľ“.¹ Doterajšie úsilie opísať jazykové prostriedky funkčných štýlov prenecháva sociolingvistike, keďže „štýlová diferenciacia je prejavom sociálne podmienenej diferenciacie“ (1991, s. 75). Je potrebné postulovať a opísať prostriedky viazané na diferencované komunikačné sféry, pretože: „Rôznorodosť textov (komunikátov) a v nich používaných postupov vo všetkých doteraz vymedzených štýloch indikuje, že by bolo neprotirečivejšie a primeranejšie zhromaždiť (...) charakteristické prvky jednotlivých typov komunikátov a pokúsiť sa o ich vymedzenie ako osobitných podjazykov (subjazykov)“ (1995, s. 25).

Ďalší vývin štylistického uvažovania v slovenskej lingvistike dal v mnohom J. Bosákovi za pravdu, keďže slovenská štylistika sa v niektorých prípadoch viac, v iných menej pohybovala a pohybuje práve tým smerom, ktorý J. Bosák naznačoval. Pragmaštylistické zameranie je výrazne prítomné už v učebnici Dany Slančovej *Praktická štylistika (štylistická príručka)* – 1994, 1996. V r. 2004 vychádza *Štylistika slovenčiny* Jána Findru,² ktorá podáva autorskú explanáciu komplexnej štylistickej problematiky výrazne nadväzujúc na tradície českej a slovenskej funkčnej

¹ Tieto názory boli v súlade s trendom lingvistiky 70. – 80. rokov, keď „v postformalistických teóriách sa text nechápe ako autonómny objekt, ale ako diskurz, t. j. ako kontextualizovaná sociokognitívna interakcia, v ktorej význam nie je jednosmerný, ale je skôr záležitosťou vyjednávania medzi autorom a prijímateľom“ (Verdonk, 2005, s. 201).

² Druhé, prepracované a rozšírené vydanie vyšlo v r. 2013 pod názvom *Štylistika súčasnej slovenčiny*.

štylistiky, no zároveň, ako to v recenzii konštatoval Jozef Mlacek (2004, s. 307), znamená „podnetné (hoci niekedy skôr nepriame, implicitne formulované) vykročenie do ďalšieho, nového štylistického diskurzu“. Jozef Pavlovič v učebnici *Prednášky zo štylistiky slovenčiny* (2011) sa explicitne hlási k odkazu Františka Mika a jeho štylistickej koncepcie a k interdisciplinárnemu základu štylistických výkladov. Na druhej strane, Miloš Horváth sa v časti svojich výkladov v učebnici *Štylistika súčasného slovenského jazyka* (2016) hlási k odkazu paradigmatickej štylistiky a modelových štruktúr textu J. Findru, no zároveň rozvíja aj vlastnú koncepciu pragmaticky a kognitívno-psychologicky zameranej štylistiky. František Ruščák (2012, s. 180) navrhuje uvažovať o kooperácii troch základných a zároveň východiskových aspektov (kognitívnom, integratívno-kooperatívnom a axiologickom) „teoreticko-metodologicky komplexnejšie a interaktívne orientovanej štylistiky“, pre ktorú navrhuje pracovný termín kognitívna štylistika. Iné chápanie kognitívnej štylistiky ako súčasti kognitívnej lingvistiky predstavujú Oľga Orgoňová a Alena Bohunická (2013).³ Tieto autorky predstavujú aj koncept interaktívnej/interakčnej štylistiky, ktorú chápu ako v podstate jedinú originálnu alternatívu doterajších štrukturalisticky orientovaných štylistických koncepcií (Orgoňová, 2019).⁴ Kľúčovým pojmom tejto koncepcie je podľa ich slov interakcia a súčasnú interakčnú štylistiku chápu „už nie ako učenie o spôsobe tvorby adekvátnych textov (ako je to v selekčnej štrukturalistickej štylistike jazyka Jozefa Mistríka a iných), ale najmä ako učenie o verbálno-neverbálnom počínaní ľudí v (dialogickej) interakcii tvorcov i adresátov textov, na

³ Existuje ešte ďalšie chápanie kognitívnej štylistiky, ktorá sa rozvíja v prieniku lingvistiky, literárnej vedy a kognitívnych vied. Sústreďuje sa na prostriedky, ktoré sa vo verbálnej interakcii (predovšetkým v súvislosti s literárnym textom, ale napr. aj textom reklamy) používajú na prenos, úpravu alebo prelínanie mentálnych konštruktov. O niečo viac sa sústreďuje na interpretačné procesy, ktoré sú aktívne predovšetkým pri procese čítania a počúvania textu (v čom nadväzuje na postupy kognitívnej poetiky): „Cognitive poetics combines the detailed analysis of linguistic choices and patterns in texts with the systematic consideration of the mental processes and representations that are involved in the process of interpretation.“ = „Kognitívna poetika kombinuje detailnú analýzu jazykových preferencií a schém v texte a systematické uvažovanie o mentálnych procesoch a reprezentáciách obsiahnutých v procese interpretácie.“ (Freeman, 2014, s. 313 – prekl. D. S.). Kognitívna štylistika sa usiluje odpovedať na otázku Čo sa deje v ľudskej myslí pri vnímaní textu? (porov. napr. Semino – Culperer, 2002; Freeman, 2014).

⁴ „In the works of its 20th century representatives (Pauliny, Mistrík, Miko, Findra), Slovak stylistics was building on the reliable basis of the Prague School of Linguistics, and it joined the stream of structuralistically oriented works. The idea of everyday character in natural interaction in stylistic investigations found its place in Slovak linguistics in the work of the authors Orgoňová & Bohunická *Interakčná štylistika* (2018) that, several years earlier, was preceded by the authors' partial studies on the given theme.“ = „Slovenská štylistika v prácach svojich predstaviteľov v 20. storočí (Pauliny, Mistrík, Miko, Findra) spočívala na spoľahlivom základe pražskej lingvistickej školy a začlenila sa do prúdu štrukturalisticky orientovaných prác. Myšlienka začleniť do štylistického výskumu každodennosť prirodzenej interakcie našla svoje miesto v práci *Interakčná štylistika* (2018) autoriek Orgoňová a Bohunická, ktorej v časovom rozsahu niekoľkých rokov predchádzali čiastkové štúdie autoriek na danú tému.“ (Orgoňová, 2019 – prekl. D. S.).

verejnosti i v súkromí naprieč rôznymi sférami života“ (Orgoňová – Bohunická, 2018, s. 8).⁵

Hoci sa v týchto úvodných poznámkach venujeme hlavne prácam slovenskej štylistiky, ktorá istým spôsobom vedome či nevedome reaguje aj na myšlienky J. Bosáka, je potrebné zmieniť sa aj o českej štylistike a v tejto súvislosti hlavne o kolektívnej monografii Jany Hoffmannovej et al. *Štylistika mluvené a psané češtiny* (2016), ktorá si kladie za cieľ „zachytiť aktuální proměny stylu mluvených a psaných projevů v hlavních komunikačních sférách...“ (Hoffmannová, 2016, s. 9). Metodologické postupy autorov, ktorí v súbore štýlotvorných faktorov používaných pri analýze akcentujú dichotómiu hovorenosti a písanosti, prítomnej aj v názve monografie, ktorá sa tu poníma ako „velmi komplexní a mnohotvární diferenciace prostupující celou oblastí lidské verbální komunikace“ (ibid., s. 20), akoby odpovedali aj na potrebu „čoraz naliehavejšie“ riešiť „rozporupnosť vzťahu hovoreného jazyka a písaného jazyka (hovorenej a písanej podoby, realizácie, formy atď.)“, na ktorú poukazoval J. Bosák (1991, s. 71).

Ako sme naznačili vyššie, v nasledujúcej časti predstavíme základné tézy a pojmy interaktívnej štylistiky, a to preto, aby sme na takomto základe mohli presnejšie vyčleniť jednu z jej súčastí – socioštylistiku. Základné myšlienky ostávajú, pochopiteľne, rovnaké. Viaceré tézy už boli publikované na inom mieste a v inom kontexte, niektoré sú doplnené a rozpracované, ale v takejto komplexnej podobe sa uvádzajú po prvýkrát.

⁵ Autorky necítia potrebu vyrovnáť sa s termínom interaktívna štylistika, ktorý v slovenskom lingvistikom priestore, ako sme to naznačili vyššie, existuje od začiatku 21. storočia (po prvýkrát Slančová, 2003), a len marginálne s konceptom interaktívnej štylistiky, ktorý sa intenzívne rozvíja a rozvíja na pôde prešovskej lingvistickej slovakistiky vyše dvadsať rokov (porov. Slančová, 2014; v posledných rokoch túto koncepciu v úzkom prepojení na výrazovú koncepciu štýlu originálnym spôsobom rozpracúva napr. Jana Klingová, hlavne 2018a, b, 2019). V nepresných odkazoch [nepresne sa odkazuje na zdroj ako „Predmet interaktívnej štylistiky (Slančová, 2003)“ – Orgoňová, 2017, s. 121, hoci štúdia s takýmto názvom nikdy nebola publikovaná; predmet štylistiky podľa Slančovej sa cituje ako veda „o variabilite verbálnej interakcie v reči“ – Orgoňová – Bohunická, 2018, s. 19, hoci takáto tautologická definícia rovnako nikdy nikde publikovaná nebola] akceptujú inderdisciplinárnosť prístupu [v citovanej štúdií Slančová, 2003, explicitne vyjadrené chápanie štylistiky ako medzidisciplíny, transdisciplíny je interpretované ako „na inderdisciplinárne otvorenú štylistiku začína nabádať“ (Orgoňová, 2017, s. 121)] a pripúšťajú ho ako jeden zo stimulov vlastného uvažovania (Orgoňová, 2017, s. 121), aby ho vzápätí začlenili do „štylistického panoptika“ (Orgoňová – Bohunická, 2018, s. 19) a následne v citovanej prehľadovej štúdií (Orgoňová, 2019) v zmysle interaktívne chápanej štylistiky úplne ignorovali. Samozrejme, autor/autori majú právo vyrovnávať sa s tými teóriami, ktoré pre svoju koncepciu pokladajú za relevantné, a tak, ako pokladajú za vhodné, no v prípade používania identického termínu interaktívna štylistika (Bohunická, 2017; Orgoňová, 2017), ktorý sa len neskôr zmenil na podobne znejúci termín interakčná štylistika (Orgoňová, 2018; Bohunická, 2018; Orgoňová – Bohunická, 2018 – tam na s. 8 aj motivácia zmeny termínu) s použitím identického východiskového konceptu by sa presnejšie vymedzenie vzájomného vzťahu medzi koncepciami možno aj dalo očakávať.

1. PREDMET INTERAKTÍVNEJ ŠTYLISTIKY

1.1 Základné pojmy interaktívnej štylistiky

Je pochopiteľné, že chápanie pojmu štýl, jedného z univerzálnych pojmov existujúcich v dejinách kultúrneho myslenia vrátane jeho uplatnenia v jazyku od antických čias, prešlo za tisícročia svojej existencie viacerými modifikáciami – najmenej jedna z nich však pretrváva. Je to chápanie štýlu ako spôsobu, druhu prejavu (genus dicendi). Aj v interaktívnej štylistike zachovávame chápanie štýlu (pri dorozumievaní sa jazykom) ako spôsobu, pričom sa výraznejšie vraciame aj k chápaniu štýlu ako prejavu individua. Uvažujeme o štýle ako o individualizovanom spôsobe verbálnej interakcie, ktorý v konkrétnom komunikačnom akte nadobúda kvalitatívnu platnosť. Verbálna interakcia je súčasťou sociálnej interakcie a je vnútorne spojená s verbálnou komunikáciou. Podľa Jaromíra Janouška (1988) sa interakčný proces chápe jednak ako vzájomné stimulovanie, jednak ako vzájomné ovplyvňovanie ľudí a komunikácia ako odovzdávanie informácií a významov v sociálnom správaní a sociálnych vzťahoch ľudí. Komunikácia a interakcia sú vnútorne späté, pričom toto vnútorné spojenie je dané samotnou podstatou zúčastnených subjektov a ich činností. Podľa nášho chápania je verbálna interakcia vzájomným pôsobením ľudí prostredníctvom jazyka. Základnou jednotkou verbálnej interakcie je komunikačný akt; základnou jednotkou verbálnej komunikácie je text.⁶ Kvalitu chápeme v zmysle sémantizácie tohto pomenovania v *Slovníku cudzích slov* (2005, s. 532) ako „podstatnú určenosť predmetu, vzhľadom na ktorú je daným predmetom a nie iným predmetom, súhrn vlastností, ktorými sa vec ako celok odlišuje od iného (celku)“, resp. v *Slovníku súčasného slovenského jazyka. H – L* (2011, s. 869) ako „súhrn vlastností, ktoré vyhovujú materiálnym alebo duchovným potrebám (napr. spoľahlivosť, dlhodobosť, ekonomickosť) a ktorými sa jeden predmet alebo jav líši od iných; syn. akosť“. Jedným z ústredných konceptov interaktívnej štylistiky sa tak stáva štylistická/štýlová⁷ kvalita textu. Je to komplexná kvalita; vzniká a funguje v komunikačnom akte, jej podstata je procesuálna. Procesuálnosť sa prejavuje v dvoch podobách: ako produk-

⁶ Napríklad v zmysle, ako ho vydeľujú Juraj Dolník a Eugénia Bajziková (1988, s. 10): „Text je relatívne uzavretý komunikačný celok, ktorý na základe obsahovej a ilokučnej štruktúry plní propozičnú a pragmatickú funkciu“.

⁷ Adjektívum štýlový (odvodené od motivantu štýl) používame vo význame „týkajúci sa štýlu“; adjektívum štylistický (odvodené od motivantu štylistika) zase používame vo význame „týkajúci sa variability fungovania komplexu prostriedkov vo verbálnej interakcii“. Adjektívum štýlový používame vtedy, keď chceme zdôrazniť vzťah k štýlu ako aspektu textového celku: proces tvorby a recepcie štýlu je potom štýlotvorným procesom. Adjektívum štylistický zase používame vtedy, keď máme na mysli jednotlivé súčasti textu, a to na rozličnej úrovni – od výpovedi ako základných textových jednotiek až k segmentálnym zvukovým prostriedkom: proces tvorby a recepcie štylistickej kvality textu je štylizáčnym procesom. Z jednotlivých štylistických kvalít realizujúcich sa v texte vzniká štýlová textová kvalita. Tieto dva procesy nemožno pri tvorbe a recepcii textu od seba oddeliť; text je nositeľom tak štylistických, ako aj štýlových kvalít.

tívna, ktorá sa realizuje v procese tvorby textu a jej výsledkom je text, a receptívno-interpretačná, ktorá sa realizuje v procese vnímania a interpretácie textu a ktorá z textu vychádza. Štylistická/štylová kvalita je teda kvalitou existujúcou v priesečníku produktívneho a interpretačného procesu. Realizuje sa aktivizáciou štýlém.

V koncepcii interaktívnej štylistiky pokladáme štýlému za kognitívno-pragmatickú jednotku štylistickej a štylovej kvality. Ide o vnútorné štruktúrovanú jednotku, vymedzenú obsahom, formou (vnútornou a vonkajšou) a funkciou. Obsahovú zložku štýlémy tvorí kategoriálna kvalita, teda individuálne a/alebo socializovane konvencionalizované zovšeobecnené vedomie čiastkovej alebo komplexnej kvality rozličného typu (napr. dynamickosť, statickosť, ekonomickosť, expresívnosť, emocionálnosť, pojmovosť, terminologickosť, humornosť a pod.). Forma štýlémy je vnútorná a vonkajšia. Vnútornú formu štýlémy tvorí vedomie asociatívne usporiadaných konceptuálnych, jazykových a neязыkových prostriedkov vhodných na realizáciu príslušnej kategoriálnej kvality. Vonkajšiu formu štýlémy tvoria konkrétne tematické, jazykové a parajazykové prostriedky, ktorými sa príslušná kategoriálna kvalita realizuje v konkrétnom komunikačnom akte. Funkciou štýlémy je vyvolať štylistický účinok.⁸ Štýlémy sa aktivizujú na základe axiologickej kompetencie tvorcu a príjemcu textu. Podľa Juraja Doľníka (1999a, s. 6) je axiologická kompetencia „schopnosť konajúceho uplatňovať axiologický koncept, t. j. schopnosť axiologicky štruktúrovať priestor medzi subjektom a objektom a zvoliť si zodpovedajúcu alternatívu konania“. Dôležitou súčasťou axiologického konceptu je „predstava vzťahujúca sa na zónu normy na hodnotiacej škále“, pričom „voľba zóny normy na tejto škále je motivovaná predstavou ‚taký, aký má byť‘“ (ibid.). Z iného uhla pohľadu tvoria štýlémy spolu s normami obsah axiologického subsystému verbálneho správania.⁹

⁸ Domnievam sa, že v takomto chápaní štýlémy možno nájsť ozveny výrazovej koncepcie štýlu Františka Míka (napr. 1978 a mnohé ďalšie práce), keď obsah štýlémy má konceptuálne veľmi blízko k podstate výrazových kategórií a vnútorná a vonkajšia forma štýlémy k ich indikátorom, resp. štruktúrnym indikátorom (porov. aj Plesník et al., 2008, 2011). Viac o chápaní štýlémy aj v historickom kontexte pozri Slančová, 2010.

⁹ Pri chápaní axiologického subsystému verbálneho správania odkazujeme na Jána Horeckého a jeho psycholingvistický koncept jazyka ako systému verbálneho správania, ktorým vysvetľuje podstatu verbálnej komunikácie. Interiorizovaný systém verbálneho správania je obsahom jazykového vedomia. Má tri základné podsystémy: konceptuálny, jazykový a interakčný (Horecký, 1985). Axiologický, teda hodnotový a hodnotiaci subsystém v zložitom systéme verbálneho správania funguje ako riadiaci podsystém (Horecký, 2001a). Obsahom axiologického subsystému je súbor kategoriálnych kritérií, na základe ktorých hodnotíme prvky jednotlivých subsystémov a na základe ktorých pripisujeme „použitým prvkom, resp. výsledkom komunikačnej činnosti isté hodnoty“ (Horecký, 2001a, s. 112). Z hľadiska vymedzovania interaktívnej štylistiky je dôležité pripomenúť, že podľa J. Horeckého (1985, s. 107) „... ani systém verbálneho správania v celej svojej zložitosti nie je izolovaný, uzavretý sám do seba. Spoločne s ním jestvuje a funguje systém extralingvistických a paralingvistických prostriedkov. Všetky spája jednak spoločné fungovanie pri komunikácii, jednak hlboká zakotvenosť v historickom vývine i v súčasnom stave kultúrnej situácie daného komunikačného a jazykového spoločenstva“.

Štylizračný a štylotvorný proces na axiologickej báze si predstavujeme tak, že na základe istých hodnotiacich šandardov tvorca textu dáva alebo nedáva prednosť istej entite pred inými, evaluatívne (hodnotiaco) homogénnymi entitami, čiže reálne alebo potenciálne volí istú entitu príslušnej triedy. Voľba istého komunikačného prostriedku je predpokladom výberu, ktorý je jedným z nevyhnutných predpokladov vzniku štylistickej a štylovej kvality. Proces aktivizácie štylém je možné chápať ako reakciu na konkrétnu komunikačnú situáciu¹⁰, ktorá pôsobí ako podnet na aktivizovanie vedomia príslušnej kvality, čím sa následne aktivizuje sieť vzťahov, ktoré vedú k jej konkrétnej realizácii. Kľúčovou fázou mentálnej činnosti autora v komunikácii je stanovenie optimálneho vzťahu medzi tým, čo z psychického obrazu daného výseku skutočnosti bude stvárnené a ako sa to vykoná (porov. Nebeská, 1992). Štylizračný proces sa začína interakčnou hodnotiacou reakciou na vonkajší (komunikačná situácia) alebo vnútorný (psychické rozpoloženie autora textu ako jej súčasť) podnet, t. j. aktivizáciou kategoriálnych hodnotiacich reťazcov (obsahu štylém). Procesuálnou zložkou tejto aktivizácie je výber, selekcia. Selekcia je spojená s jedným zo základných pojmov teórie hodnôt, a to s preferenciou (porov. Horecký, 2001b) – proces výberu, selekcie je procesom dávania prednosti, preferencie prostriedkom vnútornej formy štylémy. Pri recepcii textu sa použité tematické, jazykové a parajazykové prostriedky vnímajú aj ako nositeľa štylovej a štylistickej kvality, vytvárajúce štylistický účinok. Ich interpretáciou sa aktivizuje obsahová zložka štylémy u prijímateľa. Pravda, ani pri štylistickej receptívnej interpretácii nie je recepcia zrkadlovým obrazom produkcie, pretože v komunikačnom akte fungujú aspoň dvaja účastníci s vlastným jazykovým vedomím. Neuvedomenie si štylistickej kvality (resp. miery jej realizácie), ktorú do textu vložil autor prejavu, resp. uvedomenie si nezamýšľanej štylistickej kvality (resp. miery jej realizácie) či posun v interpretácii štylistickej kvality (resp. miery jej realizácie) sú potenciálnymi zdrojmi interakčného šumu.

Základom nášho chápania štylémy je predstava intencionálnosti, zámernosti verbálnej komunikácie. Jazyk sa v komunikácii a interakcii používa intencionálne, zámerne, tak, aby spĺňal rozličné komunikačné potreby. V rámci realizácie komunikačných zámerov a dosahovania komunikačných cieľov sa text tvorí tak, aby obsahoval také kvality, ktorými sa dá komunikačný zámer dosiahnuť. V tomto zmysle má dôležitú úlohu aj štýl, ktorý je súčasťou semiózy a aj sám nadobúda semiotickú platnosť.¹¹ Komunikanti teda majú predstavu, ako možno danú kvalitu vo verbálnej ko-

¹⁰ Komunikačnú situáciu chápeme podľa Jana Kořenského et al. Je to „Jedinečná konfigurace komunikačně relevantních faktorů, jako jsou počet účastníků komunikační události, jejich sociální a komunikační charakteristiky a vzájemné vztahy, typ kontaktu, časové zařazení komunikační události a charakteristiky jejího průběhu, popř. další složky společenské situace.“ (Kořenský et al., 2013, s. 7).

¹¹ Podľa Karla Hausenblasa (v interpretácii Aleny Macurovej, 1993) štýl vystupuje ako „označujúce“ vzhľadom na zmysel komunikátu; zmysel je v tejto interpretácii chápaný ako „označované“. Zmysel je komunikačná kategória, ktorá vyrastá zo vzťahu medzi autorom textu a jeho príjemcom. Zmysel je situačne a/alebo kontextovo podmienený význam komunikátu a „... je záměrem autorovým, aby byl text

munikácii realizovať. Tieto predstavy sa nadobúdajú v celoživotnom procese jazykovej socializácie a v konkrétnych komunikačných situáciách sa nadobudnuté znalosti a zručnosti aktivizujú. Pri ich pôsobení sa uplatňujú isté princípy, vnútorné mechanizmy, ktoré riadia, koordinujú a usmerňujú štylizračný proces.¹²

Princípy zámerne alebo intuitívne, vedome alebo nevedome, zautomatizovane riadiace štýlotvorný proces vyplývajú podľa nás zo základného kognitívno-pragmatického postoja k verbálnej interakcii. Môžeme medzi ne začleniť dva základné interakčné princípy: princíp relevancie a efektivity komunikačného procesu a princíp analogického správania. Pri prvom z nich vychádzame z niektorých postulátov teórie relevancie (porov. Clark, 2014; Hirschová, 2017), hlavne z predpokladu, že autor sa usiluje štylizovať svoj rečový prejav tak, aby bol relevantný, t. j. aby sa vzťahoval na danú komunikačnú situáciu a aby prispieval k výmene informácií.¹³ Súčasťou relevantnej komunikácie je dosiahnuť zamýšľaný komunikačný (a v našom prípade aj štylistický) efekt. Ten možno dosahovať rozličným spôsobom, napríklad rešpektovaním komplexu princípov a zásad efektívnej komunikácie, vyplývajúcich tak z interpersonálnych komunikačných vzťahov (napr. kooperačný princíp, zdvorilostný princíp, princíp irónie), ako aj zo zákonitostí textovej výstavby (o tom porov. Slančová, 1994, 1996). Princíp analogického správania je založený na takom spôsobe správania, ktoré prebieha podľa vzoru iného správania (Dolník, 1999b, s. 58). Analogické správanie sa v štylizračnom a štýlotvornom procese prejavuje opakovaním a napodobňovaním spôsobu využitia niektorých verbálnych a neverbálnych prostriedkov a postupov z rečovej činnosti iných ľudí, ale aj seba samého. Analogické správanie je úzko spojené s vedomím noriem, chápaných ako súbor pravidiel, zásad, princípov uplatňovaných pri nejakej činnosti, ktoré sa stávajú jedným z určujúcich faktorov

prijemcom interpretován v jistém smyslu; text dáva svou strukturou podklad k interpretaci smyslu“ (Hausenblas, 1988, s. 17; citované podľa Macurová, ibid., s. 283).

¹² M. Horváth ako „vnútorné mechanizmy“ definuje konštitutívne princípy štylistiky. Podľa neho princíp je abstraktný konštrukt, ktorý nie je hmatateľný, ale jeho pôsobenie je preukázateľné, dá sa empiricky overiť. Uvažuje o princípe analógie a anomálie, konfigurácie, o pragmatických princípoch (princíp kooperativity) a ďalších potenciálne vyčleniteľných princípoch, ako sú princíp kontrastu, resp. senzitivnej intuitivnosti, emergencie, lineárnosti, iracionality (Horváth, 2016, s. 73 – 86).

¹³ V teórii relevancie sa postulujú dva základné princípy: kognitívny a komunikačný princíp relevancie (Wilson – Sperber, 2006). Kognitívny princíp relevancie predpokladá, že ľudská kognícia je orientovaná smerom k maximálnej relevancii. Evolučným vývinom nadobudnuté kognitívne systémy rozoznávajú potenciálne relevantné podnety a usilujú sa z nich odvodiť relevantné závery. Komunikačný princíp relevancie predpokladá, že každá výpoveď obsahuje informácie: a) ktoré sú dostatočne relevantné na to, aby bolo pre prijemcu efektívne venovať im pozornosť a spracovať ich (keby výpoveď obsahovala príliš málo pozitívnych kognitívnych efektov pre adresáta vo vzťahu k úsiliu, ktoré je potrebné vynaložiť pri jej spracovaní na to, aby sa tieto efekty dosiahli, neobťažoval by sa s jej spracovaním a hovoriaci by sa nemusel namáhať s jej realizáciou); b) ktoré sú kompatibilné so schopnosťami a preferenciami komunikantov – v opačnom prípade by si komunikant vybral na sprostredkovanie významu relevantnejšiu výpoveď, to znamená takú, ktorá si vyžaduje menej úsilia pri spracovaní a/alebo dosahuje pozitívnejší kognitívny efekt na strane adresáta, to znamená, že by štylizoval text iným spôsobom.

danej činnosti. Norma je svojou podstatou abstraktnou súčasťou vedomia človeka a má regulatívny a zároveň orientačný charakter (porov. Nebeská, 1996, s. 86). Konanie človeka na jednej strane reguluje, a teda do istej miery obmedzuje, na druhej strane ho orientuje, to znamená, že je jedným z pomocných činiteľov v adaptačných procesoch, ktoré formujú vzťah jednotlivca a sociálneho prostredia. Vo verbálnej interakcii sa uplatňuje vzájomne prepojený a súvisiaci komplex noriem; vyčleňujeme sociálne, komunikačné (ktoré sú súčasťou sociálnych noriem), registrové, žánrové (ktoré sú súčasťou komunikačných noriem) a jazykové normy.¹⁴ Norma ako súbor pravidiel v sebe obsahuje potenciú svojho narúšania. Ako uvádza J. Dolník, „už z podstaty analogického usudzovania vyplýva, že pravidelnosť nemusí byť dôsledná“ (Dolník, 1999b, s. 60). Súbežne s princípom analógie sa teda uplatňuje aj princíp anomálie, ktorý „je charakterizovaný tendenciou po vyniknutí, originalite a jedinečnosti“ (Horváth, 2016, s. 77). Anomáliu chápeme ako uplatňovanie kreativity a inovácie v štylizacnom a štýlotvornom procese, ako úsilie o ozvláštnenie, aktuálnu individualizáciu verbálnej interakcie.

Štylistická/štylová kvalita je komplexnou kvalitou, ktorá v sebe kóduje rozličné typy informácií. Keďže uvažujeme o verbálnej interakcii, primárne informácie sú lingválne a paralingválne, teda základné javové informácie, ktoré informujú samy o sebe a zároveň sú nositeľmi ďalších typov informácií. Uvažujeme o nasledujúcich typoch informácií:

- pragmatická informácia v konkrétnom texte vyjadrená lingválnymi a paralingválnymi prostriedkami ako vonkajšími formálnymi prostriedkami štylémy sa zo štylistického hľadiska chápe ako pragmaštylistická kvalita;
- textová informácia v konkrétnom texte vyjadrená lingválnymi a paralingválnymi prostriedkami ako vonkajšími formálnymi prostriedkami štylémy sa zo štylistického hľadiska chápe ako textovoštylistická kvalita;
- psychologická informácia v konkrétnom texte vyjadrená lingválnymi a paralingválnymi prostriedkami ako vonkajšími formálnymi prostriedkami štylémy sa zo štylistického hľadiska chápe ako psychoštylistická kvalita;
- sociálna informácia v konkrétnom texte vyjadrená lingválnymi a paralingválnymi prostriedkami ako vonkajšími formálnymi prostriedkami štylémy sa zo štylistického hľadiska chápe ako socioštylistická kvalita.

V tomto chápaní sa odráža predpoklad, že štýl má tak javový, ako aj konceptuálny rozmer (Verdonk, 2005); jazykové a parajazykové prostriedky sú nositeľmi ďalších naznačených významov. Štýl je tak úzko spojený so vzájomnou tvorivou súhrou medzi priamo vnímateľnou formou a priamo nevnímateľným obsahom. To zároveň implikuje, že pojem štýlu má výrazne humánný charakter, je úzko spojený s ľuďmi ako individualitami alebo skupinami, a teda spojený so špecifickým kontextom času, miesta a kultúry. Pojem štýlu tak obsahuje sociálne, kultúrne a ideologické implikácie (ibid.).

¹⁴ O normách vo verbálnej interakcii porov. aj Slančová, 2017a.

1.2 Subdisciplíny interaktívne chápanej štylistiky

Naznačeným základným typom informácií a čiastkovým typom štylistických kvalít realizujúcim sa v komplexnej štylistickej kvalite zodpovedá aj spôsob ich vedeckej reflexie. Štylistika je lingvistická disciplína, ktorá odpovedá na niekoľko základných otázok: (1) Ako variabilne sa ľudia dorozumievajú?; (2) Akými prostriedkami sa toto variabilné dorozumievanie realizuje? (3) Akú hodnotu toto variabilné dorozumievanie predstavuje? (4) Prečo je to tak? Štylistická reflexia verbálnej interakcie má tak deskriptívny (odpovede na otázky 1 a 2), evaluatívny (odpoveď na otázku 3) a explanačný (odpoveď na otázku 4) rozmer. Odpovede na dané otázky možno nachádzať v jednotlivých štylistických subdisciplínach: lingvoštylistike, paralingvoštylistike, pragmaštylistike, textovej štylistike, psychoštylistike a socioštylistike, ktoré spoločne vytvárajú teoretickú štylistiku, resp. teoretickú štylistiku konkrétneho jazyka. Stručne naznačíme predmet ich výskumu:

- lingvoštylistika reflektuje lingvoštylistické informácie. Skúma variabilitu vlastných jazykových prostriedkov/znakov v komunikačnom akte a ich štylistickú a štýlovú hodnotu. Na základe jednotlivých jazykových rovín uvažujeme potom o fonoštylistike, lexikálnej štylistike, morfoštylistike a syntaktickej štylistike;
- paralingvoštylistika reflektuje paralingvoštylistickú informáciu, ktorá je tvorená parajazykovými prostriedkami komunikácie založenými na vizuálnom (kinetickom, resp. grafickom) a zvukovom kóde, ktoré nie sú lingválne vo svojej podstate, ale bez ktorých by sa jazykový prejav nemohol uskutočniť;
- pragmaštylistika reflektuje pragmaštylistickú informáciu, ktorá sa realizuje ako dôsledok komunikačnej ilokúcie a perlokúcie. Skúma teda štylistický výsledok variability cieľov, zámerov, funkcií komunikačného aktu, komunikačných postojov a stratégií, ako aj účinkov komunikácie;
- psychoštylistika reflektuje psychoštylistickú informáciu. Skúma, ako sa v štylistickej kvalite textu odráža psychická identita, resp. autoprzentácia tvorca textu, a ako sa pri tvorbe a percepcii textu odrážajú mentálne procesy tvorca a percipienta textu;
- textová štylistika reflektuje textovoštylistickú informáciu. Skúma, ako sa v texte realizujú obsahové koncepty, spôsoby expanzie témy, procesy textovej koherencie a kohézie, ako aj problematiku žánrov a intertextových vzťahov;
- socioštylistika reflektuje socioštylistickú informáciu (bližšie sa jej venujeme v nasledujúcej časti).

Okrem tohto základného konceptu teoretickej štylistiky a jej subdisciplín možno v rámci štylistiky vymedziť na inej úrovni ďalšie subdisciplíny:

- historická štylistika skúma historickú dynamiku štýlém;
- vývinová štylistika skúma osvojovanie štýlém v priebehu osvojovania jazy-

- ka; to, ako sa formuje schopnosť tvoriť a vnímať štylisticky a štýlovo diferencované texty; ako sa formuje individuálny personálny štýl;
- komparatívna štylistika skúma uplatnenie štýlém v porovnateľných textoch rozličných jazykov;
 - translačná štylistika skúma dynamiku štýlém v procese prekladu medzi východiskovým a cieľovým jazykom;
 - kritická štylistika sa zameriava na analýzu ideologicky podmieneného **štýlu textu**, pričom ideológia sa nechápe ako negatívny jav, ale hodnotí sa skôr ako textová kvalita odrážajúca historicky, politicky, geograficky podmienené sociálne vzťahy;¹⁵
 - praktická štylistika je štylistika zameraná na praktickú štylizáciu textu v rozličných komunikačných sférach; v užšom zmysle možno k praktickej štylistike zaradiť napr. aj tvorivé písanie, ktoré má dvojzložkový charakter: označuje jednak „formatívnu činnosť, pri ktorej pisateľ originálnym spôsobom podlieha procesu písania“, ako aj vedný odbor, „ktorý sa zaoberá teoretickými aspektmi tvorenia textu a vlastnou didaktikou“ (Fišer, 2001; citované podľa Klimovič, 2009);
 - aplikovaná štylistika je zameraná na praktické využitie štylistických poznatkov, napr. v súdnictve (forenzná štylistika), medicíne (medicínska štylistika);¹⁶ k aplikovanej štylistike radíme aj edukačnú štylistiku ako súčasť edukačnej lingvistiky;¹⁷
 - dejiny štylistiky.

Na záver tejto časti odpovedáme na otázku, prečo nazývame našu koncepciu štylistiky interaktívnou štylistikou. Je to preto, že všetky zložky, pojmy, koncepty, o ktorých sme doteraz uvažovali, sa chápu (na rozličných úrovniach) ako komplex a vo vzájomnej interakcii. Ústredný pojem – štylistická/štýlová kvalita je výrazom interakcie aktivizovaných štýlém, čo zároveň znamená, že interagujú jednotlivé typy štylistických informácií. Interagujú účastníci komunikačného aktu, lebo len v ich interakcii vznikajú a uvedomujú sa štylistické kvality textu. A napokon interagujú aj jednotlivé štylistické subdisciplíny, vytvárajúc tak komplexnú transdisciplinárne chápanú lingvistickú disciplínu – štylistiku.

2. PREDMET SOCIOŠTYLISTIKY

Na začiatku časti, v ktorej vymedzujeme predmet socioštylistiky, sa vrátíme k presvedčeniu J. Bosáka o dôležitosti sociolingvistiky pri skúmaní variantnosti

¹⁵ V slovenskej lingvistike sa termín kritická štylistika v naznačenom význame po prvýkrát komplexne uplatnil v práci Ferenčík – Bednárová Gibová (eds.), 2016.

¹⁶ Porov. Crystal, 2007, s. 320; o ďalších možných chápaniach štylistiky porov. napr. Burke, 2014.

¹⁷ K edukačnej lingvistike porov. Liptáková, 2017.

prostriedkov: „... štylistické výskumy sú primárne založené na skúmaní variantných prostriedkov, lenže zdroj tejto variantnosti neodkrýva štylistika, lež sociolingvistika“ (Bosák, 1991, s. 75). Toto tvrdenie možno prijať len čiastočne, a to vtedy, keď je variabilita verbálnej interakcie, resp. variabilita použitých výrazových prostriedkov podmienená sociálnymi determinantmi. Ide len o niektoré typy variantnosti, ktorých skúmanie zaradujeme do predmetu socioštylistiky. Ako sme už naznačili, predmetom socioštylistiky je socioštylistická informácia ako súčasť komplexnej informácie kódovanej v štylistickej/štylovej kvalite, resp. kvalitách textu. Ide o sociálnu informáciu vyjadrenú lingválnymi a paralingválnymi prostriedkami ako vonkajšími formálnymi prostriedkami štylémy. Analogicky k makrosociológii a mikrosociológii,¹⁸ resp. k makrosociolingvistike a mikrosociolingvistike¹⁹ uvažujeme aj v prípade socioštylistiky o makrosocioštylistike a mikrosocioštylistike.

Makrosocioštylistika skúma:

(a) Štylistické kódovanie a dekodovanie variability charakteru sociálnej aktivity, inštitucionalizovaných sociálnych aktivít a ich kombinácií a inštitucionalizovaného jazykového správania. Opiera sa o štylistické/štylove kvality realizované štylémami, ktorých vonkajšia forma signalizuje rečový prejav ako realizovaný istým makrosociálnym komunikačným registrom. Pojem komunikačný register je jedným z ústredných sociolingvistických pojmov. Predstavuje našu vlastnú adaptáciu sociolingvistického pojmu register. Teoretické východiská a rozpracovanie tohto pojmu, ako aj jeho aplikácia na výskum v rozličných komunikačných sférach sú publikované v mnohých prácach viacerých autoriek a autorov (najkomplexnejšie Slančová – Slančová, 2014; porov. aj Slančová, 2014); na tomto mieste sa sústreďujeme len na základné tézy, ktoré slúžia na objasnenie významu tohto pojmu pre socioštylistiku. Východisko jeho chápania tvorí koncept sociálnej inštitúcie. Sociálna inštitúcia je relatívne stály, v danom spoločenstve či v skupine uznávaný súbor predpisov a noriem, obvykle formálnych, vrátane predpisov týkajúcich sa sociálnych rolí (Král'ová, 2007, s. 19).²⁰ Komunikačný priestor príslušný istej sociálnej inštitúcii vymedzuje ako komunikačnú sféru. V príslušných komunikačných sférach sa ustálil (viac alebo menej) preferovaný spôsob verbálneho a neverbálneho správania sa, ustálilo

¹⁸ „Makrosociologie představuje analýzu širších společenských systémů... Makroanalýza je nezbytná k tomu, abychom pochopili institucionální pozadí všedního života. To, jak se lidé ve všedním životě chovají, závisí do značné míry na širším institucionálním pozadí jejich existence (...) Studium každodenního chování v situaci, kdy se jedinci setkávají tváří v tvář, bývá obvykle označováno jako mikrosociologie (...) Mikrostudie jsou zase potřebné k tomu, abychom mohli širší institucionální souvislosti náležitě osvětlit“ (Giddens, 1999, s.108).

¹⁹ J. Dolník (2009) stotožňuje makrosociolingvistiku a stratifikačnú sociolingvistiku a mikrosociolingvistiku a interakčnú sociolingvistiku.

²⁰ „Instituce představují ustavené způsoby jednání, standardizované způsoby řešení problémů členů určité kultury či společnosti... Instituce je popis činnosti, který musí znát ten, kdo chce v dané kultuře koexistovat s druhými lidmi“ (Keller, 1991, s. 56 – 57).

sa, normovalo (viac alebo menej) jazykové a parajazykové správanie sa. Makrosociálny komunikačný register tak definujeme ako konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie sa preferované v komunikačnej sfére prislúchajúcej sociálnej inštitúcii. Makrosociálny komunikačný register sa môže, no nemusí realizovať prostredníctvom subregistrov.

(b) Štylistické kódovanie a dekodovanie variability jazyka ako stratifikovaného systému, uplatňujúceho sa v sociálnom správaní sa ľudí. Opiera sa o štylistické/štylové kvality realizované štylémami, ktorých vonkajšia forma signalizuje rečový prejav ako realizovaný istou varietou jazyka. V súvislosti so slovenčinou využívame predovšetkým poznatky z výskumu stratifikácie slovenčiny realizovaného spoločne s Miloslavou Sokolovou (napr. Slančová – Sokolová, 2011; porov. aj Slančová, 2014) a sústreďujeme sa na nasledujúce variety: spisovnú, bežnú štandardnú (a jej varianty), subštandardné, interdialektové a dialektové variety.²¹

Mikrosocioštylistika skúma:

Štylistické a štylové kvality realizované štylémami, ktorých vonkajšia forma signalizuje (i) sociálnu identitu tvorca a prijímateľa textu, ich sociálne statusy a sociálne roly; (ii) skupinovú identitu účastníkov komunikácie; (iii) sociálne vzťahy medzi komunikantmi; (iv) horizontálnu aj vertikálnu sociálnu vzdialenosť (proxemiku) medzi komunikantmi; (v) hodnoty sociálneho správania sa. Opiera sa o štylistické/štylové kvality realizované štylémami, ktorých vonkajšia forma signalizuje rečový prejav ako realizovaný istým mikrosociálnym komunikačným registrom. Mikrosociálny komunikačný register definujeme ako konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie sa preferované pri realizácii príslušného sociálneho statusu, sociálnej roly, sociálneho vzťahu a sociálnej vzdialenosti.²² Ide tu o mikrosociálne komunikačné registre prislúchajúce jednotlivým sociálnym rolám, uplatnenie sociálov, neformálne (menej formálne) mikrosociálne komunikačné registre sociálnej

²¹ O prepojení rozličných sociolingvistických koncepcií pri výskume športového dialógu porov. Slančová, 2017b.

²² O sociálnej štylistike uvažujú aj O. Orgoňová a A. Bohnická (2015). Definujú ju ako „oblasť štylistiky, ktorá sa zaoberá previazanosťou štylistických príznakov jazykových prostriedkov so sociálne relevantným hodnotením (...) Zaujíma nás predovšetkým sociálne „zaujatá“ percepcia štylisticky príznakových prostriedkov“ (s. 79). Pracovný termín sociálna štylistika uprednostňujú pred nami používaným termínom socioštylistika, ktorú chápajú ako disciplínu sústreďujúcu sa na „podmienky produkcie“; „objektívne sily určujúce štylizačné správanie aktéra“. Naše chápanie socioštylistiky je však odlišné: Podstatou interaktívnej štylistiky je ponímanie štylistickej/štylovej kvality (v nej aj socioštylistickej informácie) ako takej, ktorá vzniká v prieniku tvorivej aktivity autora a interpretačnej aktivity príjemcu textu, teda nesústreďuje sa len na „objektívne sily“. Tie javy, ktoré autorky vo svojej štúdií interpretujú, možno podľa nášho chápania zaradiť k pragmaštylistike (nadobúdanie sociálne relevantnej štylistickej hodnoty výrazových prostriedkov), resp. aj k socioštylistike (uplatňovanie formálnejšieho/menej formálneho mikrosociálneho komunikačného registra na báze sociálnej vzdialenosti – reálnej alebo „hranej“). Z iného uhla pohľadu by predmet sociálnej štylistiky vydelený autorkami mohol byť súčasťou kritickej štylistiky – porov. vyššie.

blízkosti a formálne (viac formálne) mikrosociálne komunikačné registre sociálnej vzdialenosti, ako aj o komunikačné registre sociálnej rovnocennosti/nadradenosti/podradenosti.²³

Proces uplatňovania socioštylistických kvalít vo verbálnej interakcii interpretujeme nasledujúcim spôsobom: Komunikácia v komunikačných sférach príslušných sociálnym inštitúciám sa realizuje prostredníctvom komunikačných udalostí v konkrétnych komunikačných situáciách. Realizuje sa prostredníctvom svojej základnej jednotky, ktorú tvorí text. V ňom sú simultánne prítomné štylistické kvality realizované verbálnymi aj neverbálnymi prostriedkami signalizujúcimi jednotlivé makrosociálne a mikrosociálne komunikačné registre a variety príslušného jazyka. Vyššie sme uviedli, že sociálna inštitúcia znamená konanie očakávané v súvislosti s riešením určitého problému pri uspokojovaní istej potreby a sociálna rola je správanie očakávané vo vzťahu k držiteľovi určitej sociálnej pozície. Kategórie sociálna inštitúcia a sociálna rola spolu súvisia a sú prepojené kategóriou očakávaného správania.²⁴ Inštitucionalizované správanie je rovnako ako kultúrne správanie vždy naučené a prebraté od predchádzajúcich generácií. Inštitucionalizácia správania vedie k jeho ritualizácii, no autonómnosť individuálneho ľudského správania „prekonáva konzervatívnu brzdu inštitúcie“ (porov. Kráľová, 2007, s. 22). Autonómnosť správania sa človeka nachádza výraz v individuálnom personálnom štýle.²⁵ A tak aj naznačené jazykové a parajazykové správanie sa komunikantov nadobúdajúce svoj konkrétny výstup v textotvornej a s ňou súvisiacej štylizáčnej a štylotvornej činnosti je určované jednak kultúrne podmienenými inštitucionalizovanými normami, jednak charakteristikami vyplývajúcimi z osobností komunikantov.

ZÁVER

Ambíciou príspevku bolo predstaviť doplnený koncept interaktívnej štylistiky a na jej základe vymedziť predmet socioštylistiky, a to na pozadí situácie v súčasnej slovenskej štylistike. Príspevok bol zamýšľaný aj ako istý spôsob reakcie na názory vyslovené Jánom Bosákom na margo štylistickej problematiky začiatkom 90. rokov minulého storočia. Obavy z toho, že by sa štylistika mala stať akosi „supervedou“,

²³ O tom viac v koncepte disproporčnej komunikácie porov. Zajacová, 2009, 2014; Spáčilová (Zajacová), 2018.

²⁴ Dané pojmy úzko súvisia aj s pojmom kultúra, pretože sociálne inštitúcie sú považované v sociológii a sociálnej antropológii za os každej kultúry (Keller, 2005, uvádzané podľa Kráľová, 2007, s. 22).

²⁵ Porov. aj termín F. Míka (1987, s. 23 – 27) koncepcia: „objektívne platí semiotická súvzťažnosť štruktúry textu a jeho komunikačnej koncepcie (...) obsah neexistuje ako taký; existuje len stvárnený istou koncepciou v určitom špecifickom smere“... „základnou podobou štýlu je to, čo voláme „autorským“ (osobným) štýlom. Tzv. funkčný štýl je odvodená, abstraktnejšia kategória. Takouto odvodenou, sekundárnou kategóriou, ale z druhej, konkrétnej strany, je aj pojem štýl textu. Subjekt komunikácie je tu teda zakladajúcim faktorom.“

sa nepotvrдили. Na druhej strane, interdisciplinárny charakter štylistiky ako lingvistickej disciplíny sa posilnil, a to nielen v slovenskej štylistike. Štylistika, ktorú chápeme ako vedu o variabilite verbálnej interakcie, v úsilí odpovedať na postulované otázky zo svojho uhla pohľadu akceptuje a spracúva poznatky, ku ktorým dospeli iné lingvistické aj nelingvistické disciplíny²⁶ a zároveň im poskytuje poznatky, ku ktorým dospela vlastnými postupmi a metódami. Ako pripomína Michael Burke (2014, s. 2), „súčasná štylistika ide oveľa ďalej než rétorika, poetika, formalizmus, štrukturalizmus a funkcionalizmus minulosti²⁷ a zahŕňa korpusové, kritické, kognitívne, pedagogické, pragmatické, rodové, multimediálne prístupy a najnovšie aj prístupy neurologických vied. Táto diverzita by mohla na prvý pohľad vyzeráť ako fragmentarizácia danej oblasti. Nič však nie je také vzdialené od pravdy, pretože v mnohých ohľadoch je práve interdisciplinárne štúdium to, na čo je štylistika predurčená“.²⁸ Sústreďenie sa na socioštylistiku malo za cieľ reagovať na tie názory J. Bosáka, ktoré videli oprávnenie skúmať variabilitu/variantnosť výrazových prostriedkov len v sociolingvistikе. Usilovali sme sa poukázať na to, že sociolingvistické poznatky, tak ako poznatky z ďalších lingvistických disciplín, prispievajú k odhaľovaniu štylistických a štýlových kvalít textu len ako jedna zo súčastí komplexného nazerania na text, verbálnu komunikáciu a verbálnu interakciu. V rozvinutí konceptu komunikačného registra ako alternatívy funkčného štýlu (porov. aj Slančová – Slančová, 2010) sme sa zasa usilovali reagovať na Bosákov, ale aj vlastný skeptický názor na to, že tradične vymedzované funkčné štýly neadekvátne reflektujú dynamiku a variabilitu súčasnej jazykovej situácie. Postulovaním novej koncepcie štylémy sme reagovali aj na Bosákovú pochybnosť o štyléme ako jednotke štýlu, predovšetkým na to, že mu v nej chýbala obsahovo-formálna konzistentnosť. Napokon, aj po takmer tridsiatich rokoch musíme dať J. Bosákovi čiastočne za pravdu v tom, keď zdôrazňuje didaktický rozmer štylistiky, poznamenávajúc, že „všetky doterajšie základné diela o štylistike sú napospol učebnicami“ (1991, s. 75). Koniec-koncov, aj koncept interaktívnej štylistiky vznikol a rozvíjal sa aj ako možný základ ďalšieho didaktického spracovania štylistickej problematiky.²⁹

²⁶ V tejto súvislosti je potrebné pripomenúť publikáciu J. Hoffmannovej *Stylistika a... současná situace stylistiky* (1997).

²⁷ V týchto smeroch má súčasná štylistika svoje korene.

²⁸ „Contemporary stylistics goes far beyond the rhetoric, poetics, formalism, structuralism and functionalism of the past to embrace corpus, critical, cognitive, pedagogical, pragmatic, gender, multi-modal and, most recently, neuroscientific approaches. This diversity might have the initial appearance of fragmenting the field. However, nothing could be further from the truth, because at many levels, interdisciplinarity study is what stylistics is designed to do.“ (prekl. D. S.)

²⁹ Príspevok vznikol ako súčasť prípravy koncepcie projektu agentúry KEĀ 010PU-4/2020 *Interaktívna štylistika – analýzy a syntéza* a zároveň v rámci riešenia projektu agentúry VEGA 1/0296/2019 *Stvárnenie aktuálnych spoločenských problémov v súčasnom švajčiarskom po nemecky a po francúzsky písanom kriminálnom románe a v slovenskom kriminálnom románe*.

Bibliografia

BOHUNICKÁ, Alena: Interaktívna štylistika v kontinuite s výrazovou koncepciou štýlu Františka Mika. In: Jazyk a jazykoveda v súvislostiach. Eds. O. Orgoňová – A. Bohunická – G. Múcsková – K. Muziková – Z. Popovičová Sedláčková. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2017, s. 128 – 136.

BOHUNICKÁ, Alena: Dialogická kompetencia ako štylistická kategória. In: Jazykovedný časopis, 2018, roč. 69, č. 1, s. 101 – 110.

BOSÁK, Ján: Skúmanie jazyka ako sociálno-komunikačného systému. In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Ed. J. Bosák. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 75 – 84.

BOSÁK, Ján: Poznámky o funkčných štýloch, komunikačných sférach a niektorých štylistických problémoch. In: Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie. 1. diel. Ed. J. Findra. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta 1991, s. 69 – 77.

BOSÁK, Ján: Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: Sociolinguistica Slovaca 1. Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Eds. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1995, s. 17 – 42.

BURKE, Michael: Introduction. Stylistics: From classical rhetoric to cognitive neuroscience. In: The Routledge Handbook of Stylistics. Ed. M. Burke. New York: Routledge 2014, s. 1 – 7.

CLARK, Billy: Stylistics and relevance theory. In: The Routledge Handbook of Stylistics. Ed. M. Burke. New York: Routledge 2014, s. 155 – 174.

CRYSTAL, David: How Language Works. London: Penguin Books 2007. 500 s.

DOLNÍK, Juraj: Jazyk a hodnotenie. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela Banská Bystrica, Filologická fakulta 1999a. 240 s.

DOLNÍK, Juraj: Základy lingvistiky. Bratislava: Stimul 1999b. 228 s.

DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2009. 376 s.

DOLNÍK, Juraj – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Textová lingvistika. Bratislava: Stimul 1998. 134 s.

FERENČÍK, Milan – BEDNÁROVÁ GIBOVÁ, Klaudia (eds.): Discourse and Ideology: Studies in Critical Stylistics. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2016. 140 s.

FINDRA, Ján: Štylistika slovenčiny. Martin: Osveta 2004. 232 s.

FINDRA, Ján: Štylistika súčasnej slovenčiny. Martin: Osveta 2013. 319 s.

FREEMAN, Margaret H.: Cognitive poetics. In: The Routledge Handbook of Stylistics. Ed. M. Burke. New York: Routledge 2014, s. 313 – 328.

GIDDENS, Anthony: Sociologie. Praha: Argo 1999. 595 s.

HIRSCHOVÁ, Milada: Teorie relevance. In: Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Dostupný na: https://www.czechency.org/slovník/TEORIE_RELEVANCE [cit. 14-12-2019].

HOFFMANNOVÁ, Jana: Stylistika a... současná situace stylistiky. Praha: Trizonia 1997. 200 s.

HOFFMANNOVÁ, Jana – HOMOLÁČ, Jiří – CHVALKOVSKÁ, Eliška – JÍLKOVÁ, Lucie – KADERKA, Petr – MAREŠ, Petr – MRÁZKOVÁ, Kamila: Stylistika mluvené a psané češtiny. Praha: Academia 2016. 510 s.

HORECKÝ, Ján: Systém verbálneho správania. In: Slovo a slovesnosť, 1985, roč. 46, č. 2, s. 101 – 108.

HORECKÝ, Ján: Jazykové vedomie. In: Človek a jeho jazyk 2. Jazyk ako pamäť kultúry. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2001a, s. 109 – 116.

HORECKÝ, Ján: Hodnotové pole jazykového vedomia. In: Človek a jeho jazyk 2. Jazyk ako pamäť kultúry. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2001b, s. 117 – 123.

HORVÁTH, Miloš: Štylistika súčasného slovenského jazyka. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2016. 206 s.

JANOUŠEK, Jaromír: Sociální psychologie. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1988. 185 s.

KELLER, Jan: Úvod do sociologie. Praha: Sociologické nakladatelství 1991. 186 s.

KLIMOVIČ, Martin: Tvorivé písanie v primárnej škole. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta 2009. 152 s.

KLINGOVÁ, Jana: Emócie a emocionálnosť v mediálnej interakcii (so zameraním na jazyk mediálneho športu). In: Jazykovedný časopis, 2018a, roč. 69, č. 2, s. 141 – 174.

KLINGOVÁ, Jana: Emocionalita v jazyku súčasných slovenských médií. Dizertačná práca. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta 2018b. 266 s.

KLINGOVÁ, Jana: Pomenovanie žena v editoriáli mesačníka Evita (so zameraním na výrazovú kategóriu emocionálnosť). In: Jazyk a kultúra, 2019, roč. 9, č. 39 – 40, s. 57 – 73. Dostupný na: [file:///D:/Users/Admin/Downloads/Jana_Klingova_studia\(2\).pdf](file:///D:/Users/Admin/Downloads/Jana_Klingova_studia(2).pdf) [cit. 23-12-2019].

KOŘENSKÝ, Jan – HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga: Analýza komunikačného procesu a textu. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2013. 44 s.

KRÁĽOVÁ, Ľuba: Sociálne inštitúcie. Politika. Náboženstvo. Rodina. Prešov: KM – Systém, s. r. o. 2007. 255 s.

LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: Jazyk ako nástroj stimulovania kognitívnych procesov dieťaťa mladšieho školského veku. In: Jazyk a jazykoveda v súvislostiach. Eds. O. Orgoňová – A. Bohunická – G. Múcsková – K. Muziková – Z. Popovičová Sedláčková. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2017, s. 501 – 512.

MACUROVÁ, Alena: Jazyk, styl, smysl, text – a stylistika. In: Slovo a slovesnosť, 1993, roč. 54, 1993, č. 4, s. 279 – 286.

MLACEK, Jozef: Nová slovenská štylistika. In: Kultúra slova, 2004, roč. 38, č. 5, s. 300 – 307.

MLACEK, Jozef: Štylistika slovenčiny – trendy jej vývinu v súčasnosti. In: Sedemkrát o štýle a štylistike. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta 200, s. 8 – 26.

MIKO, František: Cesta k výrazovej koncepcii štýlu. In: Slavica Pragensia. XXVI. Problémy stylistiky. Praha: Univerzita Karlova 1987, s. 23 – 27.

MIKO, František – POPOVIČ, Anton: Tvorba a recepcia. Bratislava: Tatran 1978. 390 s.

NEBESKÁ, Iva: Úvod do psycholingvistiky. Praha: H&H 1992. 127 s.

- NEBESKÁ, Iva: Jazyk. Norma. Spisovnosť. Praha: Univerzita Karlova 1996. 159 s.
- ORGOŇOVÁ, Oľga: Interaktívna štylistika v optike dialogickosti. In: Jazyk a jazykoveda v súvislostiach. Eds. O. Orgoňová – A. Bohunická – G. Múcsková – K. Muziková – Z. Popovičová Sedláčková. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2017, s. 117 – 127.
- ORGOŇOVÁ, Oľga: Komunikačno-pragmatické východiská slovenskej interakčnej štylistiky. In: Jazykovedný časopis, 2018, roč. 69, č. 1, s. 91 – 100.
- ORGOŇOVÁ, Oľga: Aspects of contemporary trends in linguostylistics and in Slovak linguostylistics. In: SKASE Journal of Theoretical Linguistics, 2019, roč. 16, č. 3, s. 80 – 89.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Kognitívna štylistika: interpretácia metafor zániku Česko-Slovenska. In: Studia Academica Slovaca 42. Prednášky XLIX. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Eds. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava: Univerzita Komenského 2013, s. 181 – 195.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Osobitosti rečníckej kultúry na Slovensku. Sondy do prezidentskej kampane. In: Stylistyka, 2015, roč. 24, s. 75 – 86.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Interakčná štylistika. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2018. 207 s.
- PAVLOVIČ, Jozef: Prednášky zo štylistiky slovenčiny. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Pedagogická fakulta 2011. 188 s.
- PETRÁČKOVÁ, Věra – KRAUS, Jiří (eds.): Slovník cudzích slov. 2. doplnené a prepracované vydanie. Preklad L. Balážová – J. Bosák – J. Genzor – I. Ripka – J. Skladaná. Bratislava: SPN – Mladé letá 2005. 991 s.
- PLESNÍK, Ľubomír et al.: Tezaurus estetických výrazových kvalít. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2008 (1. vyd.), 2011 (2. vyd.). 472 s.
- RUŠČÁK, František: Kognitívne aspekty štylistiky. In: Slovenská reč, 2012, roč. 77, č. 3 – 4, s. 179 – 183.
- SEMINO, Elena – CULPERER, Jonathan (eds.): Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis. Amsterdam: John Benjamins, 2002. 333 s.
- SLANČOVÁ, Dana: Praktická štylistika (Štylistická príručka). Prešov: Slovacontact 1994 (1. vyd.), 1996 (2. vyd.). 178 s.
- SLANČOVÁ, Daniela: Východiská interaktívnej štylistiky. Od eklektizmu k integrácii. In: Slovenská reč, 2003, roč. 68, č. 4, s. 207 – 220.
- SLANČOVÁ, Daniela: Štyléma – mistríkovské (a iné) inšpirácie. In: Slovenská reč, 2010, roč. 76, č. 5 – 6, s. 300 – 310.
- SLANČOVÁ, Daniela: Štylistické, sociolingvistické a psycholingvistické výskumy. In: Šesťdesiat rokov akademickej jazykovednej slovakistiky v Prešove. Eds. D. Slančová – M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove 2014, s. 117 – 157.
- SLANČOVÁ, Daniela: Normy v jazykovej komunikácii. In: Aktuálne otázky slovenského jazyka. Ed. J. Wachtarczyková. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2017a, s. 39 – 49.
- SLANČOVÁ, Daniela: Športová komunikácia v prieniku sociolingvistických perspektív. In: Jazyk a kultúra, 2017b, roč. 8, č. 31 – 32, s. 153 – 160. Dostupné na: www.ff.unipo.sk/jak/31-32_2017/Daniela_Slancova_studia.pdf [cit. 14-12-2019].
- SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia: Komunikačný register ako alternatíva funkčného štýlu (na pozadí komunikácie v športe). In: Stil, 2012, roč. 11, s. 177 –

187. Dostupný na: <https://www.rastko.rs/filologija/stil/2012/13Slancova.pdf> [cit. 14-12-2019].

SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia: Reč pohybu, autority a súdržnosti. Pragmatická analýza trénerského komunikačného registra v komunikácii s hráčmi kolektívnych loptových hier staršieho školského veku. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta športu 2014. 282 s.

SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch. In: *Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej*. Eds. M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011, s. 341 – 357.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Ved. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2011. 1088 s.

SPÁČILOVÁ, Stanislava: Reč matky a reč otca orientovaná na dieťa (komparatívna štúdia). In: *Desať štúdií o detskej reči*. Ed. D. Slančová. Bratislava, Prešov: Veda, vydavateľstvo SAV, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2018, s. 342 – 396.

VERDONK, Peter: Style. In: *Encyclopedia of Language and Linguistics. Volume 12. 2nd. edition*. Ed. K. Brown. Amsterdam, Boston, Heidelberg, London, New York, Oxford, Paris, San Diego, San Francisco, Singapore, Sydney, Tokyo: Elsevier 2005, s. 196 – 210.

WILSON, Deidre – SPERBER, Dan: Relevance Theory. In: *The Handbook of Pragmatics*. Eds. L. R. Horn – G. Ward. Blackwell Publishing 2005, s. 607 – 632. Dostupný na: [file:///D:/Users/Admin/Downloads/wilson_sperber\(1\)\(2\).pdf](file:///D:/Users/Admin/Downloads/wilson_sperber(1)(2).pdf) [cit. 14-12-2019].

ZAJACOVÁ, Stanislava: Registrové markery autority ako znaky disproporčnej komunikácie. In: *Ty, já a oni v jazyce a literatuře*. Eds. P. Mitter – K. Tošková. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 2009, s. 173 – 177.

ZAJACOVÁ, Stanislava: K niektorým znakom disproporčnej komunikácie v trénerskom komunikačnom registri. In: *Registre jazyka a jazykovedy I. Na počesť Daniely Slančovej*. Eds. J. Kesselová – M. Imrichová – M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2014, s. 146 – 151.

„PRIHOVÁRAM SA TI, JANKO MÔJ, KU SVIATKU...“ K OSLOVENIU V SLOVENČINE (A EŠTE ČOSI NAVYŠE)

MIRA NÁBĚLKOVÁ

Filozofická fakulta Univerzity Karlovej, Praha

NÁBĚLKOVÁ, Mira: “Here’s to you, dear Janko, on your birthday...” On the ways of addressing people in Slovak (and something over and above that). *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2019, Vol 70, No 3, pp. 627 – 651.

Abstract: Ján Bosák’s passing away before reaching of his 80th birthday has given an impulse for a reflection on the ways of addressing people in Slovak, with special regard to vocative and non-vocative forms of the name *Ján* [Slovak equivalent of John]. The attention is partially also given to comparison with Czech – in contrast to standard Slovak where vocative forms have declined similarly as in the dialects of Central Slovakia, the vocative forms in standard Czech are still alive. Besides the use of nominative hypocoristic/diminutive forms *Jano*, *Janko*, *Janík*, *Janičko* as common ways of addressing people, the study also mentions the use of a compound addressing with possessive pronoun in post-position (*Jano môj*, *Janko/Janík/Janičko môj*) which represents a specific substitute for the vocative forms in Slovak. In addition, the study deals with the vitality of vocative case in Slovak dialects and in common communication. It also offers a few probes into “textual life” of the historic vocative form *Jane*, especially in ethnoculturally rare Slovak midsummer songs (e.g. *Jane*, *Jane*, *Vajane*) and in the spiritual poetry of Ján Hollý.

Key words: Ján Bosák, Slovak language, vocative forms, neo-vocative, addressing, Slovak-Czech comparison, Slovak dialects, midsummer songs

Oslovenie *Janko môj*, ktorým si dovoľujem otvoriť text venovaný Jánovi Bosákovi k jeho nedožitému jubileu, nie je pôvodne moje. V sviatočne privrávavom textovom uložení ho možno nájsť v Slovenskom národnom korpuse, a čo i nebolo pôvodne smerované k nemu, chcem mu ho teraz poslať touto cestou. Že by sa mu isto páčilo, trochu starosvetské, z Krás Slovenska.¹ Aj že by sa usmial, keď by mu zaznelo nezvyčajne – sama som ho takto, *Janko môj*, nikdy neoslovila. A pritom sa mi za dlhé roky, čo sme spolu prežili v našej jazykovednej práci² i mimo nej, na rozličných

¹ Prevzaté jubilejné privravenie pochádza z „jánskych“ priateľských veršikov Jána Bojmíra k Jánovi Halašovi, fotografovi slovenskej prírody a ľudí (synovi Andreja Halašu), k jeho 70. narodeninám. Je v nich i takáto strofa: „Janko môj, priateľ môj, ešte sa nestmieva, / nad horou zlatý deň spokojnosť previeva. / Naber si, načri z nej a ďalej rozdávaj. / Taká Ti povinnosť, také sú Ti práva, / len ten je bohatý, kto si nič nenechá / z toho, čo vlastnému srdcu je potecha.“ (Krásy Slovenska, 1963, ročník 41; cit. podľa SNK prim-8.0-public-sane).

² Od prvého dňa v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV som s Jánom Bosákom sedela v jednej miestnosti a v značnej miere práve cez neho som spoznávala svoje prvé pracovisko. Spolu sme pracovali na krásnom projekte *Dynamika slovej zásoby súčasnej slovenčiny* (Horecký, Ján – Buzássyová, Klára

kultúrnych podujatiach, výletoch, brigádach či vzájomných návštevách, prišlo obrátiť k nemu nespočetnekrát. Nevie, či sa niekde stretal s takýmto oslovením, možno sa mu tak niekedy privrávala mama... Chcela by som sa trochu (medzi iným) pristať pri tejto podobe oslovenia prítomnej v našom čase v literárnych textoch a v istom rozsahu aj v bežnej komunikácii – pri zloženom oslovení s postponovaným privlastňovacím zámenom *môj* ako oslovovacím exponentom (*syn môj, Janko môj*). Patrí ako celok k jazykovým prostriedkom, ktoré vystupujú v osobitej zástupnej funkcii k zaniknutým tvarom vokatívu. Jazykovedná literatúra ponúka opis historického ústupu vokatívnych tvarov v strednej slovenčine (pri čiastočnom zachovaní vokatívu v západných i východných nárečiach)³ a fungovania nominatívnych tvarov vo funkcii oslovenia v spisovnom jazyku.⁴ Sporadicky sa pritom uvádza, že oslovovací nominatív neraz vystupuje v sprievode oporných slov, medzi nimi zámena *môj*, pomáhajúcich menu naznačiť a plniť funkciu oslovenia.⁵

Problematiku oslovenia prislúchajúcu ako celok do sféry pragmatiky, vyjadrovania vzťahov v širokom spektre komunikačných sfér s rozptylom od formálnych situácií po najosobnejšie medziľudské kontakty, možno uchopiť a opísať vo všeobecných ustálených charakteristikách rečovej etikety. Ako hovorí Oľga Sabolová v štúdiu *Oslovanie v slovenčine*, „oslovenie patrí k špecifickým výrazovým črtám jednotlivých jazykov“ (Sabolová, 1983, s. 462) – vzhľadom na medzijazykové diferencie je potom poučenie o modeloch oslovenia, späť v rámci kategórie honoratívu aj s otázkou tykania/vykania, osobitne dôležité pri osvojovaní si cudzieho jazyka

– Bosák, Ján a kol., 1989), bola som v „jeho kolektívoch“ riešiacich grantové úlohy *Slovenčina na konci 20. storočia – zmeny v jej systéme, normách a funkciách, Prevzaté slová v súčasnej slovenčine a Inovačné procesy v slovnej zásobe súčasnej slovenčiny*, neskôr sme spolu boli aj v tíme *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (spomeniem tu aspoň jeho dôležité práce týkajúce lexikografických kvalifikátorov, Bosák, 2008a, 2009). Odborné záujmy sa nám prekrývali v rozličných smeroch, v oblasti dynamiky slovnej zásoby a s ňou späté témy variantnosti (Bosák, 2008b, 2010a, 2010b) či v širokej sfére výskumu kontaktov a konfrontácie slovanských jazykov, špeciálne slovenčiny a češtiny (Bosák, 1988), kde osobitne treba pripomenúť jeho editorský zástoj pri príprave kompendia *Slovenský jazyk. Najnowsze dzieje języków słowiańskich* (1998) s prospechom stále využívaného aj pri výučbe slovenčiny v zahraničí.

³ Pozri napr. štúdiu Eugena Paulinyho s názvom *Zánik vokatívu v slovenčine* (Pauliny, 1966; porov. aj jeho opis spolu s obrazom rezíduí vokatívu v slovenských nárečiach v monografii Pauliny, 1990).

⁴ Oslovovacím nominatívom s rozličnými komunikačnými funkciami sa zaoberal František Miko vo viacerých prácach (Miko, 1960, 1961, 1962).

⁵ Formuluje to napr. Jozef Ružička v texte zaoberajúcom sa gramatickou stavbou slovenčiny z hľadiska (slovensko-českých) prekladateľských potrieb: „Jednoslovné oslovenie – okrem oslovenia vlastným menom – je v slovenčine pomerne veľmi zriedkavé“ (Ružička, 1960, s. 82). Pritom medzi slovami, ktoré sa v oslovení pridávajú k podstatnému menu „priam ako intonačná opora“, spomína J. Ružička aj zámeno *môj*. V knihe *Rod, číslo a pád podstatných mien* uvádza František Miko oslovenia typu *brat môj* medzi viacslovnými (aj jednoslovnými) oslovovacími paralelami ku konkrétnym reliktným starým vokatívny tvarom: „Pozostatky starého vokatívu (*bratu, bratku, človeče, chlapče, chlape, kmotre, oťce, pane, priateľu, synku, švagre; Bože, Duchu, Ježišu, Kriste*) majú vedľa seba dublety vo zvyčajnom tvare (*Brat môj! Pán brat! Chlapec! Kmotor! Švagar! Otec! Mladý pán! Priateľ môj! Syn môj! Synak! Ježiš môj!*)“ (Miko, 1962, s. 103).

(pozri napr. Pekarovičová, 2004, s. 142 – 146). Je však zrejmé, že prijateľné či najvhodnejšie oslovenie v konkrétnych situáciách vystupuje neraz ako aktuálny či trvalejší komunikačný problém aj pre rodených hovoriacich.⁶ Môže ísť o otázku situačnej primeranosti výberu z ponuky jestvujúcich oslovení, no aj o skutočnosť, že nie vždy sú v uzuálnej ponuke také oslovenia, ktoré dostatočne zodpovedajú nastaveniu hovoriaceho ku komunikačnému partnerovi. Predo mnou tak vystupuje meno *Ján* – v jeho oficiálnej formálnosti aj v hypokoristických, deminutívnych modifikáciách *Jano*, *Janko*, *Janík*, *Janíčko*, kde každá z nominatívnych podôb mena pri využití v oslovení môže vnieť do komunikácie niečo potenciálne nechcené. Úradná forma *Ján* (v porovnaní napr. s menami *Peter*, *Miloš*, *Štefan* a i.) vyššiu formálnu strohosť či aj vznešenú biblickosť, hypokoristické podoby zase istú mieru familiárnej tvrdosti či naopak mäkkosti, vyššiu, než možno povedzme chcieť. Treba však poznamenať, že vnímanie pragmatickej hodnoty rozličných podôb mien môže byť z hľadiska ich uplatniteľnosti v konkrétnom vzťahu či v konkrétnej situácii individuálne, subjektívne, ovplyvniteľné okrem iného aj podobou oslovenia istej osoby bežnou v jej rodinnom, priateľskom či pracovnom spoločenstve.

Pred ďalším rozvíjaním témy uzuálnych, bežných oslovení v slovenčine dočknem sa v texte venovanom Jánovi Bosákovi aspoň v pol slove tej formy kolegiálno-priateľského oslovenia, ktorú sme si boli zvolili my – asi aj preto, že popri slovenskej lektúre mali sme obaja, absolventi slovakistiky a rusistiky (pravda, v istom časovom rozstupe), aj ruskú. Volala som ho *Jan*,⁷ v protismere sa mi dostávalo oslovenia *Mir*.⁸ Myslím aspoň, že možno uvažovať o inšpirácii ruštinou – oslovením tým tvarovým typom, ktorý sa v ruštine nazýva novým vokatívom (neovokatívom).⁹ Iná možnosť by bola zvažovať intralingválnu oporu takýchto oslovení v existencii skrátenejších či nulových vokatívov v slovenských nárečiach, ktoré nachádzame v dia-

⁶ O váhaniach, overovaniach, zhodách a rozdieloch vo vnímaní jednotlivých podôb oslovení u rozličných nositeľov jazyka možno nájsť doklady napr. v internetových diskusiách – v nich sa ukazuje, do akej miery je výber oslovenia predmetom vedomej metajazykovej či metakomunikačnej činnosti, jazykového manažmentu.

⁷ Ján Bosák nebol v čase nášho spoločného žitia-bytia v Jazykovednom ústave L. Štúra jediným Jánom (spomeniem aspoň: Ján Horecký, Ján Kačala...), iba jeho som však oslovovala po mene.

⁸ Oslovenie *Mir* (na rozdiel od *Jan*) máme aj publikačne doložené – oslovil ma raz takto v Jazykovednom časopise: „Milá Mir! Podľa mňa sú Ti vzdialené vypočítavania a sumarizácie vedeckej práce [...]“ (Bosák, 2006, s. 72).

⁹ V ruštine, kde tak ako v slovenčine ustúpili staré vokatívne formy (pozri napr. kapitolu *Ztráta/zachování vokativu* v práci Heleny Běličovej; 1998, s. 33 – 35), v súčasnej komunikácii bežne vystupuje oslovenie novšieho typu *mam* k apelatívu *mama*, *Saš* k propriu *Saša*. O novom ruskom vokatívne existuje bohatá literatúra, pozri napr. štúdie Lillian A. Parrottovej (Parrott, 2010), Michaila Danieľa (Daniel, 2008, 2009; porov. aj jeho recenziu publikácie z r. 2013 *Vocative! Addressing between system and performance*) či Laury Jandovej (Janda, 2019, s. 381 – 394). Atribút „nový“ tu treba vnímať relatívne, v pomere k starým slovanským tvarom vokativu – využitie neovokativu možno v ruských textoch sledovať od 19. storočia. Ako uvádza M. Daniel, vokatívne podoby tohto typu pritom majú korešpondenciu (či predobraz) v niektorých ruských nárečiach (Daniel, 2009, s. 226 a n).

lektologických a historickovývinových opisoch aj v novších štúdiách venovaných otázke vokatívu a ktorých existencia sa odráža aj v rozličných skrátenejších podobách oslovenia v štandardnej variete slovenčiny (pri dvojslabičných menách sa zachytáva prítomnosť skrátenejších vokatívov typu *Haň, Zuz* v sotáckych nárečiach, od trojslabičných mien sú vokatívy typu *Heľen/Heľeň* územne rozšírenejšie (pozri Štolc, 1974; Atlas slovenského jazyka II, 1981; Pauliny, 1990; Slančová – Sokolová, 1998). Oslovovaciú osobitosť v našej vzájomnej komunikácii, ktorej možno pripísať idiolektálny či úzky sociolektálny charakter, by som vari ani nespomínala, keby sa neukladala do širšej témy, ktorej aktuálnosť vo vzťahu k slovenčine vyzdvihli Daniela Slančová a Miloslava Sokolová (1995, 1998; porov. aj Hrubaničová, 2013). Ide o problematiku pohybu vo sfére oslovení, konkrétne o skutočnosť, že hoci v slovenčine, podobne ako v rozličných iných jazykoch, staré podoby vokatívu zanikli, resp. do spisovného jazyka (až na istý súbor petrefaktov) neprešli, oslovovacia komunikačná potreba nezanikla a aktivuje popri využití nominatívu¹⁰ aj oslovovacie formy s viacerými podobami vokatívnych exponentov. Popri živých nárečovo ukotvených podobách sa ako vokatív, ktorý by sme v kontexte reflexie pohybov v iných jazykoch mohli nazvať aj neovokatívom, spomínajú osobitne apelatívne aj propriálne tvary s i-ovým vokatívnym exponentom – feminína typu *mami, Evi, Heli, Lubi, Soni*, maskulína *oci, tati, Lubi, Robi*. Možno stretnúť aj obojrodové vokatívne tvary ako *Lubi* k menu *Ľuba* aj (menej často) k menu *Ľubo*.¹¹ Otázka napr. je, do akej miery sa

¹⁰ V štúdiu sa formulačne pridžiam tradičného pohľadu na využívanie nominatívnych tvarov vo vokatívnej funkcii. Treba však poukázať na existenciu legitímnej alternatívnej interpretácie, ktorá aj pre súčasnosť počíta s existenciou vokatívu, t. j. so súčasnou existenciou vokatívnych tvarov zhodných či homonymných s tvarmi nominatívu – podľa nej prišlo aj v tomto prípade, tak ako pri iných historických tvarových zmenách, k vnútroparadigmatickému analogickému vyrovnaniu vokatívu s nominatívom (podporovanému o. i. širšou tendenciou k odstráneniu morfológických alternácií), pričom funkcia vokatívu ostala nezmenená (Kralčák, 2010; Múcsková, 2011). Možno na okraj pripomenúť, že vypustenie vokatívu zo substantívnej paradigmy, ako to napr. na začiatku 30. rokov odporúčal Belo Letz (Letz, 1935/1936, s. 205) a ktoré je v súčasnosti „učebnicovou realnosťou“ (Kačala, 1991; porov. aj Sokolová, 2007), nie je vo všetkých súvislostiach a všeobecne uplatňované, ako to ukazuje napr. formulácia Agáty Karčovej: „Do systému pádov v morfológickom značovaní mených slovných druhov bol zaradený aj vokatív. Analýza väčšieho množstva slovenských textov ukazuje, že vokatív nevymizol úplne a pri našej snahe o úplnosť a presnosť bolo opodstatnené jeho opätovné zaradenie do systému pádov“ (Karčová, 2008, s. 288). Pravda, tu sa skôr odkazuje na existenciu tvarov s vokatívnym exponentom.

¹¹ Súhlasne s D. Slančovou a M. Sokolovou (Slančová – Sokolová, 1998, s. 201) možno poukázať na nižšiu komunikačnú potrebu tvarov s týmto vokatívnym exponentom v mužskom rode, keďže samy maskulinne hypokoristické formy so slabou rodovou morférou *-o* už formálne odlišujú podoby s primárne pomenovacou funkciou (*Ľubomír*) od primárne oslovovacích hypokoristických podôb (*Ľubo*). Pri trichotómii úradná podoba mena – hypokoristikum – vokatív („neovokatív“) zachytávajú D. Slančová a M. Sokolová aj istú funkčnú trichotómiu: „Úradné podoby *Jana, Jaroslav* majú primárne pomenovaciu funkciu, len zriedkavo sa využívajú v oslovovacej funkcii, podoby *Janka, Jaro, Jarko* majú primárne oslovovaciu funkciu, ale používajú sa aj v pomenovacej funkcii, podoby *Jani, Jari* sa využívajú len v oslovovacej funkcii“ (Slančová – Sokolová, 1998, s. 202). O silnej oslovovacej funkcii hypokoristik píše M. Sokolová aj v monografii *Nový deklinatívny systém slovenských substantív* (Sokolová, 2007). Napokon, ako sa na rozličných

v komunikácii popri bežnej vokatívnej forme *Jani* [Jaňi] mena *Jana* uplatňuje aj *Jani* [Jaňi] ako vokatív hypokoristika *Jano*.¹² Pri celkovom pohľade na fungovanie jazykových prostriedkov s vokatívnym exponentom v súčasnej slovenčine s presahom za hranice spisovného jazyka sa ukazuje, že „charakteristickým vokatívnym exponentom ženských osobných a príbuzenských mien sú koncovky *-i*, *-o*, *-o*; pri mužských menách sú to koncovky *-i*, *-u*“ (Slančová – Sokolová, 1998, s. 217).

V štúdiu *Vokatív ako kontaktný jav* upriamujú D. Slančová a M. Sokolová pozornosť na „kontaktnosť“ vokatívu v dvoch smeroch: v motivačnej rovine možno vokatívy tohto typu vnímať ako výsledok kontaktov slovenčiny s inými jazykovými systémami (maďarčina, nemčina, novšie aj angličtina – češtinu, kde možno rovnako počítať s interlingválou motiváciou, nevynímajúc¹³), z funkčného hľadiska zase predstavuje vokatív prostriedok kontaktného apelu, nadväzovania a udržiavania komunikačného kontaktu (Slančová – Sokolová, 1995, s. 142).

Takáto dvojakosť môže vystúpiť aj pri iných typoch oslovenia. Popri odkazoch na interlingválnu motiváciu pri neovokatívoch na *-i* nájdeme v literatúre dotýkajúcej sa jednotlivých podôb oslovenia v slovenčine aj zmienku o inojazyčnej opore pri

miestach pripomína, podobu slovenských hypokoristík typu *Jano*, *Mišo* a aj deminutív ako *Janko*, *Janičko* umožnil zánik morfolologickej funkcie morfémy *-o* ako starého vokatívneho exponentu pri skloňovaní pôvodných *a*-kmeňov a jej „uvolnenie“ na slovotvorné využitie pri tvorbe nových mien. Pozri Pauliny, 1966, 1990, s. 38 (doloženosť mien na *-o* od 13. storočia uvádza ako možnosť datovať už pred tohto času proces zániku vokatívu v strednej slovenčine); Žigo, 2006; Sokolová, 2007; téma je prítomná aj pri spracovaní pohybov vo vokatívnej sfére iných jazykov, porov. napr. štúdiu *Vocative for nominative* (Stifter, 2013). V češtine, kde sú vokatívy na *-o* stále živé, pri slovensko-českých medzikultúrnych kontaktoch vystupujú slovenské hypokoristické podoby tohto typu, osobitne tie, ktoré sa stali súčasťou umeleckého mena (*Janko Král*, *Janko Jesenský*, *Fraňo Král*, Eudo Ondrejov, Eudo Zúbek, *Fraňo Štefunko*, *Laco Novomeský*, *Laco Deczi*, *Laco Lučenič*, *Paľo Habera*, *Janko Lehotský*) ako cudzorodý element a v textoch ich často stretávame v nesklonnom tvare: *Takže dnes už v čítankách človek nenajde ani zmínku o knihe „Děti Čenkovéj“ od Fraňo Krále* (<https://www.denik.cz>); *Spolupracoval s Jankem Ledeckým, Jiřím Suchým a Miro Žbirkou* (<https://www.reflex.cz>); *Těšit se můžeme například na Richarda Krajčá, Matěje Rupperta, Bohouše Josefa nebo Laco Lučeniče* (<https://musicserver.cz>). Na druhej strane si nesklonované a skloňované uplatnenie mien tohto typu (s uplatnením či neuplatnením hláskoslovných slovenských špecifik) aj konkuruje, napr. *Který song od Palo Habery a skupiny TEAM máte radši?* (<https://www.facebook.com/ticketlive.cz>) – *Kdysi kdosi volal do rádia a přál si zahrát píseň od Pala Habery* (<https://neviditelnypes.lidovky.cz>); *Pochvala od Paľa Habery je opravdu velmi vzácná* (<https://tn.nova.cz>).

¹² Medzi viacerými vokatívmi na *-i* ju napr. ako kontaktný jav uvádza Jozef Štolc v štúdiu *Vokatív v slovenských nárečiach*: „Vo východoslovenskej oblasti a na slovensko-maďarskom jazykovom pomedzí, ale aj inde najmä v mestách, sa vyskytovali a ešte aj teraz vyskytujú osobné mená vo forme na *-i* prevzatej z maďarčiny: *Feri*, *Pali*, *Jani*, *Laci*, *Đuri*, v severnom Šariši aj *Juri*, *Ferdi* (=Ferdinand)“ (Štolc, 1974, s. 194).

¹³ K interlingválnej motivácii ako jednému z typov motivácie v slovnej zásobe pozri Ološtiak, 2011. Obraz interlingválne a intralingválne motivovaných skupín českých hypokoristík tohto typu podáva Miloš Dokulil v štúdiu *Domácké podoby rodných a příbuzenských jmen na -i (y)* (Dokulil, 1976). Pravda, v češtine novšie hypokoristické podoby využité vo funkcii oslovenia („omezujú se převážnou většinou na oslovení“) koexistujú s vokatívmi, ktoré sú v češtine živé. M. Dokulil uvádza napr. oslovovalie feminínne paralely *Jani*, *Vlasti*, *Růži* – *Jano*, *Vlasto*, *Růžo* a podobne maskulinne oslovenia *Břeti*, *Svati* – *Břeto*, *Sváto*.

osloveniach typu *Janko môj* – o cudzom vplyve tu napr. v kapitolke venovanej prívlastňovacím zámenám vo svojej *Rukoväti* hovorí Samo Czambel¹⁴ (porov. Chomová, 2011, s. 214). Aj bez plného stotožnenia sa s predstavou o interlingválnej podmienenosti oslovení typu *Janko môj* možno v oboch spomenutých prípadoch vidieť napĺňanie existujúcej funkčnej potreby špecifickými podobami oslovenia s prítomnosťou oslovovacieho exponentu odlišujúceho ich od pomenovacieho nominatívu.¹⁵ Osobitý typ interlingválnej motivácie vystupuje pri časti hypokoristík typu *Jano* s primárne oslovovacou funkciou (pozri vyššie), kde na hláskotvornú podobu *Đuro, Fero, Laco, Lajko, Pa'lo, Šaño* a i., odlišnú od predpokladanej stavby vyplývajúcej zo základovej podoby mena, vplývala maďarčina (Bartko, 2007; Ďurovič, 2009).

Oslovenia ako prostriedok nadväzovania a udržiavania kontaktu a „nuansovania“ signalizácie vzťahu komunikačných partnerov predstavujú mimoriadne významnú súčasť našej komunikačnej každodennosti – odrážajú sociálne roly účastníkov komunikácie, mieru vzájomného poznania, odstupe či dôvernosti, familiárnosti a pri existujúcej variabilite ponúkajú možnosť vyjadrovať aj ich vývinovú a situačnú premenlivosť. V oslovení sa realizuje vzťah autora prehovoru k adresátovi „na osi oficiálnosť – neoficiálnosť (intímnosť), nadradenosť – podradenosť a pozitívny – negatívny vzťah“ (Slančová – Sokolová, 1998, s. 214), pričom aj v rámci nemennej rozloženosti rolí (rodič – dieťa, učiteľ – žiak, nadriadený – podriadený, priateľskí či manželskí partneri) umožňuje naznačovať a vnímať rozličné menlivé sprievodné okolnosti komunikácie. Najväčšiu variabilitu situačne diferencovaných oslovení možno očakávať v komunikácii blízkych osôb v súkromných prejavoch.¹⁶

¹⁴ S. Czambel tento typ oslovenia s využitím zámena neodporúča: „Zámeno *môj* sa javí aj bez významu prisvojovacieho, menovite pri oslovovaní: *Priateľko môj! Pane môj!* Aj ináčej: *Bože môj, Kristu môj* atp. Je to cudzí vliv, ale ten zvyk sa ujal i v reči ľudu. Po slovensky je lepšie bez *môj*: *Priateľko! Pane! Drahý Priateľ! Ctený Pane!*“ (Czambel, 1915, s. 162 – 163). O aký vplyv ide, Czambel explicitne nehovorí, mal však asi na mysli vplyv maďarských oslovení s koncovou prívlastňovacou morférou *-m* s významom ‚môj‘. V knihe *Slováci a ich reč* (Czambel, 1903, s. 131) aj v rozsiahlom úryvku z nej publikovanom v Slovenskej reči sa napr. v slovenskom kontexte (pravda, bez naznačenia daných súvislostí) spomínajú maďarské príbuzenské pomenovania *ocsém* (môj mladší brat), *bátyám* (môj starší brat) (Czambel, 1936 – 37, s. 116); porov. aj oslovenie tohto typu *édesanyám* zachytené v slovenskom prieskume (Slančová – Sokolová, 1998, s. 220). Akže aj mal na mysli iný cudzí vplyv, s podpornou prítomnosťou maďarských (hoci typologicky odlišných) oslovení sa iste dá v uhorskej jazykovej situácii počítať. V súvislosti so Samom Czambelom možno pripomenúť, že Ján Bosák sa Czambelovmu dielu venoval vo viacerých štúdiách, napr. v texte *Samo Cambel v Slovenskej reči* (2003) aj v dávnejších prácach zameraných na Czamblovu kodifikáciu ako syntézu, ktorá stojí na začiatku ustálenia súčasnej spisovnej slovenčiny: *Sociolingvistický pohľad na kodifikáciu Sama Cambla (1856 – 1909)* (1993) či *Sociolingvistické aspekty jazykovej situácie na prelome 19. a 20. storočia* (1999).

¹⁵ Porov. formuláciu „Za kompenzáciu vokatívu v stredoslovenských nárečiach možno pokladať frekventovaný oslovovací typ *Marka moja*“ v poznámke k mapovaniu geograficky diferencovaných podôb oslovenia (Slančová – Sokolová, 1998, s. 220).

¹⁶ „Stupeň variabilnosti oslovenia závisí jednak od toho, či je adresát známy alebo neznámy, a jednak od štýlistického zaradenia prejavu: čím je prejav štýlisticky nižší, tým je oslovenie variabilnejšie,

Ako je známe a ako už bolo naznačené, v slovenskej komunikácii sa apelatívne aj propriálne oslovovalie formy na základe historického ústupu špecifických vokatívnych tvarov veľmi často tvarovo zhodujú s nominatívnymi pomenúvacími formami, vzhľadom na existenciu a komunikačnú aktivnosť oslovení s vokatívnymi exponentmi nejde však pri osloveniach a nominatívnych tvaroch o úplne sa prekrývajúce množiny. Ak si predstavíme široké spektrum vzťahov a hypotetických komunikačných situácií, do ktorých sa dostáva každý z nás, je zrejmé, ako sa v priebehu života a aj v priebehu jedného dňa stávame adresátmi oslovení v rozličných permutáciách, pričom pri oslovení rodným menom hrá v súvislosti s otázkou potenciálneho uplatnenia vokatívnych foriem úlohu aj podoba rodného/krstného mena a miera jej poddajnosti „vokatívnej modifikácii“. Podobne aj pri osloveniach apelatívami vstupujú do hry popri jednoslovných nominatívnych osloveniach aj oslovovacie spojenia s propriom – a úlohu hrá aj existencia či neexistencia petrifikovanej vokatívnej podoby s tým či oným potenciálne využiteľným štýlovo-pragmatickým zafarbením.

Možno si nám v tomto smere, skôr než sa prenesieme do propriálnej oblasti, výberovo predstaviť hŕstku apelatívnych, v tom aj hypokoristických oslovení, ktoré by sa v tom či onom čase tými či inými komunikačnými partnermi hypoteticky boli mohli uplatniť aj vo vzťahu k nášmu jubilantovi – v rodinných vzťahoch napr. *synček*, (mimo vlastných príbuzenských pomenovaní *zlatúšik*), *otecko*, *oco*, *ocko*, *ocik*, *oci*, *tatík*, *tati*, *apa*,¹⁷ *starý otec*, *švagre*; *syn môj*, *synček môj*, *otec môj*; *milý zať*, *milý švagor* a i.; v širšom spoločenskom uložení *kamarát*, *priateľu*, *sused*, *susedko*, *občan*, *súdrh*, *pane*, *pán sused*, *pán kolega*, *pán doktor*, *pán docent*, *pán redaktor* a mnohé iné. Samo predstavovanie si situácií oslovenia ukazuje, o akú bohatú variácie, varietne aj socio-, familio- či idiolekticky zvykovo diferencovanú sféru ide. Nie je tu našim cieľom nazerať za opony, čo ako kde sa reálne uplatnilo či uzuálne uplatňovalo. Len ešte vari v súvislosti s reziduálnymi vokatívnymi tvarmi prítomnými aj v našom čase ako *otče*, *synu*, *synku*, *bratu*, *bratku* či *švagre* možno spomenúť, že ich prípadné využitie v bežnom živote vnáša do komunikácie špecifické zafarbenie, ktoré sa, pravda, v konkrétnom familiiolekte môže aj stierať.¹⁸ Špecifickú otázku

pestrejšie (ide o oblasť súkromných, neverejných, familiárnych, hovorových textov) a naopak (verejné, oficiálne prejavy). Najväčšia paleta oslovení je pri kombinácii adresát známy – súkromný prejav, najmenšia pri kombinácii adresát neznámy – verejný prejav“ (Sabolová, 1983, s. 464).

¹⁷ Širšie spektrum pomenovaní/oslovení *otca* možno nájsť napr. v porovnávací koncipovanej štúdií Márie Ivanovej-Šalingovej *O príbuzenských názvoch v slovenčine a češtine* – zaujímavé sú aj im pridelené suprasegmentálno-štylistické hodnotenia: fam. *otecko*, *oco*, *ocko*, *ocino*, *ocinko*, *ocik*, *ofo*, *otko*; hovor. *tato*, *tata*, fam. *tatko*, *tatulo*, *tatuš*, *tatušo*, *tatuško*, zried. *tatík*; fam. *ňaňo*, *ňanko*, *ňaniček*, *ňaničko*, *ňaňuško*; zastar. *apa*, *apo*, fam. *apko*, *apik*, *apuš*, *apuško* (Ivanová-Šalingová, 1977, s. 361). S povolením nahliadnutia do rodinného života Bosákovcov možno tu spomenúť, že Ján ako starý otec bol si pre vnučku Agátku vybral ako vlastné pomenovanie aj oslovenie (generačne posunuté) slovo *apa*, nasýtené rodovými asociáciami.

¹⁸ Porov. formuláciu v Morfológii slovenského jazyka: „Tvary vokatívu na *-e*, *-u* majú žartovné, intímne, familiárne alebo ľudové zafarbenie (napr.: *kmotre*, *švagre*, *synku*, *bratku*), slávnostné zafarbenie

predstavuje oslovenie *pane*, pozoruhodne rozdielne reflektované v slovenskej lingvistickej literatúre. Zaujímavé je aj v porovnaní s češtinou. Kým v češtine je vokatívna podoba *pane* bežne uplatniteľná v jednoslovnom oslovení aj v spojení s apelačným či propriom – priezviskom (*pane doktore, pane Nováku*),¹⁹ v slovenčine sa v druhom z uvedených prípadov využíva dôsledne nominatívny tvar oboch pomenovaní (*pán doktor, pán docent, pán Bosák*). Pri samostatnom vokatívnom oslovení *pane* môžeme pozorovať isté váhania o prijateľnosti jeho uplatnenia na strane používateľov jazyka a aj priam protichodné vyjadrenia jazykovedcov v tomto smere.²⁰ V súčasnej komunikácii sa však využíva a nájdeme naň dostatok dokladov aj v literatúre.²¹

AKO OSLOVIŤ JÁNA PO MENE

Vznešené biblické meno *Ján* pochádza z hebrejského Jochanán (Boh je milostivý). Na Slovensku dlhodobo predstavovalo „najdávanejšie“ meno, ako to dokladajú nielen novšie štatistiky, ale aj dávne explicitne formulované svedectvá.

Zaujímavé aj pôvabné formulácie v tomto smere nájdeme u Jána Kollára v jeho *Poznamenaniach a pojednaniach* k druhému dielu *Národných spievaniak*. Kollár spomína obľúbenosť mena *Ján* v spievankách aj v slovenskom živote vôbec, keď

(napr.: *Pane!, Vážený pane!, Majstre!, Priateľu!*) alebo archaický, archaizujúci ráz (napr.: *Vykupiteľu, Hospodine, kresťane, milý priateľu, drahý priateľu*)“ (1966, s. 85).

¹⁹ K problematike oslovenia tohto typu existuje v češtine bohatá literatúra – aj vzhľadom na to, že v komunikácii existuje tendencia uplatňovať vokatívny tvar len v prvom člene spojenia. K téme vokativu v češtine pozri napr. Mathesius, 1932; Svobodová, 1987; Čmejrková, 1996; Šimandl, 2000; Martinová, 2013; Hrdlička, 2015; Karlík, 2017; Kopřivová, 2018; obsiahly aktuálny pohľad aj s bohatou literatúrou podáva diplomová práca Lucie Janků *Vokativ v češtině* (Janků, 2016). Morfologickým osobitostiam českého vokativu venoval pozornosť David Short aj v porovnaní so slovenčinou (Short, 1996).

²⁰ V ostrom protiklade voči predchádzajúcim vyjadreniam (Czambel, 1902; Mihál 1932/1933 a i.) aj nasledujúcim formuláciám (Slančová – Sokolová, 1998; Vaňko, 2010), počítajúcim s existenciou samostatného oslovenia *pane*, stojí názor Eugena Paulinyho z polovice 20. storočia, že „nikde sa v živej spisovnej slovenčine nevyskytuje vokatív *pane* ako plnovýznamné oslovenie osoby mužského pohlavia“, argumentovaný v štúdiu *Oslovenie „pane“* (Pauliny, 1949). Zaujímavé je, že v novších prácach sa zmienky o využití vokativu *pane* uvádzajú v súvislostiach so zmenenými sociálnymi podmienkami (Slančová – Sokolová, 1998), resp. zakomponované do štúdie zameranej na dynamiku v pádovej a predložkovej sústave súčasnej slovenčiny (Vaňko, 2010). Samostatná nominatívna forma *pán* sa neuplatňuje, vystupuje v spojeniach s apelačným alebo propriom (*pán docent, pán Bosák*). Samostatné vokatívne oslovenie *pane* vo vzťahu k neznámej mužskej osobe mám si napr. ja v osobnom úze, no drobný prieskum medzi študentmi naznačil, že sa mu v komunikácii skôr vyhýbajú. Oslovenia typu *pán môj* či *pánko môj* (k deminutívnej podobe pozri Balážová, 2010), ktoré bohato dokladá Slovenský národný korpus, sú v porovnaní s oslovením *pane* výrazne príznakové, podobne ako aj oslovenie *milý pane*.

²¹ Napr.: *Obávam sa, že je to vážne, pane* (Peter Karvaš); *Koľko je hodín, pane?* (Klára Jarunková); *„Samozrejme, pane,“ vrchný sa dôstojne uklonil* (Ladislav Ťažký); *„Prosím vás, pane, predsa si nebudete v Slniečnej nälade objednávať niečo také obyčajné a prízemné, ako je kola!“ usmievavo povedala čašníčka* (Daniel Hevier); *Ly ste kúzelník, pane? Alebo šašo, pierot, harlekyn?* (Rút Lichnerová) a i.

v úvode kapitolky nazvanej *Miláčková slova a věci (Lieblings – Sachen)* v danej súvislosti hovorí:

„W pjsnjch slowenských naležáme šlepege a důkazy toho, že se náš lid k gistým wěcem se zwláštňj láskau nese a nachyluge, takowé při každé přjležitosti opětu-ge, gako wzory a representanty wšech ostatňjch ge powažuge a gakoby za swé miláčky ge deržj. Takowá miláčková slova gsau: / mezi gmény mužskými – Jan, Janko; / ženskými – Ana, Anička, Hanička [...]“.

K menu *Ján* sa po uvedení miláčkovných/miláčkovských slov z iných oblastí (farba, oči, vtáky, strom, rieka, mesto, remeslo, jedlo) ešte vracia:

Gméno Jan Janiček tak milé gest Slowákům, že we zpěwŷch wůbec často mjsto Milého, Milence a fragera se užjwá a stotožňuge: a prawě tak i gméno Ana Anička neznamená w pjsnjch gistau osobu, ale wůbec Milenku, aneb aspoň pannu, děwče. Tak, ať ze mnohých přjkladů gen geden přjwedeme, onná pjsěň:

Nič si ty Anička, nič si ty nemysli,

Len si ty Janjka ku srdcu pritisni.

stogj w giných Rukopisech takto:

Nič si ty děwčatko, nič si ty nemysli,

Len si ty Milého ku srdci pritisni.

[...] Gméno Jan u Slowáků gest nayobyčegněgšj, tak že pro časté slyšenj tohoto gména Němci w Pešti každého Slowáka z hornjch stran přjšlého Jano nazjwagj“ (Kollár, 1835, s. 468 – 469).²²

Analogickú informáciu o rozšírenosti mena *Ján* nájdeme aj v diele *Prostonárodnie obyčaje, powery a hry slowenské* Pavla Dobšinského: „Najoblůbenejšie a najzwjčajnejšie mužské krstné meno je rozhodne a jedine Ján, Jano, Janko, Janík, Janiček [...]“.²³ Z odkazov na status mena v slovenskom prostredí možno

²² Porov. preklad do slovenčiny: „Miláčikovné slová a věci (Lieblingssachen) / V slowenských piesňach nachádzame stopy a dôkazy toho, že náš ľud sa k istým veciam so swláštňou láskou nesie a nachyluge, také při každej přjležitosti opakuje, za wzory a reprezentantov wšetkých ostatňjch ich powažuje a ako by za svojich miláčikov ich pokladá. Také miláčikovské slová sú / medzi menami mužskými: Ján, Janko, / medzi menami ženskými: Anna, Anička, Hanička [...] Meno Ján, Janiček také milé je Slowákom, že v spevoh wůbec často namiesto milého, milenca a frajera sa užjwá a s ním sa stotožňuge [...]“ (Kollár, 1953; http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1097/Kollar_Narodnie-spievanky-Poznamenania-a-pojednania).

²³ V širšom kontexte s ďalšími mužskými aj ženskými menami v oficiálnej i hypokoristickej podobe to wyzerá takto: „Najoblůbenejšie a najzwjčajnejšie mužské krstné meno je rozhodne a jedine Ján, Jano, Janko, Janík, Janiček; za ním idú mená: Andreas, Andráš, Andrej, Ander, Andrik, Ondráš, Ondrej, Ondrik; Daniel, Dano, Dančo, Danko, Daník; Pavel, Paľo, Paľko, Paľík; Matej, Matejko, Maťko, Macko, Macík; Jozef, Jožo, Jožko; Georgiust. j. Juro, Jurko, Jurík, Ďurko, Ďurík; Jakub; Kubo, Kubík; Michal, Mišo, Miško, Mišík, Mišiček; Gašpar, Gažo, Gažko; Štefan, Števo, Števko; Tomáš, Tomko; Adam, Adamko; Emericht. j. Imro, Imrik; Martin, Martinko, Marcík; Samuel, Samo, Samko, Samík, Samiček; aj iné. – Ženské krstné mená najzwjčajnejšie sú dve: Anna, Anica, Anička, Andulka, Hanna, Hanička a Maria, Marina, Mariena, Mara, Marka, Marienka, Marča, Mariška, Mardul’a, Mardulienka, i jináč ešte wyslovované. Zátým slyšíš: Eva, Evka, Evička; Zuzanna, Zuzka, Zuzička, Zuzul’a, Zuzulka; Dorka; Ro-

uviesť aj pasáž z knihy Pavla Odaloša *Literárny mýšľavý slovník v slovenskej literatúre* odkazujúcu na Kukučínovu tematizáciu dávania mužských mien v gazdovských rodinách: „M. Kukučín bol dobrým pozorovateľom života na slovenskej dedine. V prozaickom diele spomínal, napr. že gazdovia dávali prvému synovi meno *Ján*, druhému synovi meno *Ondráš* a tretiemu synovi meno *Matej*. F. Buffa (1960, s. 32) to aj potvrdil, keď vymenoval najčastejšie sa vyskytujúce mená sedliakov v Kukučínových drobných prózach: *Ján, Ondrej, Adam, Mišo, Matej, Martin, Juraj, Jozef*. Zemani zase dávali svojim synom starozákonné mená *Jonáš, Ezechiel a Daniel*, resp. Židia mená *Dávid, Izaiáš, Joel*. Predstavené mená plnili teda konvenčnú funkciu, lebo boli prejavom tradičného pomenúvania v druhej polovici 19. storočia na oravských dedinách na slovenskom území“ (Odaloš, 2012, s. 86). Hoci sa konkrétne mená na jednotlivých miestach uvedených zdrojov v poradí nezodpovedajú, ich súbor zodpovedá dobovej tradícii preferovania biblických mien, pričom *Ján*, ako to dokladajú aj neskoršie štatistiky, je medzi nimi na prvom mieste. Obraz pomenúvacej sústavy, celkovú frekvenciu mena *Ján* v slovenskom prostredí v širšom časovom období aj jeho ústup z prvých priečok najobľúbenejších mien dávajúcich narodeným chlapčekom v posledných desaťročiach dokladajú viaceré štúdiá (pozri napr. Majtán, 1992; Krško, 2001; Bauko, 2015). Fakt ústupu mena odráža už názov článku Petra Šoltésa *Vrátiť sa ešte Ján s Jozefom?* (Šoltés, 2010). Hoci teda meno *Ján* ustúpilo zo stáročného výslnia a nepatrí už v našom čase medzi tie, ktoré by si rodičia najčastejšie vybrali pre svojich synov, predsa je stále – aj so zreteľom na spoločenskú rozšírenosť mena z predchádzajúcich období – veľmi frekventované.

Slovník súčasného slovenského jazyka zachytáva meno *Ján* spolu s hypokoristikom *Jano* a trojicou zdrobnenín *Janko, Janík, Janičko*. Takto ich možno stretnúť v komunikácii. Oficiálna podoba mena najčastejšie vystupuje spolu s priezviskom, menej často ako samostatné oslovenie – vo funkcii oslovenia sa dáva prednosť podobám *Jano, Janko, Janík* či *Janičko*. Uplatnenie oficiálnej podoby *Ján* ako samostatného oslovenia v komunikácii by mohlo byť predmetom širšieho osobitného výskumu.²⁴ Zaujímavý doklad oslovovania malého chlapca menom *Ján* v rodinnom pros-

zina; Žofia, Žofka, Žoša; Helena, Ilka, Elena, Ilona, Il'a; Katariena, Katka, Katuša; Judita, Judka, Juduľka; Juliana, Juľka, Juliška, Uľa, Uľka, Uľiška atď. [...]“ (Dobšinský, 1880; https://zlatyfond.sme.sk/dielo/158/Dobsinsky_Prostonarodne-obycaje-zvyky-a-povery/2).

²⁴ Pozri napr. rozvažovanie okolo mena *Ján* v internetovej diskusii venovanej variovaniu oficiálnych podôb mien a hypokoristik/deminutív v bežnej komunikácii: „[...] mám výhrady voči niektorým slovenským menám, keď neviem, ako mám dotyčného osloviť, aby to nevyznelo ako „nadávka“ - vysvetlím - švagor je *Ján* - v tomto tvare - podľa mňa úplne nepoužiteľné v konverzácii, potom je tu podoba *Jano* - to mi fakt príde ako nadávka «ty hlúpy *Jano*», svokra ho volá *Janino* - to ešte ujde, ale keď mu tak poviem, tak sa mi muž smeje a *Janko* - sorry, ale to pre takmer 40ročného chlapa nie je :([...]“ (<https://www.modrykonik.sk/forum/staram-sa-o-dietatko/oslovenie-dietata-tvrdsou-verziou-mena-bezdovodne/?page=2>) Išlo o zaujímavú diskusiu s názvom *Oslovenie dieťaťa „tvrdsou“ verziou mena bezdôvodne*, dotýkajúcu sa primárne uplatňovania podôb mien vo vzťahu k deťom, kde opakované vystupuje

treď, pri ktorom si možno uvedomiť jeho príznakovosť aj špecifický efekt istej vážnosti a „partnerskej rovnocennosti“, možno nájsť v *Južnej pošte* Ladislava Balleka – takto, bez zdrobnenia, oslovujú stále otec i mama svojho synčeka *Jána Jurkoviča* (podobne ako aj jeho brata oslovujú oficiálnou podobou *Pavol*).

Takéto oslovenia nominatívnym tvarom mena zodpovedajú situácii opretej o dávnny stredoslovenský vývin a prijatej spisovným jazykom – keď na rozdiel od bernolákovskej kodifikácie, ktorá s tvarmi vokatív široko počítala (pozri Bernolák, 1790, s. 27 – 33), Štúr síce vokatív ako súčasť paradigmy substantív zachováva, počíta však s podobami zhodnými s nominatívom, pričom niektoré slová majúce vokatívne tvary vyratúva: „Vokatív u nás Slovenou je rovni nominatívu, predca však daktorje slová majú osobitni vokatív, na pr. *Boh Bože, otec otče, chlapec chlapče, človek človeče, pán paňe, hospodin hospodiňe*“²⁵ (Štúr, 1848, s. 132; hattalovská úprava priniesla návrat vokatívnych tvarov do substantívnej paradigmy).²⁶

Súčasná kodifikácia spisovnej slovenčiny s vokatívnyimi tvarmi mena *Ján* teda nepočíta – na rozdiel napr. od češtiny, kde ich je, aj s vokatívami hypokoristik, celý, isteže pragmaticky diferencovaný, vejár: *Jane/Jene* (variantné vokatívy mena *Jan*), *Jeniku (Jenik), Jeničku (Jeniček), Jeni (Jan, Jenik, Jeniček), Jendo (Jenda), Honzo (Honza)*, ku ktorým možno prirátat aj nárečové moravské tvary *Janku, Janošku* a i. Jestvovanie vokatívnych tvarov v slovenských nárečiach či v subštandardnej aj štandardnej variete slovenčiny a sledovateľná tendencia využívať a dopĺňať pri rozličných osobných propriách aj vyjadrenia s oslovovacími exponentmi môžu prirodzene nasmerovať pri mene *Ján* pozornosť týmto smerom. Veľmi zaujímavý je pohľad do rozličných textových zdrojov.

NIEKOĽKO ZASTAVENÍ PRI OSLOVENÍ JÁNA

Mojím cieľom v nasledujúcich riadkoch nie je podať výsledky širšieho či hlbšieho cieleného, metodicky fundovaného výskumu, len sprítomniť niektoré zaujímavé doklady minulého aj súčasného života vokatívnych tvarov v textoch rozličných žánrov. V odbornej literatúre môžeme nájsť viaceré vokatívy rozličných podôb mena *Ján*, pričom za seba môžem povedať, že s niektorými som sa inde nikdy nestretla. Nikdy som nepočula už spomenutý vokatív *Jani* (Štolc, 1974) ani oslovenia *Jane* (Palkovič, 1997), *Jaňu* (Štolc, 1974) či *Janču* (Mihál, 1932/33), zato v piesňových

konštatovanie, že oficiálne podoby mena uplatňujú mamy ponajviac v situáciách hnevu či demonštrovanej prítomnosti. Na druhej strane je tu však tematizované aj vedomie toho, že absolutizovanie takého princípu môže u dieťa viesť k vzniku špecifického odstupu k nehypokoristickej/nedeminatívnej podobe vlastného mena. V diskusi sa objavujú mnohé zaujímavé postrehy dokladajúce subjektívnosť vnímania jednotlivých podôb rodných mien.

²⁵ Štúr príklady od ostatného textu odlišuje riedením.

²⁶ Pozri vokatívne tvary *chlape, mužu, dube, meči, rybo*, vôňo uvedené v substantívnych paradig-mách (Hattala, 1852, s. 11 – 15).

textoch som sa bola stretla s vokatívami *Janku*, *Janičku* či (východoslovenským) *Janičku* (Mihál, 1932/33; Štolc, 1974) – z bežnej komunikácie však (čo zrejme odráža osobné stredoslovenské jazykové východisko) žiadne z týchto vokatívnych oslovení ani prípadné iné nepoznám.²⁷

Jane/Jáne

S oslovením *Jane* ako historickým vokatívnym tvarom sa (v uložení do pôvodného kontextu zo 16. storočia) možno v jazykovednej literatúre stretnúť v textoch Eugena Paulinyho – v jeho štúdií venovanej zániku vokatívu (Pauliny, 1966) aj v kapitole o vokatíve v monografii (Pauliny 1990). V oboch prípadoch ide o citát zázpisu zo Žilinskej knihy z r. 1517 *Janie, synu milý, veď, že sem podlužen něco dobrým lidem*. E. Pauliny poukazuje na to, že v Žilinskej knihe ide na jednej strane o reprodukciu autentickú reč, na druhej strane však súčasne aj o jej transformáciu do dobovej administratívnej češtiny, interpretácia pôvodu vokatívneho tvaru teda nie je jednoznačná – sám sa prikláňa k tomu, že ide o zachytenie ešte živého vokatívu v severnej západnej slovenčine (Pauliny, 1966, s. 321; 1990, s. 39).

Zázpis v Žilinskej knihe reprodukuje oslovenie istého konkrétneho, dávno žijúceho Jána. Iného typu je vokatív *Jane/Jáne*, ktorý máme dobre dokumentovaný v jánskych piesňach ako špecifických textoch kalendárneho obradového folklóru. Oslovenie sa viaže k menu sv. Jána Krstiteľa – jeden z najvýznamnejších dní v ročnom cykle našich predkov, slávenie letného slnovratu, sa, ako aj v iných prípadoch, prepoil s kresťanským sviatkom. Sám deň *Jána*, 24. jún, sa stal aj časovým medzníkom a časovým určením, s ktorým sa v podobe „pred Jánom“, „o Jáne“, „na Jána“ a „po Jáne“ môžeme stretnúť v pranostikách, v epištolárnom datovaní či v rozličných literárnych textoch. Vzhľadom na význam sviatku uplatňuje sa v jazyku aj prídavné meno *jánsky*, resp. *svätójánsky*.²⁸ Slávenie letného slnovratu tradične sprevádzalo pálenie svätójánskych vatier – jánskych ohňov, ktoré bolo späté s obradmi a spevom jánskych piesní. Na pomenovanie jánskeho ohňa využívali sa na území Slovenska názvy *Vajano* (v rozličných, aj rodových modifikáciách *Vajano*, *Vojano*, *Vajanô*, *Vajana*, *Vajan...*) a *sobotka* (*subotka*) – do konkurencie s prídavnými menami *jánsky*,

²⁷ Viaceré zápisy piesní s vokatívnym oslovením možno nájsť napr. v Kollárových spievankách: „Chodievaj ty, muoj Janičku, chodievaj ty k nám, / naše dvere nevrzajú, ja ich zalievam / studenú vodičku, / pre teba, Janičku, / že ťa rada mám“ (https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1082/Kollar_Narodnie-spievanky-1-Vohlady-cize-zalety/2).

²⁸ Adjektívum zachytávajú aj výkladové slovníky, SSJ: „**jánsky** zried. i **jánovský** vzťahujúci sa na dni, na obdobie okolo Jána (24. júna): *j-e ohne* pálené v predvečer Jána“; KSSJ: „**jánsky** vzťahujúci sa na dni okolo sv. Jána (24. júna), svätójánsky: *j-e ohne* zapalované v predvečer sv. Jána“; SSSJ: „**jánsky** vzťahujúci sa na obdobie okolo sviatku Jána (sv. Jána Krstiteľa) (24. jún), opradené povestami a magickými zvykmi oslavujúcimi letný slnovrat: *jánske spevy*, *zvyky*; *j. jarmok*; *jánske jablká* skoré jablká dozrievajúce koncom júna [...]“. Porov. aj existenciu iných prídavných mien ako *anenský*, *blažejský*, *jozefský*/*jozefovský*, *štetfanský*, *štetfanský*, *Michalský*.

svätójánsky tak v istých kontextoch vstupuje aj prídavné meno *vajanský*.²⁹ V textoch jánskych piesní máme doložené oslovenie vokatívnym tvarom *Jane/Jáne*, často *Jane, Jane, Vajane*, (územne) alternujúcim aj s oslovením *Jano (Jano, Jano, Vajano)* – ide o jeden z folklórnych piesňových typov, kde sa vokatívne oslovenie *Jane/Jáne* zachovalo až do našich dní.³⁰

Rozličné podoby oslovenia, vokatívne i nominatívne, možno uviesť z práce Pavla Socháňa *Svätójánské ohne na Slovensku* (1924).

Ej, Jáne náš, Jáne!
kde ťa chváliť máme?
Na jamnickej stráne,
tam ťa chváliť máme.

Jano, Jano, Vajano!
priletela holubička včas ráno;
priletela druhá
z červeného kruha;
priletela tretia
zo zahrady z kviet'a.
Jano, Jano, Vajano!³¹

²⁹ SSJ adjektívum zachytáva s výkladom: „**vajanský** zried. i **vajanovský** týkajúci sa dňa pred Jánom Krstiteľom (24. júna), keď sa konali al. konávajú staré ľudové slávnosti pri ohni na oslavu najdlhšieho dňa roku: *vajanská noc* svätójánska; *vajanské ohne*; *vajanský sviatok boha Svantovíta* (Vaj.); *vajanský rozpust* (Hviezd.); *vajanovská fakla* (Kuzm.)“⁴. Možno tu pripomenúť nielen samo prijatie pseudonymu *Vajanský* u Svetozára Hurbana, ale aj jeho báseň *Vajanské vatry* s využitím obrazu tradičného ohňového obradu na vyjadrenie nádeje pri uchopení ťažkej situácie národa: „Ó, dieťa moje, pýtaš sa ma zase, / čo značí každoročne ľudu divný zvyk, / že hory naše v svätójánskom čase / blesk vatier jasní, z lúk sa ozve devíc krik, / tudolu s iskrami sa hrajú devy, / tamhore junov zahlaholia spevy. // Noc dlhá ľahla na hrud' nášho rodu, / tma hustá zavalila jasný niekdy deň; / čo prospeje mu žiara od východu, / keď dušu trína v rabstve matný tuhý sen! / Čo prospeje mu slnko lúčom vrelým, / keď mrzne biedny, s srdcom zmeravelým! // Na Jána spomenie si na deň dávny, / precitne rozpomienkou zo sna svojich múk, / po vrškoch zajagá sa plameň slávny, / iskrami razom spestrie zeleň tichých lúk, / tie ohne, iskry v staré časy svetia / a nové veštia! Ver im, moje dieťa!“⁴ O rezonancii básnického textu nielen v slovenskom, ale aj českom prostredí svedčí okrem iného to, že bol opakovane publikovaný v zbierkach a čítankách adresovaných českému čitateľovi (napr. *Slovenský sborníček* Františka Tichého z r. 1914 či stredoškolské kompendium *Čítanka pro třetí třídu škol středních* z r. 1924, ktorú zostavili Alois Gregor a Pavel Váša) aj že ho zhudobnil český hudobný skladateľ Otakar Zich a pri rozličných príležitostiach spievali české spevácke zbory.

³⁰ Pozri napr. aktuálne dostupnú prezentáciu *Na svätého Jána* s refrénom Ó, Jáne, Vajáne aj magicko-rituálnymi recitátivmi v podaní ženskej speváckej skupiny *Vajana* (<https://www.youtube.com/watch?v=xJsgr4rk1fk>).

³¹ Text je dostupný v Zlatom fonde slovenskej literatúry (https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1469/Sochan_Svatojanske-ohne-na-Slovensku/1). Viaceré jánske piesne zachytávali už Kollárove (kollárovske) zbierky ľudových piesní, *Písne světské lidu slavenského v Uhrách*, 2. zv. (1827) a *Národní zpíevanky*

Najpodrobnejší obraz a interpretáciu jánских spevov prináša monografia Hany Urbancovej *Jánske piesne na Slovensku: Štruktúra, funkcia, kontext* (2010).³² Pri osloveniach upozorňuje okrem iného na pozoruhodnú skutočnosť, že pod menom *Ján* (s jestvujúcimi variantmi) sa kumuluje viacero rozličných významov (sv. Ján – jánsky oheň – ženích). Do oslovení v jánských piesňach sa personifikačne ukladalo aj pomenovanie jánskeho ohňa a na základe asociačných väzieb s menom *Ján* pristupovali aj motívy ľúbostnej lyriky – s obrazom sv. Jána sa tak prelínal obraz Jána ako mládenca, vyvoleného či ženícha (Urbancová, 2010, s. 117 – 121). Z mnohých jánských piesní zachytených v monografii možno osobitne spomenúť text z Bacúcha tematizujúci samo meno (Urbancová, 2010, s. 106 – 107):

O, Jáne, prejaňe, peknuo ťi meno dávame.
Kolko na hore čečini,
tolko do roka d'ievčini.
O, Jáne, prejaňe, peknuo ťi meno dávame.

O, Jáne, prejaňe, peknuo ťi meno dávame.
Kolko na dachu k'incov,
tolko do roka mláďencov.
O, Jáne, prejaňe, peknuo ťi meno dávame.

Oslovenie *Jane, Jane, Vajane* dobovo ešte znejúce zo slovenských vrškov a stráni nájdeme v „žiarivom/žiarovom uložení“ aj v ponáškach, napr. v príležitostnej básni Andreja Sládkoviča *Na Jana* venovanej Jankovi Franciscimu Rimavskému:

Blčí vatra vatrená, vatrená
kol Svätójana mena:
Oj, Jane, Jane, Vajane!
[...]³³

čili písne světské Slováků v Uhrách, napr. „Vájanvo, Vájanvo, zobúdzaj včasráno, / Včasrano, raníčko, keď vynde slniečko. // Jane, Jane, Vajane! / Priletela holubička včasrane! // Priletela druhá / Z červeného kruha; / Priletela tretia / Zo zahrady z kvieťa – / Jane, Jane, Vajane!“ (https://zlatyfond.sme.sk/dielo/308/Kollar_Piesne-svetske-ludu-slovenskeho-v-Uhorsku-2-diel/2).

³² Monografia zoznamuje s vývinom zachytávania svätójánských obyčají a sústreďuje sa na jánske piesne s ich archaickým obsahovým a melodickým rituálno-magickým základom, ktorý bol v priebehu času postupne modifikovaný (pričom možno na území Slovenska sledovať popri zhodách aj územnú diferencovanosť); o jánských piesňach v širšom kontexte pozri Urbancová, 1999, 2013; porov. aj zodpovedajúce heslá v *Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska* (1995), resp. v elektronickej encyklopédii *Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom* dostupnej na stránke <https://www.ludovakultura.sk/encyklopedia/>.

³³ Báseň, písaná na meniny „Velkomožného Pána Jána Francisci“ bola prvý raz uverejnená v *Sokole* (1862, roč. I., č. 6, s. 182). Dostupné na https://zlatyfond.sme.sk/dielo/100/Sladkovic_Prilezitostne-basne-z-prvej-polovice-sestdesiatych-rokov

Svätojánske tradície s existenciou jánskych piesní a alúzií na ne prispeli k širšej prítomnosti a udržiavaniu vokatív *Jane/Jáne* v slovenskom kultúrno-jazykovom priestore. Možno si však pripomenúť uplatnenie tohto vokatív aj inde, napr. v katolíckej duchovnej poézii, konkrétne v jednotlivých básňach v *Katolíckom spevníku Jána Hollého* (1846). Nachádzame tu apostrofovania viacerých svätcov s menom *Ján*³⁴ vokatívom *Jáne/Jane*.³⁵

O sv. Jánovi apoštolovi a evand'el'istovi

Svatí Jáne, vždi mláď'enče,
Najvatší Kristov miľ'enče,
Na prsách mu odpočíváš,
Keď večeru s ňím požíváš,
A svátosť dostáváš.

[...]

O sv. Jánovi Zlatoustém biskupovi a viznavačovi

Jane, boží služebníku,
Zlatoustí ti řečníku,
Pre vznešené tvoje čnosť
K biskupskéj příjď'eš hodnosť.

[...] ³⁶

V porovnaní s veršovaným apostrofovaním svätcov v katolíckom spevníku poetickejšie, bukolicky vyznievajú verše v Hollého *Selankách* s vokatívami mien iného typu (*Chválislav, Kraslav, Kozlík, Dobroslav, Krásenka, Kráska*) a osloveniami neosobných adresátov (*Bílá Hora, Kriváň*):

První jak mňa Pomíl zahlédá, takto virekňe:
Prám sem dobre id'eš Chvál'islave; sadňi do chládku,
A stud'enu smadní občerství sa túto vod'ičkú.

³⁴ K viacerým Jánom porov. napr.: „Najobľúbenejšie mužské meno *Ján* sa v kalendári spájalo s najväčším počtom sviatkov: sv. Jána Nepomuckého (16. mája), narodenia Jána Krstiteľa (24. júna), okrem toho sa v katolíckom kalendári nachádzali sviatky Jána Apoštola, Jána Zlatoustého, Jána Almužníka“ (Šoltés, 2010).

³⁵ V zhode s bernolákovskou kodifikáciou využíva Ján Holly v spevníku vokatív mien aj ďalších svätcov, uctievaných mužských i ženských postáv: *Pavle, prví pústevníku; Blažeu, velkí múdrostú; Kazimíre, sinu z rodu královského; Šebastiáne prímluvče; Valentíne, sluho boží; Vincenče, Krista vzívaču; Agněško, krásná Panňenko; Královská céro, Agneško; Ó Margeto! z uherského / Pošlá rodu královského; Apoleno; Doroto; Svatá božá Juliáno*. Na rozdiel od iných ženských mien meno *Mária* je aj v oslovení v nominatívnom tvare: *Maria, čnosť poklade; Maria, Panno prečistá* (Dostupné na https://zlatyfond.sme.sk/dielo/986/Holly_Katolicki-spevnik-II).

³⁶ Text dostupný na https://zlatyfond.sme.sk/dielo/986/Holly_Katolicki-spevnik-II/

Kraslave, já indá po našich keď stádo pasinkoch
Obháňám, až za ščeslé u okruhl'ini plánki
Spívať ťa slíchám; aľe prám včil umlknula zvučná
Tvá písčal, kebi najvácej mala ohlasu dávať.
Zdáž si nečul veselé v čas ráno sa pesne ozívat'?

Ploskonosé zver iním, Dobroslave, kozki pasákom,
A k nám príď: nebo už naduté podochádzali hrozna,
I z ľepkím sami vizráňím sa ponúkli obírat'.

Takto hluchím st'ískal si na pišnú Krásku pahorkom:
Ó spaňilá Krásenko! Hložá nad kvítko beľejšá,
Nad skalné kremeňi tvrďšá, nad tetreva hluchšá!
[...]
Ó kebi s' aj ti milá jednúc postála tu Krásko!
A mňa to rekla samé: Jak pekňa ti, Slavko, tu spíváš.
Ach! tu bi sem skákal pre radosť, jako skáče jahňátko.

Včil Bílá Horo žel, visokí včil trúchl'i Kriváňe!³⁷

V spektre textov Jána Hollého nachádzame aj dôvernejšiu podobu vokatívu v oslovení Jána, konkrétne v liste Jánovi Kollárovi z 19. 9. 1834. Obracia sa tu naňho – aj širšie textovo vokatívne zakotveným – oslovením *Janku*:

Najdražší praťelu, dvojctihodní Janku!

Za odeslané kňížki, obzlašť ale za tri zväzki Kroka poňízeňe ďakujem a po prvej príležitosti spatki odevzdat' usilovať sa budem. Za Spevanki a ostatne prejme sa ze Svatopluka.

[...] ³⁸

Janko môj

Napokon sa nám prichodí ešte krátko pristaviť pri tej podobe oslovenia, ktorá v priateľskom verši „*Prihováram sa Ti, Janko môj, ku sviatku...*“ otvárala naše krúženie okolo komunikačných ponúk oslovenia nositeľa mena *Ján*. Oslovenia typu *Jano môj, Janko môj, Janičko môj* (Ďuro môj, *Marka moja, syn môj, dcéra moja, dievka moja, mama moja, otec môj, brat môj, priateľ môj, pán môj, páňko môj* a iné), ako už bolo povedané, dopĺňajú repertoár oslovení v slovenčine, pričom ich východiskové územné zakotvenie je prevažne stredoslovenské a západo-

³⁷ Text dostupný na https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1001/Holly_Selanky

³⁸ Text dostupný na https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1820/Holly_Korespondencia-Jana-Holleho

slovenské – tam, kde sa v historickom vývine vytratil osobitné vokatívne tvary,³⁹ pravda, nadnárečovo možno počítať s celouzemným využitím. Ukazuje sa, že pragmatická charakteristika situácie viac či menej príznakových oslovení osciluje v širokom pásme medzi ľudovou hovorovosťou a archaizujúcou literárnosťou, knižnosťou. Bolo by nepochybné zaujímavé i dôležité zamerať sa na ne výskumnú pozornosť z rozličných hľadísk. Výpovednú hodnotu majú aj korpusové súbory – a nemusí pritom ísť len o analýzu tohto typu oslovenia či konkrétnych oslovení v slovenských textoch Slovenského národného korpusu, ale, ako chcem v stručnosti naznačiť, aj o slovensko-české porovnanie, ktoré dnes máme k dispozícii vďaka existencii paralelných korpusov.

Pri pohľade do SNK public sane version 8.0 sa ukazuje, že konkrétne oslovenie *Janko môj* s približne šesťdesiatimi výskytmi prevyšuje trikrát výskyt oslovenia *Jano môj* – ide prirodzene predovšetkým o texty slovenskej beletrie. *Janík môj* je doložené len z rozprávkového textu Pavla Dobšinského: „Pod', Anička moja,“ zavolať na ňu Janko. / „Ach, Janík môj, neberže ma, bojím sa, lebo teraz ťa veru drak rozseká na drobné kúsky!“.

Korpus: prim-8.0-public-sane

Hits: 64

IKad9	hľadal útulku u mňa, príduc: –	< Janko môj > , duša moja je smutná až k smrti
PGlo12	akosi veľmi chrapčali, nuž sa spýtal:	< Janko môj > , čo sú to za halušky?“
JBalk1	za jeho prácu a námahu dlžen. „	< Janko môj > , som rád, že to takto dopadlo
RSlo15	na gazdovstvo, čert aby ho vzal.	< Janko môj > drahý, ty môžeš ďakovať bohu
BBel6	až po Slače utekalo za vozom. –	< Janko môj > , keď zješ ešte desať pečnov
PJar10	, skoro sa na mňa osopila. –	< Janko môj > , ako si to mohol takto napísať,
IHab5	vari ťa život omrzal,	< Janko môj > ? – uprene mu pozerala do tváre.
JFek10	sa susedy. – Kde by bol,	< Janko môj > ? Spí. – Nič...
LŤaž4	, mamó.“ „Horkýže nikde,	< Janko môj > , žandári a úrady sú všade. Nájdú
VŠik23	?“ Alexin Šikula sa usmial: „	< Janko môj > , naozaj to nevieš? Ja som to
ABed7	mu dohovárať otec, tak vraj len,	< Janko môj > , nerob to, po tých nociach sa
IKad13	som zabil? (Hudba) Poézia:	< Janko môj > . Zase som neprišla, ale ty si
IKad15	neraz hľadal útulku u mňa, príduc:	< Janko môj > , duša moja je smutná až k smrti
VMin1	Veľmi sme sa trápili, syn môj,	< Janko môj > .“ A potom dodala s povzdychom:
ABed8	postavila... Viem ja všeličo,	< Janko môj > , a maj sa predo mnou na pozore
JLen9	robil, som robil pre dobro školy,	< Janko môj > , dokážem ti to. Mikula stál pred
ADev2	nemám na starosti iba Cigánov!“ „	< Janko môj > ,“ stiahne učiteľka kútiky úst,
LŤaž9	dievčisko, na tie boky! Ach,	< Janko môj > , dieťa moje...! Stará

³⁹ K odkazom na ich zachytenie v jazykovedných prácach (pozn. 4, 13, 14) možno doplniť formuláciu J. Štolca, kde využitie nominatívu so zámenom *môj* v oslovení kladie do protikladu k vokatívny tvarom: „V stredoslovenských a západoslovenských nárečiach v spojení podstatného mena s prívlastňovacím zámenom *môj*, *moja* je vo vokatívnej funkcii nominatív: *dievka moja*, *duša moja*, *syn môj*, *pán môj*, *švagor môj*, *žena moja* ap. Pritom prívlastok *môj* je obyčajne za podstatným menom.“ (Štolc, 1974, s. 195 – 196).

BFer2	hrud' a šepkal: „Janko môj,	< Janko môj > , nedaj sa zabiť!“	Vojaci nastúpili
VŠik22	– Jano, nechod'! Jano môj,	< Janko môj > , rozmysli si to, kým je ešte	
BBel6	po hodine utíšila, neboj sa	< Janko môj > , kohút ti nič nespraví, ukáž,	
LŤaž9	, panebože, veď to je jedno,	< Janko môj > ! Chcela by som za ním, ale	
PDob1	, domov.“ „Neberže ma,	< Janko môj > , lebo Ťa ten drak zje. Nič	
MZag2	– skríkol Nikica celý bez seba. –	< Janko môj > , Janko môj, čo to s tebou	
IHab5	, presne tak si ho predstavovala. –	< Janko môj > ! – skríkla. – Idú k nám	
HZel3	povedal zadŕhavo: – Ja som ti,	< Janko môj > , najšťastnejší človek na zemi.	
BFer2	si ho na hrud' a šepkal: „,	< Janko môj > , Janko môj, nedaj sa zabiť!	
JLac1	. Pevne stisol Janka za plece. „,	< Janko môj > , možno som ti niekedy krivdil, ale	
PJar22	, skoro sa na mňa osopila. –	< Janko môj > , ako si to mohol takto napísať,	
LŤaž4	vidím, že mi nemôže pomôcť.	< Janko môj > , ja cítim v bruchu smrť.	

V slovensko-českom paralelnom korpuse par-skcs-fic-5.0-sk sa konkrétne oslovenia *Janko môj*, *Jano môj* ledva našli, no už aj tu možno vidieť, že v češtine osloveniam tohto typu zodpovedajú vlastné vokatívne oslovenia, v daných prípadoch aj inak – úplne či čiastočne apelatívne – lexikálne obsadené.

JNiž10	– Janko , Janko môj ! – zastenala Kalinová .	☐	JNiž10	„ Jane , synáčku ! „ , zasténala Kalinová .
PJar11	– Nuž , Jano môj , – zasnival sa Samo , – pravdu mi povedz ,	☐	PJar11	„ Kamaráďičku , „ zasnil se Samo „ , pověz mi pravdu ,

Zreteľnejšie daný rozdiel vidieť tam, kde máme na porovnanie širší materiál. Na ukážku možno uviesť napr. prekladové riešenia oslovení *dieťa moje*, *syn môj* v románe Ľuda Ondrejova *Slnko vystúpilo nad hory* – v češtine vyšiel v r. 1976 pod názvom *Slunce vyšlo nad hory* v preklade Emila Charousa. Výsledok prekladu jedného textu od jedného prekladateľa ukazuje spektrum využitých prekladových ekvivalentov, kde žiaden prirodzene neobsahuje české nominatívne oslovenie, no nie je medzi nimi ani spojenie vokatívu so zámenom *môj*, ktoré čeština úplne nevyklučuje (korpus to ukazuje obojsmerne osobitne na prekladoch rozprávok Pavla Dobšinského a balád Karla Jaromíra Erbena, ale aj inde). Konkrétne tento prekladový text zreteľne dokladá spomínanú podpornú funkciu zámena v danom slovenskom type oslovovania a jej reflektovanie u českého prekladateľa pri hľadaní prekladového ekvivalentu. Na druhej strane možno ako výsledok individuálneho prekladateľského postupu vidieť prekladovú variabilitu oproti uniformnému uzuálnemu osloveniu v pôvodnom texte (pričom popri „chlapčenských osloveniach“ vyvolali textové súvislosti na jednom mieste v preklade aj *děvčátka*).

E Ond1	– Nemáme mlieka , dieťa moje , – povedala . –	☐	E Ond1	„ Chlapče milý , mlíko už nemám .
E Ond1	– Jerguš ! – povedala , – dieťa moje , akože sa máš ? –	☐	E Ond1	„ Jerguši , synáčku , jak se máš ? „

E Ond1	„ Či dobre spíš , dieťa moje ? “ a Červenák od ľaku vypustil dušu . . .	☐	E Ond1	„ Spíš dobre , chlapčeku ? “ a Zrzek samým leknutím vypustil dušu . . .
E Ond1	– Syn môj , dieťa moje ! – vykrikla , oblapila mu hlavu , zaborila prsty do vlasov , tak ho prikláňala k sebe , – Jerguško , neurobiš to !	☐	E Ond1	„ Chlapče , chlapče drahý ! “ vykrikla , vzala jeho hlavu do svých rukou , zabořila mu prsty do vlasů a tak ho prítahovala k sobě , „ Jergušku , to nesmiš !
E Ond1	– Pod’ , dieťa moje , pod’ , lebo tu zahyniem ! – povedala po chvíli hlasom človeka , ktorý už nevládze ďalej žiť .	☐	E Ond1	„ Pojd’ , chlapče , pojd’ , nebo tady zahynu ! “ , rekla po chvíli hlasem človeka , ktorý už nemá sílu žiť .
E Ond1	Primneho pracuješ a kašeš , dieťa moje .	☐	E Ond1	Moc pracuješ a kašeš , děvčátko .
E Ond1	– Nehnevaj sa na mňa , dieťa moje , len sa na mňa nehnevaj , – počúval Šimčisko nárek a plač bez slz po dlhé noci , vždy s tou istou prosbou v priškrcenom hlase a v žalujúcich , trpiacich očiach .	☐	E Ond1	„ Nezlob se na mě , chlapče , nezlob se na mě , “ slyšel Ondřej Šimčisko celé dlouhé noci matčino nařikání a pláč bez slz . V přiškrceném hlase a v trpících , žalujících očích byla stále stejná prosba .
LOnd1	– Čo vravíš , syn môj ?	☐	LOnd1	„ Co povídáš , chlapče ? “
LOnd1	– Syn môj , dieťa moje ! – vykrikla , oblapila mu hlavu , zaborila prsty do vlasov , tak ho prikláňala k sebe , – Jerguško , neurobiš to !	☐	LOnd1	„ Chlapče , chlapče drahý ! “ vykrikla , vzala jeho hlavu do svých rukou , zabořila mu prsty do vlasů a tak ho prítahovala k sobě , „ Jergušku , to nesmiš !
LOnd1	– Vitaj , syn môj !	☐	LOnd1	„ Vítám tě , chlapče !
LOnd1	– Ondřík , syn môj , dieťatko , ktoré sa narodí , za nič nemôže .	☐	LOnd1	„ Milý Ondro , to děťátko , co se narodí , za nic nemůže .
LOnd1	– Syn môj , krvácam , – povedala .	☐	LOnd1	„ Krvácím , chlapče , “ rekla .
LOnd1	Syn môj , čo sa to hýbe pri borovej hôrke ?	☐	LOnd1	„ Chlapče , co se to tam hýbá ?
LOnd1	– Kde si , syn môj ?	☐	LOnd1	„ Kde jsi , chlapče ?
LOnd1	– Ach , – vzdychla , – syn môj , čo si si to myslel ?	☐	LOnd1	„ Chlapče , chlapče , “ povzdychla si , „ co sis to usmyslel ?

Uplatnenie oslovovacieho typu *Janko môj* možno pozorovať aj v opačnom smere, v prekladoch z češtiny do slovenčiny. Vo vetách z diela Eduarda Bassa a Karla Čapka vidno, ako sa v preklade uplatnil tento typ oslovenia v situácii, kde v češtine nevystupuje oslovenie so špecifickým vokatívny exponentom.

EBas3	Si prekrásna , dieťa moje , naozaj prekrásna .	☐	EBas3	Jsi rozkošná , dítě , opravdu rozkošná .
EBas3	– Áno , dieťa moje , ale ja to chcem počuť , počuť slávnostne ako prísahu .	☐	EBas3	„ Ano , dítě , ale já to chci slyšet , slávnostně slyšet , jako přísahu .
EBas3	– Dobře , dieťa moje , tak mi sľúb , že nepripustíš nijakú ľúbostnú pletku , kým nebudeš mať vo svete vlastný úspech .	☐	EBas3	„ Dobrá , dítě , sľub mi tedy , že nepřipustíš žádnou milostnou pletku , dokud nebudeš mít ve světě svůj úspěch .
KČap10	Prosím ťa , dieťa moje !	☐	KČap10	Prosím tě , dítě !
KČap10	Maj rozum , dieťa moje : musím sa už do niečoho vážne pustiť .	☐	KČap10	Měj rozum , dítě : já už musím začít něco dělat , vážně .
KČap11	„ Na nič nemyslím , dieťa moje , “ vrčal kapitán .	☐	KČap11	„ Nemyslím nic , děťátko , „ bručel kapitán . „

Pravda, sú to v tejto podobe len drobné ukážky, začretie do bohatého a rôznorodého textového materiálu, ktorý naznačuje atraktívnosť širšie koncipovaného porovnávacieho výskumu prostriedkov oslovenia v slovenčine a v češtine. Šlo mi o to, ukázať, že osobitosť oslovenia typu *Janko môj* ako ekvivalentu oslovenia s vokatívny exponantom sa preukazuje – ako doklad jazykového cítenia prekladateľov – aj pri vzájomných slovensko-českých a česko-slovenských prekladoch.

ZÁVER

Ktovie. Keby som bola bývala skôr prešla „jánsku cestu“, na ktorú ma teraz vypravilo nedožitý jubileum Jána Bosáka, možno by som, pri osobnej prichylnosti k vokatívu, bola v našej komunikácii volila inú vokatívnu formu. Možno by to bolo bývalo *Jáne* so všetkými kultúrohistorickými a literárnymi asociáciami – s paralelným dotykom kultúrnej histórie aj našej žitej súčasnosti, s odkazom k jánskym aj nejánskym ohňom, ktoré sme po večeroch zakladali a pri ktorých sme spievali piesne na našich ústavných výletoch a exkurziách. Krásne je to – svätójánska stopa sledovania vokatívu mena *Ján* nás napokon popri všetkom lingvisticky či etnolingvisticky pozoruhodnom a zaujímavom priviedla k obrazu iskriacej vetry osvetľujúcej v priebehu rokov generačne podelené i pospájané spoločenstvo jazykovedného akademického pracoviska. Ó, Jáne, Jáne... Nech si iskričky letia.

Bibliografia

Atlas slovenského jazyka II. Flexia. Časť prvá – mapy. Hl. red. J. Štolc. Bratislava: Veda 1981. 316 s.

BALÁŽOVÁ, Lúbia: Osobné (depersonalne) deminutíva: špecifická polysémia a jej lexikografické spracovanie. In: Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2010, s. 209 – 223.

BARTKO, Ladislav: O vplyve uhorského kancelárskeho úzu na domáce podoby slovenských rodných mien a na ich fungovanie v komunikácii. In: Súradnice súčasnej onomastiky. Eds. M. Považaj – P. Žigo. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2007, s. 92 – 95.

BAUKO, Ján: Rodné mená na Slovensku v 21. storočí. In: 19. slovenská onomastická konferencia. Ed. I. Valentová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2015, s. 143 – 152.

BĚLIČOVÁ, Helena: Nástin porovnávací morfologie spisovných slovanských jazyků. Praha: Karolinum 1998. 224 s.

BERNOLÁK, Anton: Grammatica Slavica. Ad Systema Scholarum Nationalium in Ditionibus Caesareo-regiis introductum accomodata. Posonii: Ioannis Michaelis Landerer 1790. 312 s.

BODNÁROVÁ, Martina: Personálna a sociálna deiza v neinštitucionálnom dialógu dospelých východoslovenskej proveniencie. In: Varia XXV. Zborník príspevkov z XXV. kolokvia mladých jazykovedcov. Ed. K. Gajdošová. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚLEŠ SAV 2017, s. 48 – 65.

BOSÁK, Ján: Vzťahy slovenčiny a češtiny a ich výskum v novej etape. In: Jazykovedný časopis, 1988, roč. 39, č. 1, s. 113 – 119.

BOSÁK, Ján: Sociolingvistický pohľad na kodifikáciu Sama Cambla (1856 – 1909). In: Studia Academica Slovaca 22. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1993, s. 26 – 36.

BOSÁK, Ján: Sociolingvistické aspekty jazykovej situácie na prelome 19. a 20. storočia. In: Slovensko na začiatku 20. storočia (Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby). Eds. M. Podrimavský – D. Kováč. Bratislava: Historický ústav SAV 1999, s. 216 – 222.

BOSÁK, Ján: Samo Cambel v Slovenskej reči. In: Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2003, s. 81 – 84.

BOSÁK, Ján: Pozdrav jubilantke Mirke Nábělkovej. In: Jazykovedný časopis, 2006, roč. 57, č. 1, s. 72.

BOSÁK, Ján: Odras dynamiky jazyka v sústave funkčných kvalifikátorov. In: Lexikografie v kontextu informační spoločnosti. Eds. A. Rangelova – J. Světlá – A. Jarošová. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v.v.i. 2008a, s. 123 – 131.

BOSÁK, Ján: Variantnosť v jazyku a jej odraz v slovníku. In: Współczesna komunikacja językowa. Najnowsze zmiany w leksyce i słowotwórstwie języków słowiańskich. Red. Z. Rudnik-Karwatowa. Warszawa: Instytut slawistyki Polskiej Akademii Nauk 2008b, s. 31 – 38.

BOSÁK, Ján: Hodnotenie lexikálnych jednotiek v pripravovanom Slovníku súčasného slovenského jazyka. In: Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2009, s. 120 – 124.

BOSÁK, Ján: Kodifikácie verzus varianty. In: Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2010a, s. 172 – 179.

BOSÁK, Ján: Jazykové varianty ako reálny výstup prirodzenej komunikácie. In: Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie. Ed. J. Klincková. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici 2010b, s. 29 – 34.

BUFFA, F.: K charakteristike vlastných mien v Kukučínových drobných prózach. In: Jazykovedné štúdie V. K jazyku a dielu Martina Kukučina. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1960, s. 29 – 39.

CZAMBEL, Samo: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Turčiansky Sv. Martin: Vydanie Kníhkupecko-nakladateľského spolku 1902. 375 s.

CZAMBEL, Samo: Slováci a ich reč. Budapešť: Nákladom vlastným 1903. 275 s.

CZAMBEL, Samo: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 2. vyd. Turčiansky Sv. Martin: Nákladom Kníhtlačiarkeho účast. spolku 1915. 376 s.

CZAMBEL, Samo: Maďarský vplyv na slovenčinu. In: Slovenská reč, 1936/1937, roč. 5, č. 4, s. 111 – 121.

ČMEJRKOVÁ, Světa: Česká oslovení. In: ČMEJRKOVÁ, Světa – DANEŠ, František – KRAUS, Jiří – SVOBODOVÁ, Ivana: Čeština, jak ji znáte i neznáte. Praha: Academia 1996. s. 41 – 44.

DANIEL, Michail: Zvateľnosť kak diskursivnaja kategorija. Neskolko gipotez. In: Issledovanija po teorii grammatiki 4. Eds. V. A. Plungian – A. Ju. Umrančieva. Moskva: Gnozis 2008.

DANIEL, Michail: „Novyj“ russkij vokativ: istorija formy usečennogo obraščeniija skvoz prizmu korpusa pismennyh tekstov. In: Korpusnyje issledovanija po russkoj grammatike. Eds. K. L. Kiseleva – V. A. Plungian – E. V. Rakhilina – S. G. Tatevosov. Moskva: Probel 2009, s. 224 – 244.

DANIEL, Michael: A review of: *Vocative! Addressing between system and performance*. Barbara Sonnenhauser and Patrizia Noel Aziz Hanna (eds.). De Gruyter Mouton, 2013, 323 p. Dostupné na: https://www.academia.edu/23552114/A_review_of_Vocative_Addresssing_between_system_and_performance?auto=download

DOBŠINSKÝ, Pavol. Prostonárodné obyčaje, povery a hry slovenské. Turč. Sv. Martin: Tlačou Kníhtlačiarkeho účastinárskeho spolku. Nákladom vydavateľovým 1880, s. 7 – 8.

DOKULIL, Miloš: Domácké podoby rodných a príbuzenských jmen na -i (y). In: Naše reč, 1976, roč. 59, č. 1, s. 13 – 20.

ĎUROVIČ, Ľubomír: O domáckych podobách našich krstných mien. In: OS, 2009, roč. 11[13], č. 4, s. 217 – 219.

Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1 – 2. Ved. red. kolektívu J. Botík – P. Slavkovský. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1995. 484 s., 448 s.

HATTALA, Martin: Krátka mluvnica slovenská. Prešporok: Tiskom predtým Schmidovym 1852. 61 s.

HOLLÝ, Ján: Katolíckí Spewník obsahující Pesně na všeci wiročité Slawností a Swátki, gako též Pesně o Swatích Božích, a w rozličných Časoch a Potřebách od Gana Hollého. Budřin: Literami Král. Uher. Uniwers. Tlačárne. 1846. V digitalizovanej podobe dostupné na stránkach: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/985/Holly_Katolicki-spevnik-I/1; https://zlatyfond.sme.sk/dielo/986/Holly_Katolicki-spevnik-II/1

HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1989. 436 s.

HRDLIČKA, Milan: Teta, kam jdete? In: Vo vobecný češtině a jiné příběhy. Praha: Karolinum 2015, s. 32 – 34.

HRUBANIČOVÁ, Ingrid: Sila piateho pádu. In: SME, 8. 2. 2013, roč. 21, s. 13.

CHOMOVÁ, Alexandra: Synchronno-diachronne parametre posesivnosti v slovenčine. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2011. 278 s.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária: O príbuzenských názvoch v slovenčine a češtine. In: Slovenská reč, 1977, roč. 42, s. 356 – 365.

JANDA, Laura Alexis: Name-calling: The Russian ‚new Vocative‘ and its status. In: Perspectives on Language Structure and Language Change. Current issues in linguistic theory 345. Eds. L. Heltoft – I. Igartua – B. D. Joseph – K. Jeppesen Kragh – L. Schøsler. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company 2019, s. 381 – 394.

JANKŮ, Lucie: Vokatív v češtině. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita 2016. 118 s.

KAČALA, Ján: Jestvuje v slovenčine vokatív? In: Kultúra slova, 1991, roč. 25, č. 4, s. 240 – 242.

KARLÍK, Petr (2017): VOKATIV. In: CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/VOKATIV>

KNEŘOVÁ, Magdalena: Ke způsobům oslovení v mluvených projevech. In: Naše řeč, 1995, roč. 78, č. 1, s. 36 – 44.

KOLLÁR, Ján: Poznamenania a pagednánia k II. djlu Zpiewanek. In: Národné zpiewanky čili pjsně světské Slowáků w Uhrách: gak pospolitého lidu tak i vyššjch stawů. Djl druhý. Budjn: Král. Uniwersická tiskárna 1935. 571 s.

KOLLÁR, Ján: Poznamenania a pojednania. In: Národné spievanky. II. diel. Bratislava: SVKL 1953. 687 s. Dostupné na: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1097/Kollar_Narodnie-spievanky-Poznamenania-a-pojednania

KOPŘÍVOVÁ, Marie: Jak se oslovujeme ve spontánní komunikaci. In: Linguistica Brunensia, 2018, roč. 66, č. 1, s. 31 – 39.

KRALČÁK, Lubomír: Mechanizmy dynamiky jazyka. In: Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2010, s. 460 – 466.

KRŠKO, Jaromír: Frekvencia rodných mien na Slovensku. In: Slovenská reč, 2001, roč. 66, č. 1, s. 14 – 25.

LETZ, Belo: Zjednodušenie vo vývine skloňovania našich substantív. In: Slovenská reč, 1935/36, roč. 4, č. 8, s. 203 – 210.

MAJTÁN, Milan: Kontinuitný vývoj slovenčiny vo svetle vlastných mien. In: Slovenská reč, 1992, roč. 57, č. 2, s. 65 – 72.

MARTINKOVÁ, Petra: Konkurencia vokativu s nominativem aneb Oslovujeme, voláme v korpusu a v komunikaci. In: Od slova k modelu jazyka. Eds. B. Bednaříková – P. Hernandezová. Olomouc: Univerzita Palackého 2013, s. 282 – 295.

MATHESIUS, Vilém: Nominativ místo vokativu v hovorové češtině. In: Naše řeč, 1923, roč. 7, č. 5, s. 138 – 140.

MIHÁL, Ján: Vokatív v slovenčine. In: Slovenská reč, 1932/33, roč. 1, č. 1, s. 7 – 10.

MIKO, František: Niektoré typy nominatívu. In: Slovenská reč, 1960, roč. 25, č. 1, s. 25 – 38.

MIKO, František: K otázke vokativu v spisovnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1961, roč. 26, č. 1, s. 32 – 40.

MIKO, František: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1962. 254 s.

Morfológia slovenského jazyka. Ved. red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

MÚCSKOVÁ, Gabriela: Zánik ako typ jazykovej zmeny. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach 3. Ed. O. Orgoňová. Bratislava: Univerzita Komenského 2011, s. 277 – 286.

ODALOŠ, Pavol: Literárnyomá v slovenskej literatúre. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela 2012. 162 s.

OLOŠTIAK, Martin: Aspekty teórie lexikálnej motivácie. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011. 339 s.

PALKOVIČ, Konštantín: Záhorácky slovník. Bratislava: Hevi 1997. 276 s.

PARROTT, Lillian A.: Vocatives and other direct address forms: a contrastive study. In: Russian in Contrast. Eds. A. Grønn – I. Marijanovic. Oslo Studies in Language 2010, roč. 2, č. 1, s. 211 – 229.

PAULINY, Eugen: Oslovenie „pane“. In: Slovo a tvar, 1949, roč. 3, s. 86 – 89.

PAULINY, Eugen: Zánik vokativu v slovenčine. In: Studia Slavica Academiae Hungaricae, 1966, roč. 12, s. 321 – 323.

PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Na vydanie pripravil P. Žigo. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1990. 270 s.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2004. 208 s.

RUŽIČKA, Jozef: Niektoré črty gramatickej stavby slovenčiny z hľadiska potrieb prekladateľov. In: Dialog, 1960, č. 3 – 4, s. 71 – 88.

SABOLOVÁ, Oľga: Oslovovanie v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca 33. Bratislava: Alfa 1983, s. 456 – 468.

SHORT, David: Essays in Czech and Slovak Language and Literature. School of Slavonic and East European Studies, London: University of London 1996. 222 s.

SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: Vokatív ako kontaktný jav. In: Spisovná čeština a jazyková kultura. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1995, s. 142 – 149.

SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: Jazykové prostriedky s vokatívnym exponentom v súčasnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1998, roč. 63, č. 4, s. 210 – 220.

Slovenský jazyk. Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Ed. J. Bosák. Opole: Uniwersytet Opolski 1998. 180 s.

SOCHÁŇ, Pavel: Svätajanské ohne na Slovensku. Bratislava: Družstvo na vydávanie kníh a časopisov 1924. 24 s.

SOKOLOVÁ, Miloslava: Nový deklinačný systém slovenských substantív. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2007. 338 s.

SVOBODOVÁ, Jana: Syntaktická charakteristika imperativu a vokativu v českých výzvočných vetách. Spisy pedagogické fakulty v Ostravě. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1987. 103 s.

ŠIMANDL, Josef: Morfologická problematika v jazykové poradně (4. část – dokončení). In: Naše řeč, 2000, roč. 83, č. 5, s. 225 – 242.

ŠOLTĚS, Peter: Vrátia sa ešte Ján s Jozefom? In: Impulz. Revue pre modernú katolícku kultúru, 2010, roč. 6, č. 4. Dostupné na: <http://www.impulzrevue.sk/section.php?release-2010-04>

ŠTOLC, Jozef: Vokatív v slovenských nárečiach. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. *Philologica*. 1971 – 1972. roč. 23 – 24. Red. Š. Ondruš. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 191 – 197.

URBANCOVÁ, Hana: Jánske piesne na Slovensku, ich regionálne väzby a interetnické súvislosti. In: *Piesňové žánre v tradičnej hudobnej kultúre*. (Studia Ethnomusicologica I.) Ed. H. Urbancová. Bratislava: Ister Science; Ústav hudobnej vedy SAV 1999, s. 13 – 50.

URBANCOVÁ, Hana: Jánske piesne na Slovensku: Štruktúra, funkcia, kontext. Bratislava: AEPRESS 2010. 220 s. [Príloha: CD]

URBANCOVÁ, Hana: Piesne letného slnovratu na Slovensku ako súčasť slovanskej kultúrnej tradície. In: *Musicologica Slovaca*, 2013, roč. 4 (30), č. 1, s. 137 – 151.

VAŇKO, Juraj: K dynamike v pádovej a predložkovej sústave súčasnej slovenčiny. In: *Jazykovedný časopis*, 2010, roč. 61, č. 1, s. 43 – 56.